

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE TEK PARTİLİ DÖNEMDE BÜROKRASİ-TÜCCAR
İLİŞKİSİ

Hazırlayan

Engin ARAS

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd.Doç.Dr. Ömer KURTBAĞ

Tokat-2012

TÜRKİYE'DE TEK PARTİLİ DÖNEMDE BÜROKRASI-TÜCCAR
İLİŞKİSİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 15/08/2012

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Salih BARIŞIK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Rüştü YAYAR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ömer KURTBAĞ

Üye : .....

Üye : .....

İmzası
.....
.....
.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 17/08/2012 tarih ve 28-02 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: .....Prof. Dr. Ali AÇIKEL
ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

T.C.
GAZIOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(15.04.2002)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Engin ARAS

İmzası

İhya KESRÜK'E

ÖZET

Bürokrasi-tüccar ilişkisi, bir ülkenin siyasi ve ekonomik profilini tanımlayan en önemli etkenlerdendir. Bu nedenle, bürokrasi-tüccar ilişkisinin incelenmesi, bir dönemin aydınlatılmasında öncelikli bir konudur. Bu çalışmada bürokrasi kavramı kapsamlı bir şekilde tanımlanmış, tek parti döneminde mevcut ekonomik durum ve bu dönemde bürokrasi-tüccar ilişkisi incelenmiştir. Tek partili dönemde, bürokrasinin Cumhuriyet Halk Partisi ile iç içe geçmiş bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu dönemde bürokratlar ticari hayatta da varlık göstermiş ve siyasi otorite ile olan yakın ilişkilerinden faydalanarak ekonomik kararları kendi çıkarları doğrultusunda etkilemiştir. Sonuç olarak söz konusu dönemdeki bürokratik yapı, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde tüccarın kalkınma ve büyümedeki rolünü en aza indirmişdir.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Tek Parti, Tüccar,

ABSTRACT

Bureaucracy-merchant relationship, the most important factors that define a country's political and economic profile. Therefore, the examination of the relationship between the bureaucracy-merchant, disclosure a period of is a priority. In this study, the concept of bureaucracy is defined in a comprehensive manner, a single-party period, and during this period the bureaucracy-merchant in the current economic situation investigated. In single-party period, bureaucracy and the Republican People's Party appears to be a nested structure. During this period, the presence in the commercial life bureaucrats and political authority and taking advantage of the close relations affected the economic decisions in their own interests. As a result, the bureaucratic structure in that period, merchant that in the newly established Republic of Turkey, minimized the role of development and growth.

Keywords: Bureaucracy, single-party period, merchant.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ETİK SÖZLEŞME.....	ii
İTHAF	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
1 BÜROKRASİ KAVRAMI, TARİHİ, TEORİLERİ VE OSMANLI VE TÜRKİYE’DE BÜROKRASİNİN OLUŞUMU	4
1.1 Bürokrasi Kavramı.....	4
1.2 Bürokrasinin Tanımı	4
1.3 Tarihsel Süreç	8
1.3.1 İlkel Toplular	8
1.3.2 Eski Mısır.....	9
1.3.3 Çin.....	10
1.3.4 Roma.....	11
1.3.5 Ortaçağ.....	11
1.3.6 Yeniçağ	12
1.4 Bürokrasinin Sınıflandırılması.....	13
1.4.1 Patrimonyal Bürokrasi	13
1.4.2 Hukuki Rasyonel Bürokrasi.....	15
1.5 Modern Bürokrasilerin Oluşumunda Etkin Olan Faktörler	16
1.5.1 Para Ekonomisi	17
1.5.2 Büyüklük.....	18
1.5.3 Kapitalist Sistem	18
1.5.4 Sanayileşme	19
1.5.5 Demokratikleşme ve Eşitleşme.....	20

1.6	Bürokrasi Teorileri.....	20
1.6.1	Marxist Teori	20
1.6.2	Weberyan Teori	22
1.6.2.1	Max Weber Bürokrasi Modelinin Genel Hatları	22
1.6.2.2	Weber'e Göre Otorite	23
1.6.2.3	İdeal Tip Bürokrasi Modeli	26
1.6.2.4	Weber'e Göre Bürokraside Memurun Nitelikleri.....	29
1.7	Osmanlı Devletinde ve Türkiye Cumhuriyetinde Bürokrasinin Oluşumu ve Gelişmesi	30
1.8	Osmanlı Devletinde Bürokrasi Sistemine Temel Oluşturan Kurumlar	31
1.8.1	Tımar Sistemi.....	31
1.8.2	Kul Sistemi	33
1.8.3	Ulema.....	34
1.9	Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıfları	35
1.9.1	Seyfiye	35
1.9.2	İlmiye	36
1.9.3	Kalemiye	36
1.10	Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile Bürokraside Başlayan Değişim	37
1.11	Cumhuriyetin İlanı ve Tek Parti Dönemi Bürokrasisi	39
2	TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TEK PARTİLİ DÖNEMDE MEVCUT EKONOMİK DURUM.....	43
2.1	Cumhuriyetin İlanında Türkiye'de Ekonomik Durum	43
2.1.1	Lozan Antlaşması	44
2.2	Tek Partili Dönemde Ekonomi Politikalarını Etkileyen Faktörler	46
2.2.1	İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)	46
2.2.2	Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927).....	50
2.2.3	Âli İktisat Meclisi (25 Haziran 1927).....	52
2.2.4	Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (14 Aralık 1929).....	55
2.2.5	1929 Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri	56
2.2.6	Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)	57
2.2.7	Varlık Vergisi Kanunu (11 Kasım 1942)	59

2.2.8	Toprak Mahsulleri Vergisi (4 Haziran 1943)	62
3	TÜRKİYE’NİN TEK PARTİLİ DÖNEMDEKİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE TÜCCARA ETKİLERİ	65
3.1	Tek Partili Dönemde Ekonomi Politikaları	65
3.1.1	Liberal Dönem (1923-1929)	66
3.1.2	Devletçilik Dönemi (1930-1945)	72
3.1.2.1	Kadrocu Hareket.....	74
3.1.2.2	Ahmet Ağaoğlu ve Liberalist Devletçilik.....	78
3.1.2.3	Birinci Sanayi Planı (1933-1937).....	79
3.2	Tek Partili Dönemde Tüccar.....	82
3.2.1	Cumhuriyet’in İlanında Türkiye’de Tüccar	82
3.2.2	Ekonomik Kararların Tüccara Etkileri	85
3.2.2.1	İzmir İktisat Kongresinin Tüccara Etkileri.....	85
3.2.2.2	1929 Krizi ve Devletçilik politikalarının Tüccara Etkileri.....	87
3.2.2.3	Milli Korunma Kanunu’nun Tüccar üzerindeki Etkileri	93
3.2.2.4	Varlık Vergisi ve Tüccara Etkileri	102
	SONUÇ.....	108
	KAYNAKÇA.....	112
	EK-1 Kanun Metinleri	120
	EK-2 Gazeteler	124

TABLolar LİSTESİ

Tablo.2.1. Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşlar	51
Tablo.2.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşların Sayıları	52
Tablo.2.3. İstanbul'daki Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kökenlerine Göre Dağılımı ...	62

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin yıkılması ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti kazanılan bu büyük askeri zaferi, iktisadi bir gelişme ile desteklemesi gerektiğinin farkındaydı. Yeni Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, her açıdan virane olmuş bir ülke devralmıştı. Yeni kurulan Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı bir zihniyete ve farklı bir dünya görüşüne sahip olmasına rağmen bu köklü İmparatorluğun kurumlarını bir anda değiştirememiştir. Bu nedendir ki Türkiye Cumhuriyeti uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal yapısını ve geleneğini devam ettirmiştir.

Kurtuluş Savaşının kazanılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti için en önemli konu ekonomik kalkınma olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrası ülke nüfusunun büyük bir bölümü tarım ile geçimini sağlamaktaydı. Tarım özellikle teknolojik açıdan ilkel şartlar altında yapılıyordu. Ticaret ise gayri-müslimlerin tekelindeydi. Yeni Cumhuriyetin ekonomik programı, tarımla uğraşan nüfusu azaltmak ve ticareti millileştirmektir. Bu amaçla yapılan programların ilki İzmir İktisat Kongresi'dir. Kongre milli tüccar oluşturma çabalarının da öncüsüdür. Türkiye'de milli tüccar oluşturma çabasının nedeni tüccarların çoğunlukla gayri-müslimlerden oluşmasıdır. Yeni Cumhuriyet, Osmanlı'dan birçok kurumsal yapıyı devralmıştır. Bu devralınan kurumlar ile birlikte, bürokrasi olgusu da Osmanlı'dan devralınan bir unsur olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasi, Tanzimat dönemi ile gelişmeye başlamıştır. Batılı anlamda bürokrasi hareketlerinin başladığı ve geliştiği bu dönemin en büyük özelliği, sivil bürokrasinin oluşmasıdır. Cumhuriyet'e de aktarılan bu sivil bürokrasi yapısı tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, halk tarafından her zaman özenilen ve dâhil olunmak istenilen bir statüyü devam ettirmiştir. Bu yapı halkın

girişimcilik ruhunu bile etkilemiştir. Halk ticaretle uğraşmak yerine, hem statüsü hem de geliri nedeni ile bürokratik kurumlarda çalışmayı diğerlerine tercih eder duruma gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kurulan CHP, yeni kurulan bir ülkenin ekonomik kalkınması için uygulanması gereken programın liberal bir temele dayanması gerektiği düşüncesindeydi. Bu şekilde girişimci ruha sahip olmayan halkı ticarete ve sanayiye adapte etmek ve liberalizme pek uymasa da, destekleyici mahiyette, ekonomiye müdahale etmeyi planlamıştı. 1923-1929 yılları arasında liberal bir ekonomi politikası izlemiş olan CHP, olumlu sonuçlar alamaması ve 1929 buhranının olumsuz etkileri ile birlikte, Osmanlı'dan kendisine kalan borçlarında ağırlığı ile 1930'lu yılların başlarında ekonomi politikasını değiştirmiştir. 1930'lu yıllar itibariyle başlanan yeni politika devletçilik olmuştur. Bu sistem ile birlikte ağır politikalarda uygulayan CHP hükümetleri, yerli tüccarı, sanayiciyi ve tarımla uğraşan kesimi özellikle vergi politikaları ile ağır yükler altına sokmuştur.

Bu çerçevede içinde çalışmanın birinci bölümünde bürokrasi kavramının tanımlarını, tarihsel sürecini ve mevcut bürokrasi teorileri incelenerek temel oluşturulmuştur. Daha sonra, Osmanlı'da ve Türkiye'de bürokrasinin oluşumu incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tek parti döneminde ekonomiye etki eden devlet müdahaleleri incelenmiştir. Bu kapsamda, Lozan Antlaşması ve tarihimizin en önemli iktisat kongrelerinden olan İzmir İktisat Kongresi ele alınmıştır. Tüccar ve sanayicileri derinden etkileyen, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi yine bu bölümde incelenerek, 1929 Buhranının ekonomimiz üzerindeki etkileri belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, tek partili dönemdeki ekonomi politikaları ve tüccara etkileri incelenmiştir. Bu politikaların uygulanması sırasında bürokrasi ile tüccarın etkileşimi de incelenmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin milli tüccar oluşturma politikaları ve sonuçları incelenerek, 1929 Buhranının yerli tüccar ve sanayicilere olan etkileri incelenmiştir. Büyük Buhranın ekonomide yarattığı karmaşa ve karaborsacılık üzerine çıkarılan Milli Korunma Kanunu ve Milli Korunma Mahkemeleri yine bu bölümde incelenmiştir. Bugün birçok kesim tarafından kara bir leke olarak tarif edilen Varlık Vergisi'nin tüccara etkileri ve uygulanışı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Son olarak da ekler kısmında, Varlık Vergisi'nin çıkışı ile yazılı basının tepkisinin anlaşılması için dönem gazetelerinden örnekler sunulmuştur.

1 BÜROKRASİ KAVRAMI, TARİHİ, TEORİLERİ VE OSMANLI VE TÜRKİYE'DE BÜROKRASİNİN OLUŞUMU

1.1 Bürokrasi Kavramı

Morstein Marx bürokrasi kavramının Latin kökenli Fransızca bir kavram olarak “bureaucratie” şeklinde olduğunu ve XVII. yüzyılda hükümetin faaliyetlerini gerçekleştiren birimleri belirlemede kullanıldığını ifade eder (Öztürk, 2004: 6).

Bürokrasi kelimesi ilk kez 1745'te Yunanca yönetmek fiilinden türetilmiş bir terim olan “*bureau*” kelimesine hem daire hem de yazı masası anlamı yükleyen Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır (Giddens, 2000: 306). Yine Eski Yunan'da “krasi” eki iktidar anlamına gelmekteydi. Bürokrasi de bürolarda çalışanların iktidara sahip oldukları ya da, en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasi yaşam biçimini anlatmaktadır (Heper, 1983: 290).

“Bureaucratie” ya da bürokrasi Osmanlıcaya ilk defa “memurin-i aklamın galebe-i nüfuzu” (memurların-bürokratların baskın yönetimi, iktidarı, kalem işlerinde görevli olanların etkili üstünlüğü) şeklinde, “bureaucrat” kelimesi de “kelime-i aklam” (kalemler, sekreterlikleri ifade eden kelime) şeklinde çevrilerek kullanılmıştır (Gültepe, 2009: 21). Bürokrasi sözcüğü XVII. yüzyıldan bu yana kullanılmaktadır ve devlet yönetimi, yönetim ve örgütlenme şekli olarak ilk çağlardan beri mevcuttur (Baransel, 1979: 161).

1.2 Bürokrasinin Tanımı

Bürokrasi kavramı çok kullanılmasına rağmen gerçek manada tek ve net bir tanıma kavuşamamıştır. Aşağıda bürokrasi kavramının bazı tanımlamalarına yer vererek, bu kavramın içeriği zenginleştirilecektir.

Max Weber'e göre bürokrasi tanımı, iktidar ve otoritenin yasalar ve kurallar açısından soyutlanması ve bu kuralların bir sultan, bir prens, bir kral ya da tanrıya gerek duymaksızın, kendiliklerinden ama çağdaş kurallar temel alınarak örgütlenme üstünlüğüne ulaşmış insanlar sayesinde egemenlik alanına kavuşacak bir iktidar biçiminde toplumsal örgütlenmenin merkezine yerleştirilmesidir (Dikmen, 2010: 65).

Nermin Abadan (1959: 7)'a göre bürokrasi kavramı sıklıkla teknik terim olarak kullanılmış ve bu terimi kullananların aklında kırtasiyecilik, sorumluluk almaktan kaçma, işlerin yavaş yürümesi ve keyfiyet duygusu ile kararlar vermek anlamında kullanılmıştır.

Bürokrasi tanımında Bilal Eryılmaz, kavramın hem yönetim hem de siyasetle ilgili bir kavram olduğundan bahseder. Eryılmaz'a göre bürokrasi ilk olarak olumsuzluk çağrıştıran bir kavramdır. Örgütlerin olumsuzluklarını ve resmi otoritenin kötüye kullanılmasını anımsatan kötuleyici bir kavramdır. Bu anlamda bürokrasiye verimsizlik, kuralcılık, yönetimde gizlilik, yetki devretmekte isteksizlik, otoriteye aşırı bağlılık gibi olumsuz anlamlar yüklenmiştir. İkinci anlamda bürokrasi, belirli özellikleri olan bir örgüt olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, 1998: 189).

Eryılmaz başka bir tanımında, bürokrasiyi yönetsel, siyasal ve sosyal yönleri olan, devletin, toplumun ve kamu-özel örgütlerin geçirdiği aşamaları ifade ettiği kadar, onların yapılarını ve performansını, işleyişini ve örgütsel hayatın değişik yönlerini de ifade etmektedir şeklinde açıklar (Eryılmaz, 2002: 6). Kurthan Fişek bürokrasiyi, devletin örgütleyici çalışmalarının toplumdan çıkarak toplumun üstünde yer alan ayrıcalıklı kişilerce yönetilmesi olarak tanımlamıştır (Fişek, 2011: 99). Turgay Ergun ve Aykut Polatoğlu'na göre bürokrasi tanımı, bir örgütün daha önce planlamasını yaptığı faaliyetleri ve hizmetleri yerine getirebilmek maksadı ile kullandığı insan gücü, binalar,

yöntemler ve otorite sistemini belirtmek için kullanılan bir kavramdır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 39).

Göksel Ataman bürokrasi kavramının tanımını yaparken hem sözlük anlamını hem de toplum açısından anlaşılan tanımlamalarını ayırarak yapmıştır. Sözlük anlamına göre bürokrasi, devlet işlerinin yürütülmesinde yazışmalara gereğinden çok önem verme, kırtasiyeciliktir. Toplum açısından yaptığı tanımda ise: “memur egemenliği, devlet işlerinde bir işin yapılması için gereken izinler, onaylar, imzalar, uyulması gereken kurallar ve genellikle de işlerin yokuşa sürülmesi ve zaman kaybı olarak anlaşılmaktadır” diyerek tanımlamıştır (Ataman, 2001: 93).

Michel Crozier’ye göre bürokrasi kelimesinin üç anlamı vardır: İlk olarak bürokrasinin, dairelerle hükmeden çok güçlü bir merkezi otoriteye bağlı, atanmış ve kökleşmiş memurlardan oluşan devlet örgütleriyle yönetimini anlatmaktaydı. Bir diğeri ise oluşan bu devlet örgütünün, sanayi toplumlarında sadece siyasal ve idari alanlarda sınırlı kalmaması sonucu, tüm örgütlere uygulanabilen, görev ve usullerin normalleştirilmesi, otoritenin kişilerle özdeşleştirilmekten çıkması ve katmanlaşma gibi özelliklere sahip olan belirli bir yapı tipi anlamına gelmeye başlamıştır. Sonuncu ise, bürokrasi kelimesinin günlük yaşantıda kötü bir anlam kazanmasıdır. Bunun sebepleri, işlerin yavaş yapılması, insanlara zorluk çıkarma, ihtiyaçlara zamanında cevap verememe, keyfiyetçilik, rutine dönüşmüş bir iş yapısıdır. Bunun sonucunda ise hem yükümlüler hem de bürokratik hizmetin alıcısı durumundakiler için bir yoksunluk oluşmaktadır (Duverger, 2007: 186).

Gianfranco Poggi’nin (2007: 42) bürokrasi tanımında: devlet, bir yanda bölünmez bütünlüğü diğeri yanda ise birçok farklı parçadan oluşan bir bütünlük oluşturma zorunluluğuna sahip bir oluşumdur. Bu zorunluluk karşısında devlet:

meydana gelen iki olgu arasındaki potansiyel karşıtlığı azaltma girişimlerinde bulunur. Kendini oluşturan çeşitli organ ve makamları, yürüttükleri, yetkilendirdikleri ve denetledikleri somut eylemler bakımından farklılık gösteren ve her biri özerk olma eğilimi taşıyan kurumların bu eğilimlerini kontrol altında tutmayı ve bu görevlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasını sağlayacak bir yapı olarak tanımlar.

Nermin Abadan bürokrasiyi temel hatlarıyla üç ayrı anlamda incelemiştir (Abadan, 1959: 9-12):

1. *Devlet İdaresi*: Bu tanımlamada bürokrasi, idari hiyerarşiye dâhil olan memurlar tabakasının tamamını ve memurların hâkimiyetini ifade ediyor. Buna göre kamu idaresi faaliyetlerine hâkim olan teşkilatta, kamu idaresini yürüten personelin tamamına bürokrasi adı veriliyor. Bürokratik devlet ile anlatılmak istenen, idari karar verme yetkisini memurlar topluluğuna veren sistemdir.
2. *Kırtasiyecilik*: Terim olarak bürokrasi halen en çok bu manada kullanılmaktadır. Bu manada bürokrasi, bir kurumun asıl görevini unutarak körleşmesi, bencilleşmesi ve mensuplarında memur ve hizmetli sınıfına ait bilinç ve alışkanlıklar yerleşmesidir.
3. *İdare ve Teşkilatlanma Şekli*: Bu tanımlamaya göre ise bürokrasi, belli bir düzeni olmayan toplumsal fiil ve hareketleri akılcı ve tarafsız esaslara uygun olarak düzenleme sürecidir.

Erkan Tural ise bürokrasiyi daha iyi anlayabilmemizin “merkez” kavramının iyi anlaşılmasına bağlı olduğunu ileri sürer. Tural, zaman içinde coğrafi kökeninin çok ötesinde, sosyo-ekonomik kavramlarla zenginleştirilen ve varlığı “çevre” üzerinden

anlamlandırılan “merkez”in, bürokratik kültür içindeki yerini birkaç madde ile açıklamak gerektiğini söylemektedir (Tural, 2009: 20):

1. Merkez idareyi ve siyasal kurumların etkisini neredeyse her bölge ve coğrafyaya yaymış olması.
2. Potansiyel gücün giderek daha fazla grubu etki alanına katarak genişlemesi (bu anlamda son hedef tüm ergin vatandaşlardır).
3. Merkezileşmenin en uç noktasında tüm geleneksel elit ve onların yerleşik normlarını ortadan kaldırarak kendi kurum ve ideolojisini onların yerine konulmasıdır.

1.3 Tarihsel Süreç

Devlet bürokrasisi, yeni, tekçi devletin en eski ve en yeni unsurunu temsil etmektedir. Çünkü bürokratik yapı ilk başta sihirli kuvvetlere, daha sonra otoriter bir bünyeye bürünmüş ve sonuçta rasyonel, başka kurumlara da uygulanabilen idare bilgisi ve idare tekniğinden oluşan bir kimlik kazanmıştır (Abadan, 1959: 15). Çağdaş anlamda bürokratik örgütün gelişmesi Ulusal Devlet’in gelişmesi ile aynı paralelde olmuştur. Ulusal devletin ortaya çıkması sonucunda daha önceleri dinsel önderlerin buyrukları ve gelenekler ile yönetilen birçok işi karmaşık bir yapıya sahip olan bürokratik örgütler yüklenmiştir (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 41). Bürokratik örgütün ve bürokrasinin gelişimini daha iyi anlamak için, ilkel toplumlar, Eski Mısır, Çin, Roma, Orta Çağ ve Yeni Çağ’da bürokrasi incelenecektir.

1.3.1 İlkel Toplumlar

Aile veya kabile esasına dayanan ilkel toplumlarda topluluk adına belli görevleri yerine getiren makamların olmadığı hemen göze çarpmaktadır. Bu tip toplumlarda

insanlar kanunlardan ziyade başkalarının emirleri ile geleneklere uyarak hareket etmektedirler (Abadan, 1959: 15).

İlkel toplumların karşılıklı dayanışma ve savunma ilişkilerine girişmeleri yönetsel örgütlenmenin ilk örneği sayılabilir. İlkel toplumlarda toplumsal düzenin görevlerini yerine getirmekle yükümlü bireylerin doğüstü, mistik bir güce ve otoriteye sahip olması gerektiği kabul edilmiştir. Tarım devrimi (neolitik devrim) ile birlikte insanoğlu artık üretimde bulunmakta ve ihtiyacından fazlasını üretmekteydi. Bu nedenle hem üretim aşamasını hem de üretilen ürünlerin paylaşılmasını bir düzene sokmak için örgütlenme gereği duydu. Daha sonraları madensel araç ve gereçlerle savaş teknolojisinin gelişmesi ve savunma ihtiyacı sonucunda toplumların örgütlenmeleri daha da hızlandı (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 42).

1.3.2 Eski Mısır

Eski Mısır'ın çok gelişmiş sayılan idari yapısının ortaya çıkışında, hükümdarın ilahların yeryüzündeki temsilcisi sayılması, planlı ekonomi sisteminin uygulanması gibi faktörler büyük rol oynamıştır (Baransel, 1979: 162).

Eski Mısır devletinde topluluğun her ferdine ve bütününe mümkün olan en yüksek refah seviyesini sağlamak amacı ile halkın iktisadi gayretleri sıkı bir şekilde koordine ediliyordu. Şahsi hâkimiyete dayanan ve bürokratik bir mahiyet taşıyan Mısır'ın bu idari sistemi, âdeta kanunlaşmış değişmez bir hal almıştır. Bir dereceye kadar zorlama ve sert kuvvet yardımı ile yürütülen bu sistem, devlet ajanlarının istedikleri gibi hareket etmelerine müsamaha etmiyordu. Eski Mısır'ı ilk patrimonyal bürokratik devlet tipi olarak vasıflandıran Max Weber de, merkeziyetçiliğe dayanan bu

bürokratik sistemi ortaya çıkaran etkenlerin başında ekonomik ve teknik şartlar olduğunu ileri sürmüştür (Abadan, 1959: 17).

Doğal bir ticaret yolu olan Nil nehrinin belli dönemlerde taşması Nil vadisindeki tarımı olumsuz etkilemekteydi. Hem nehrin ticaret yolu olma özelliğinin korunması, hem de taşkınlar sonucu ülkede kıtlık tehlikesinin ortaya çıkmaması için sulama tesisleri kurarak nehrin kontrol altına alınma çabası sonucu Mısır'da katipler adı verilen bir grup memur grubu ortaya çıkmıştır. Bu memurlar grubu bir takım ayrıcalıklarla donatılmıştır. Bu ayrıcalıkların arasında, Eski Mısır'da halkın yerine getirmekle yükümlü olduğu ağır işlerde çalışma zorunluluğundan muaf tutulma ve çalışmalarının karşılığı alacakları ücret yerine geçmek üzere, halkın devlete olan borçlarını erzak ve eşya olarak tahsil etme yer almaktadır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 43). Ayrıca Çin Seddi'nde olduğu gibi, zamanın şartlarına göre planlanması, uygulanması ve sürdürülmesi çok zor bir iş olan piramitlerin yapımında ortaya konan yoğun işgücü ve planlama Mısır bürokrasisinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur (Ataman, 2001: 94).

1.3.3 Çin

Çin'in geleneksel yönetim anlayışı M.Ö. 2200 yıllarına kadar gider. Çin bürokrasinin gelişimi ise sürekli dış tehlikelere açık olması ve bu tehlikelere karşı savunma ihtiyacının artması üzerine olmuştur. Bu savunma ihtiyacından dolayı büyük ordular kurmak ve Çin seddi gibi büyük bayındırlık işlerine girmek zorunda kalmışlardır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 43).

Rasyonel bir bürokrasiye gereksinim olduğunu sezen Çin hükümdarları, miras yolu ile bir sonraki kuşağa geçen ve yerel bir şeref ünvanı ile güçlenen otoritenin kurulmasına neden olan derebeyliklerin kök salmasını engellemek için bazı önlemler almışlardır. Bunlar arasında kısa dönemli hizmet süreleri, memurun doğup büyüdüğü

yerde hizmet etmesini engelleyici düzenlemeler ve dünya tarihinde bilinen ilk memurluğa giriş sınavı yer almaktadır (Abadan, 1959: 19). Bu sınavlarda adayların teknik bilgilerinden ziyade kültür birikimleri ve edebiyat bilgileri sınanıyordu. Teknik bilgilerinin ise, işe girdikten sonra gelişebileceği düşünülüyordu (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 44). Memurların işe sınavla alınmaları Çin bürokrasisinin demokratik bir yapıya dayandığının önemli bir örneğidir (Baransel, 1979: 162).

1.3.4 Roma

Roma devleti gücünü ve otoritesini, nüfusuna, topraklarının büyüklüğüne ve ordusuna borçlu olmakla beraber bu gücün oluşmasında ve devam ettirilmesinde bürokrasinin yeri çok büyüktür. Roma devletinin sahip olduğu ordunun bürokratik yapısına örnek teşkil edebileceğini söyleyebiliriz (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 45).

Roma bürokrasisi, Julius Caesar tarafından M.S. I. yüzyılda ücretli bir memur teşkilatı kurması üzerine oluşmuştur (Abadan, 1959: 22). Sivil ve askeri idarenin ayrılması ve uzmanlaşmanın başlaması ile hiyerarşik bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur. Senatör aslından gelme ve kasta benzeyen bir memur sınıfı oluşmuştur (Abadan, 1959: 23). Weber' göre Roma imparatorluğunun çöküş sebebi, Roma bürokrasisinin çöküşü ile açıklanabilir (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 45).

1.3.5 Ortaçağ

Ortaçağda bürokrasinin işlevini anlamak için Batı Avrupa feodalitesinden bahsetmek zorundayız. Feodal sistemde egemen otorite ilişkisi, kral ile feodal lordlar arasındadır. Feodalitede, toplulukların kendi kendilerine yetme çabaları ve toplumun tamamını kapsayan örgütlenmiş bir yönetim anlayışı yoktur. Feodalite 9. Yüzyıldan sonra Karolenj imparatorluğunun da çökmesi sonucu Romalılar döneminden kalma

devlet ve kamu görevi kavramları da unutulmuştur. Feodalitede, sadece kendilerine sadakat gösterilen feodal lordlar tarafından bazı kamu hizmetleri sunulmuştur (Heper, 1983: 291).

Ortaçağa özgü yönetsel birimlerin küçük olması ve birbirlerinin gelişmelerini engellemek için sürekli çatışmaları sonucu ortaçağ bürokrasisi gelişme olanağı bulamamıştır. Bu çağda bürokratik açıdan en çok gelişme gösteren kurum kilise olmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 46).

Ortaçağda kilise ve devlet bürokrasileri toplumsal hayatın sadece üst tabakasına hizmet ediyorlardı (Abadan, 1959: 26).

1.3.6 Yeniçağ

Feodal sistemin temelini oluşturan serflikin ortadan kalkması ile birlikte, ulusal ülke devletinin ve ordu örgütünün gelişmesi, para ekonomisinin yayılmaya başlaması, vergi sistemlerinin değişmesi ve sürekli gelir haline gelmesi, büyük kentlerin oluşması ve kentleşme olgusunun doğuşu gibi olaylar Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişte modern bürokrasinin doğuşunu hızlandırmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 47).

Bir başka deyişle, feodalitenin merkezi krallıklara dönüşmesi bürokrasi açısından dört önemli gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Birinci gelişme olarak egemenliğin derebeylerinden alınıp kralda toplanmasıdır. İkinci gelişme, kralın gelirlerinin vergi yoluyla artmasıdır. Üçüncü gelişme, devlet siyaseti olarak merkantilizmi benimseyerek, orta sınıfın zenginliğini korumaya çalışmışlardır ve ticari etkinlikleri kısıtlayan lonca etkinliklerini kaldırmışlar, ulaşımı ön plana almışlar, yurtdışına hammadde satışı ve yurtdışından üretilmiş mal alımını yasaklamışlardır. Dördüncü gelişme, merkantilizmin yasal düzenlemelere ihtiyacı olması nedeni ile belli

bir ölçüde uzman olan kişilerden oluşan bir merkezi yönetim kurumunun, kamu bürokrasisinin, ortaya çıkarmasıdır (Heper, 1983: 291).

Ortaçağ'dan sonra Yeniçağ'da bürokrasinin kökleşmesinde önemli bir faktör olarak aristokrat zümrelerini gösterebiliriz. Laski'ye göre, bürokrasi bir bakıma aristokrasinin yan ürünüdür. Merkeziyetçi otoritelerini korumak ve daha güçlendirmek isteyen krallar, kendileri için bir tehdit olan ve iktidarı ele geçirmeye çalışan aristokratlara karşı tayin, görevden alma ve iş görme sahası kendi iradelerine bağlı memur sınıfını en emin set olarak görmüşlerdir. Kralın çevresindeki bu memur sınıfı, yaptıkları işlerin önemi ve içeriği bakımından zaman geçtikçe artan idari faaliyetlerini verimlilik, sürat ve fayda esasına dayatarak gayri şahsi bir kurum haline gelmiştir. Bu sayede de devlet bürokrasisinin oluşumunda en etkili tesiri yapmıştır (Abadan, 1959: 36).

Yeniçağ'ın başlarından itibaren devlet bürokrasileri hızla gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde devletin askeri, mali ve hukuksal olmak üzere üç temel fonksiyonu vardı ki, bu fonksiyonlar günümüz modern devletinin fonksiyonlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 48).

1.4 Bürokrasinin Sınıflandırılması

1.4.1 Patrimonyal Bürokrasi

Otoritenin temelde geleneksel olduğu, fakat güç sahibinin şahsi özerkliği yoluyla otorite uyguladığı duruma patrimonyal otorite denir. Keyfi uygulamaların geleneksel sınırlara tabi olmadığı patrimonyal otorite “saltanat” olarak adlandırılır ve her iki sistem de ilkel ataerkillikten şahsi bir yönetici memur sınıfının mevcudiyeti ile ayrılmaktadır (Weber, 2001: 77).

Patrimonyal bürokrasi atama usulüne göre görevlendirilen memurlar tarafından değil, özgür olmayan memurlar tarafından yürütülen bürokratik yapıdır. Patrimonyal bürokrasi sistemi, kölelik sisteminin yaygın olduğu dönemlerdeki idari örgütleri anlatır. Bu sistemde, soydan gelen değerler ve statüler, kişisel ilişkiler, özel işlerle kamu işlerinin birbirine karışması gibi unsurlar hâkim nitelik taşımaktadır. Patrimonyal bürokrasiler, geleneksel yöneticilere dayanmaktadır, devlet, hükümdar ya da krallar tarafından yönetilir ve bunların şahsi mülkleri olarak görülür. Yönetimde resmi veya özel alan açısından bir ayırım söz konusu değildir (Weber, 2005: 20).

Siyasal kontrolü sağlayan otorite, çok eskiden beri devam eden kurallara ve siyasal güçlere bir tür kutsallık ve dokunulmazlık yüklemektedir. Bu otorite sistemine geleneksel otorite denir. Geleneksel otoritenin en yalın hallerine “gerontokrasi” ve “ataerkillik” (patriyerkalizm) sistemlerinde rastlanır (Heper, 1977: 35).

Gerontokrasi, grup üzerinde otoritenin örgütlenmeye başlamasının hemen ilk aşamasında bu otoritenin “yaşlıların” elinde bulunduğu durumu ifade etmektedir. Bu durum, ekonomik ya da akrabalığa dayalı nitelik taşımayan gruplarda yaygındır. Ataerkillik, genellikle hem ekonomik hem de akrabalığa dayalı olarak örgütlenen bir grubu, belli bir miras kuralı gereğince bireyin yönetmesini anlatır (Weber, 2011: 75).

Patrimonyal bürokrasinin ortaya çıkışına neden olan en önemli etkenler, otoritenin geleneksel niteliği, katı merkez-kenar karşıtlığı, merkezde liderin (şefin, hükümdarın, kralın) ülkenin sahibi olarak görülmesidir. Patrimonyal bürokraside kurallardan, kanun ve yönetmeliklerden çok geleneksel olarak belli bir mevkie işgal etmiş olan ya da bu güçte biri tarafından seçilmiş kişiye itaat etmek gerekmektedir (Heper, 1977: 35).

Patrimonyal yönetimlerde, meşruyet iktidar tarafından temsil edilmektedir. İktidar otoritesini ülke topraklarına dağılmış özerk bir yapı yoluyla değil, geleceklere kendine bağlı bir patrimonyal bürokrat sınıf yolu ile sağlamaktadır. Patrimonyal bürokratlar meşruyetlerini liyakatlerinden dolayı değil, otoriteye olan bağlılıkları sayesinde almaktadırlar (Kalağan, 2009: 25).

1.4.2 Hukuki Rasyonel Bürokrasi

Günümüz modern bürokrasilerinin temelini oluşturan rasyonel bürokrasi modelinde, gayri şahsiliğin hâkim olduğu, objektif kriterlerin esas alındığı ilişkilerin bulunduğu ve bu modelin rasyonel idari düzenlemeler ve yasalara dayandığı görülmektedir. Hukuki rasyonel bürokrasi sisteminde memuriyet bir meslektir ve mesleki sorumluluk ve bağlılığı, yöneticinin şahsına karşı değil görev yapmakta olduğu sistemin amaç ve faaliyetlerini düzenleyen kurallara karşıdır. Hukuki rasyonel bürokrasinin temel düşünceleri, hukuk devleti, yönetimin tarafsızlığı ve yönetimim kamu siyasetinin uygulayıcısı olan bir araç olmasıdır (Heper, 1977: 41).

Hukuki rasyonel otoritenin temel kategorilerini şu şekilde sıralayabiliriz (Weber, 2011: 57):

- a) Kurallara bağlı bir biçimde, sürekli olarak resmi işlevlerin örgütlenmesi,
- b) Sınırları önceden belirlenmiş bir yetki alanı.
  1. Sistematik bir işbölümünün parçası olarak görevleri yerine getirme yükümlülüğü alanı.
  2. Bu görevleri yerine getirmek için atananların yeterli yetkiyle donatılması.
  3. Zorunlu güç kullanım alanlarının ve araçlarının açık olarak belirtilmesi.

c) İdari birimlerin örgütlenme şeklinin hiyerarşi ilkesine uygun olması.

Weber'e göre, hukuki rasyonel otorite, modern memurun ve bu açıdan ona benzeyen tüm siyasal güç sahiplerinin sahip oldukları bir otoritedir ve bürokrasi, hukuki rasyonel otoritenin en gelişmiş halidir (Eryılmaz, 2002: 54).

1.5 Modern Bürokrasilerin Oluşumunda Etkin Olan Faktörler

Geçmişte bürokratik yönetimler olmakla beraber, ancak modern devletin ortaya çıkmasıyla, yasal otoritenin en yakın örneği olan bürokrasi bu kadar geniş bir ölçekte yayılabilmiştir. Elbette bu bürokratikleşme süreci sadece devlet organları ile sınırlı değildir. Weber politik sosyolojisinin içinde bürokrasi kavramına ayrıntılı bir şekilde yer vermiş ve bu kavramı geniş bir şekilde ele almıştır (Mouzelis, 2003: 20).

Bürokrasinin oluşumu veya bürokratikleşme, çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Weber'e göre bürokratikleşme, rasyonel örgüt tipinin temel özelliklerinin (iş bölümü, otorite hiyerarşisi, gayri şahsilik, uzmanlaşma, yasalarla düzenlenmiş yetki alanı, teknik niteliğe dayalı kariyer sistemi vb.) devlet dairelerinde orduda, dini kuruluşlarda, özel işletmelerde, derneklerde ve diğer bütün idari sistemlerde egemen hale gelmiş olmasıdır. Başka bir tanıma göre ise bürokratikleşme bürokratik organizasyon gücünün genişlemesi, formalitenin artması, her şeyin sistemli hale gelmesi, idari personelin sayı bakımından artması, örgütlerin sayı ve hacim bakımından büyümesi, toplumun, bürokratların değer ve davranışlarının egemenliği altına girmesi gibi çeşitli unsurları kapsamaktadır (Eryılmaz, 2002: 71).

Modern bürokrasilerin oluşumunda etkin olan unsurlar (Baransel, 1979: 163):

a) Teknolojik gelişmeler.

- b) Çalışma usullerinin rasyonel esaslara göre ayarlanması, makineye üstün bir hâkimiyet alanı sağlayan modern işletme yönetiminin doğması.
- c) Yüksek hayat standardının, fertlerin ömürlerini sosyal kurumların kalıplaşmış hareket kaidelerine tabi olarak geçirmeleri sonucunu yaratması.

Weber, aşağıdaki etkenlerin bürokrasileşmeye yol açacağını ve bürokrasileşme sürecini hızlandıracağını ileri sürmüştür (Baransel, 1979: 163):

- a) Hizmet arzının hukuksal olarak yoğunlaşması, kitlelerin büyümesi,
- b) Örgütün üstlendiği görevlerin keyfi olarak artması ve o yönde yayılması.
- c) Rasyonel, yani önceden belirlenebilen hareket ve davranışları sağlayan sistematik ve objektif hukuk düzeninin yerleşmesi,
- d) Bürokratik mekanizmayı yürüten maddi araçların, otorite sahibinin elinde toplanması, bununla kamu ve özel kaynaklardan gelen gelirlerin birleşmesi ve bütçe halinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması kastedilmektedir.

Bürokrasi bazı koşullarda ortaya çıkan bir yönetim ve örgüt şeklidir. Para ekonomisi, büyüklük, kapitalist sistem, sanayileşme ve demokratikleşme ve eşitleşme bürokrasinin gelişmesi için gereken uygun ortamı oluşturacak etkenler arasında önemli bir yere sahiptirler.

1.5.1 Para Ekonomisi

Weber'e göre, para ekonomisinin ortaya çıkması ve gelişmesi, bürokratikleşmenin en önemli tarihi şartını meydana getirmektedir. Para ekonomisinin gelişmesi ile birlikte memur maaşlarının düzenli bir şekilde nakdi olarak ödenmesi gerçekleşmiştir. Bu da çalışanın kendini kuruma adamasını ve görevinde yükselme isteğini ortaya çıkarmıştır (Eryılmaz, 1993: 46).

1.5.2 Büyüklük

Yapılan işlerin hacim açısından büyümesi, bürokratikleşmeyi teşvik etmiştir. Çünkü bürokrasiler, büyük çaptaki idari, siyasi ve iktisadi fonksiyonları yürütmek için meydana getirilmiş mekanizmalardır. Tarihin ilk dönemlerinde, ülkelerin, medeniyetlerin çoğu küçüktü, büyük olanlarında bile merkezi yönetim basit bir sisteme dayanmaktaydı. Hükümetin dışında çok az yasal kurum mevcuttu. Modern uluslar ise milyonlarca vatandaşa, büyük ordulara, dev şirketlere, her alana yayılmış kamu örgütlerine, büyük sendikalara ve sayısız gönüllü kuruluşlara sahiptirler. Şüphesiz büyüklük tek başına bürokrasiyi zorunlu kılmaz, fakat büyük yapıları örgütlerin karşılaştıkları sorunlar bürokratikleşmeyi meydana getirir (Eryılmaz, 2002: 72).

1.5.3 Kapitalist Sistem

Kapitalizmin bürokratikleşmeye etkisi konusu iki biçimde ele alınmaktadır. İlk yaklaşım, rasyonel örgüt biçimi olarak bürokrasinin, hem kamunun, hem de özel işletmelerin gerekleri ile uyumlu olduğu yönündedir. İkinci yaklaşım ise bürokratikleşmeyi, devletin piyasa ekonomisine müdahalesi olarak değerlendirir. İlk yaklaşıma göre kapitalist sistem, yasal-rasyonel bürokrasinin gelişimini hızlandırır. Kapitalizm, genelde rasyonel bürokratik örgüt modeline ihtiyaç duyar. Weber, işin “hesaplanabilir kurallara göre” ve “kişisellikten arınmış” bir biçimde yürütülmesi üzerinde durmuş ve kapitalizm ile bürokrasinin bu özelliği arasında bir uyum olduğunu vurgulamıştır. Kapitalizm, ekonomik risklerin rasyonel tahmini için, düzenli çalışan ve rekabete dayalı bir piyasa ekonomisi sürecine ihtiyaç duyar. Bu piyasaya, tahmini durduracak ya da zorlaştıracak şekilde, piyasa dışı güçler tarafından müdahale edilmemelidir. Zorba siyasi yöneticilerin keyfi uygulamaları, kar ya da zararın rasyonel

olarak hesaplanmasını engeller ve karışıklığa yol açar. Bu nedenle kapitalizmin talebi sadece zorba yöneticilerin iktidardan indirilmesi değil, aynı zamanda “düzen” ve “istikrar”ı sağlayacak ölçüde güçlü hükümetlerin kurulması yönündedir (Eryılmaz, 2002: 80). Sınıflandırıcı ve eşitlikçi eğilimleri ile yükselen bürokrasi, yerel ve feodal ayrılmışlığın kaldırılmasına büyük katkıda bulunmuş ve bu sayede geniş çaplı ticaret ve sanayinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, bürokratik idarenin etkisi ve düzenliliği uzun vadeli ekonomik hesapların ön şartını oluşturmaya başlamıştır. (Mouzelis, 2003: 26).

İkinci yaklaşıma göre ise devletin piyasaya müdahalesinin bürokratikleşmeye neden olduğu konusunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre bürokratikleşme, piyasadaki tekelleşmenin bir sonucudur. Piyasadaki tekeller, sahip oldukları ekonomik gücü kullanmak sureti ile siyasi otoriteye baskı yaparlar ve bu baskı firmaların yatırımlarını güvence altına almak ve gelişmelerini sürdürme amacına yöneliktir. Bu baskılar neticesinde siyasi otorite, gümrükleri düzenlemek, ithalat ve ihracat rejimlerini yönetmek amacı ile güçlü idari birimler oluşturur ve bunları bürokratik araçlarla donatır. Sonuç olarak ise özel sanayi kuruluşlarında olduğu gibi devlette de bürokrasi kapitalizmin ortaya çıkardığı güçlerin bir ürünüdür (Eryılmaz, 2002: 81). İkinci görüşe göre de gittikçe artan hükümet müdahaleleri ile ekonominin denetimi, devlet kapitalizminin gelişmesine yardımcı olacak bir zemin oluşturmamaktadır. Bu şartlar altında risk almaktan kaçınan ve tüm halka güven yayma arzusunda olan bürokrasi, kapitalizmin itici gücü olan girişimci ve yapıcı ruhu zayıflatır (Mouzelis, 2003: 26).

1.5.4 Sanayileşme

Bürokrasinin gelişmesini sağlayan etkenler arasında sanayileşme özel bir öneme sahiptir. Sanayileşme, üretimin rasyonelleşmesi, makinaya dayalı hale gelmesi ve

artması olduğu kadar, yeni sorunların ve taleplerin de gelişmesi demektir. Fabrika sisteminin gelişmesi, şehirlerin büyümesi, altyapı, işsizlik güvenlik, sağlık, eğitim ve konut gibi birçok sosyo-ekonomik sorunu da beraberinde ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar, piyasa ekonomisi tarafından yeterli düzeyde çözülemediği için, devletin müdahalesi zorunlu bir hale gelmiş ve bu alanlar için yeni örgütlenmeleri zorunlu kılmıştır (Eryılmaz, 2002: 87).

1.5.5 Demokratikleşme ve Eşitleşme

Çağdaş siyasal sistemlerin son yüzyıllarda geçirdikleri evrimin temel sebepleri arasında, siyasal iktidarın, daha yaygın bir kitle tabanına yayılması gösterilmektedir. Siyasal yöneticilerin belirlenmesinde, zamanımıza doğru geldikçe yeni yeni kitleler oy vermeye çağrılmışlar ya da kitleler kendileri bu hakkı savunmuşlardır. Bu olgunun yanı sıra bir başka değişim de, bireyle siyasal iktidar arasındaki ilişkilerde hemen hemen tüm fertlerin aynı yasal zeminde eşit görülmesidir. Toplumdaki eşitlik istekleri sonucu oluşan genel kurallar bürokratik örgütleri güçlendirmiştir (Oktay, 1983: 40).

1.6 Bürokrasi Teorileri

Bürokrasi olgusu birçok felsefeci, siyasetçi ve akademisyen tarafından merak edilen ve incelenen bir içeriğe sahiptir. 19. yüzyıldan itibaren bu konu hem sağ fraksiyon hem de sol fraksiyonun (Eryılmaz, 2002: 21) ilgisini çekmiş ve her ikisi de bir değerlendirme yapma gereğini hissetmişlerdir. Biz de bürokrasi teorilerinden en çok incelenmesi gereken Marxist teoriyi ve Weberyen teoriyi inceleyeceğiz.

1.6.1 Marxist Teori

Marxist bürokrasiyi iyi anlayabilmek için Hegel'in bürokrasi yaklaşımından bahsetmek gerekmektedir.

Hegel, ideal bir devletin bürokrasisinin tanımlamasını yaparken Prusya tecrübelerinden faydalanmıştır. Hegel'e göre devletin asli görevi, toplumu oluşturan bireylerin ortak çıkarlarını savunmaktır. Toplum mutlak ya da evrensel sınıf ve ticari sınıf olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır. Bürokratlar mutlak veya evrensel sınıf üyelerinden oluşur ve bu bürokratlar eğitim yolu ile genel çıkarların savunuculuğuna soyunurlar. Hegel, Adam Smith'in felsefesini benimsememiştir: "özel çıkarların çatışması zorunlu olarak toplumun genel çıkarlarının gözetilmesine yol açmaz" (Heper, 1983: 292).

Marx'ın bürokrasi hakkındaki görüşlerinin iki ana kaynağından biri "Critique of Hegel's 'Philosophy of Right'" adlı eseridir. Bu eser ayrıca Marxist bürokrasinin açıklandığı eserdir. Hegel bu eserinde bürokrasiyi, bir aracı kurum olarak nitelendirmiştir. Bürokrasiyi, toplumda belli hakları ve çıkarları olan meslek birlikleri, ticari birlikler ve yerel yönetimler ile genel çıkarların temsilcisi olan devlet arasında bir ilişki kuran kurum olarak görmektedir (Öztürk, 2003: 68).

Bir başka deyişle, Hegelci analiz kamu yönetimini, sivil toplum ile devlet arasında köprü vazifesi gören bir araç olarak yorumlamaktadır. Sivil toplum, meslekler ve çeşitli özel çıkarları temsil eden kuruluşları, devlet ise tüm çıkarları temsil eder. Bu iki temel fark arasında devlet bürokrasisi, özelden genel çıkarlara geçişe imkân veren bir köprü olarak nitelendirilir (Mouzelis, 2003: 10)

Marxist görüş bu üçlü sentezi benimsemiştir fakat içeriğinde ciddi değişiklikler de yapmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 49). Marx'a göre, Hegel'in bu resmi ve yasal bürokrasi anlayışı, onun gerçek özelliklerini ortaya çıkaramaz. Hegel'in tanımladığı bürokrasi kuramı anlamını, şirketlerin bireysel menfaatleri ile devletin koruduğu ortak fayda arasındaki çatışmadan almaktadır (Eryılmaz, 2002: 23).

Marx'a göre bu çatışma manasızdır. Çünkü tüm toplumun değil, toplumun egemen sınıfının çıkarlarını temsil eder. Bürokrasiyi bu yöntemle izah etmek belirgin ve ayrıcalıklı bir sosyal grup oluşturur. Bu sosyal grubun var olma sebebi ise toplumun sınıflara bölünmüş olmasıdır ki kendisi zaten bir sosyal sınıf oluşturmaktadır. En sade biçimi ile bürokrasi, devletin kendisi gibi egemen katmanın diğer katmanlar üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek için kullandığı bir araçtır (Mouzelis, 2003: 11).

1.6.2 Weberyen Teori

1.6.2.1 Max Weber Bürokrasi Modelinin Genel Hatları

Günümüzde Weber ismi, bürokrasi kavramıyla ayrılmaz bir hal almıştır. Sosyal bilimlerde çağdaş örgütleri incelemek için başlangıç noktası olarak Weber'in bürokrasi modeli seçilmektedir. Weber'in bürokrasi analizi Gaetano Mosca, Robert Michels, Karl Marx ve Gustav Schmeller gibi düşünürlerden etkilenerek şekillenmiştir (Eryılmaz, 2002: 44). Bugün yapılan analizlerin hiçbiri Max Weber'in bürokrasi analizini görmezden gelemez, çünkü Weber sadece insan faaliyetlerinin organizasyonunda yasal-rasyonel otoritenin avantajlarını belirtmekle yetinmez bunun yanında dezavantajlarını ve çağdaş toplumlarda gittikçe artan bürokratizasyonu tüm detayları ile açıklar (Öztürk, 2003: 7).

Alman İktisatçı ve sosyoloğu Max Weber (1864-1920), bürokrasiyi belli bir örgütlenme ve yönetim biçimi olarak incelemiş ve dikkate almıştır (Baransel, 1979: 166). Fakat temel ve en üst düzey örgütlenme biçimi olarak benimsediği bürokrasi Weber'e göre yeni bir örgüt şekli değildir ve büyük çağdaş kapitalist işletmeler gibi eski medeniyetler de bürokratik bir yapıya sahip olmuşlardır (Weber, 2006: 16).

Weber'in bürokrasi ile ilgili fikirlerini daha iyi anlayabilmek için onun otorite (egemenlik), güç olarak nitelendirdiği kavramları Weber'in teorisi açısından incelememiz gerekir.

1.6.2.2 Weber'e Göre Otorite

Weber gücü, herhangi birinin arzu ve isteklerini bir başkasına dayatabilme imkânı olarak tanımlamaktadır. Buna rağmen Weber otorite olarak bir diğer güç dışında genel itibari ile güç kavramı ile çok ilgilenmemiştir. Otorite, hükmeden ile hükmedilenler arasında karşılıklı bir güç ilişkisidir. Diğer bir ifade ile bu kurulmuş otorite sisteminde daima lider ve takipçilerin gözünde güç kullanımını meşrulaştıran bir dizi inanç mevcuttur. Bu inanç gücü meşrulaştırmada ve söz konusu sistemler arasındaki farkı belirlemede çok önemli bir yere sahiptir (Mouzelis, 2003: 17).

Otorite kavramında dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur da idari, yönetsel örgüttür. Otoritenin emirlerini, buyruklarını yerine getirecek bir üst gruba ihtiyacı vardır. Otoritede bir bireye ya da bir grup bireye üst grubu yönetecek komuta gücü verilmelidir. Bu sebeple hükmeden ile hükmedilenler arasında bir köprü vazifesi gören ve verilen emirleri, buyrukları yerine getiren bir yönetsel örgüt gereklidir (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 55).

Max Weber bürokrasi kuramını ilk kez 1922'de son derece hayran olduğu Prusya idaresi üzerinde yaptığı bir inceleme sonucu ortaya çıkarmıştı. Kavramın, düşünürce üç tip otorite (egemenlik, yetki), alışagelmeye bağlı geleneksel otorite, liderin şahsi saygınlığına bağlı karizmatik otorite ve mantıksal olarak düzenlenen hukuk kuralları çerçevesinde oluşturulmuş yasal-ussal otorite, arasında yapılan sınıflama ile de bağlantısı vardır (Duverger, 2007: 186).

Weber'e göre, otoritenin meşruluğu konusunda üç çeşit inanç söz konusudur ve bunlar üç tip otoriteyi ortaya çıkarmaktadır. Bunlar, “geleneksel”, “karizmatik” ve “yasal-ussal” otoritedir (Eryılmaz, 1998: 201).

Weber otorite tiplerinden hiçbirinin sürekliliğini sadece maddesel, duygusal ya da mantıksal güdülere dayanmakla yetinmeyeceğini tecrübelerinden hareketle tespit etmiştir. Aksine tüm otorite tipleri üyelerinde kendilerinin meşruluğuna dair bir inanç uyandırmaya ve bu inancı sürdürmeye çabalar. Otorite tiplerini tespit eden etken, meşruluğa inanç türleridir. Kişilerin bir düzene yasal bir geçerlilik tanımlarının temelleri ise şunlardır: Gelenek, duygusal özellikte bir inanç, değere ilişkin mantıksal bir inanç ve sonunda yasallığına inanılan yazıl (pozitif) bir metin. Bu temeller üzerine inşa edilen otorite meşru olduğunu göstermek ve bunun sürekliliğini göstermek ister. Böylece otorite, geçici bir üstünlükten kurtulup daimi ve yerleşmiş bir sistem haline gelmektedir (Gülmez, 1975: 58).

Otorite Tipleri

- a. Geleneksel Otorite: Geleneksel yetki bireysel olup, doğuştan kazanılan statüye dayanır (Baransel, 1979: 168). Geleneksel otorite, liyakate değil de, soy ve statüye dayanmaktadır. Emretme gücünü kullananlar genellikle miras aldıkları statü sebebiyle kişisel otoriteye sahip olan efendilerdir. Geleneksel lider, miras aldığı statüye dayalı olarak emir veren bir efendidir. Efendi tarafından verilen emirleri keyfi ve kişisel olabilir fakat yine de geleneklerin olanak verdiği sınırdadır (Eryılmaz, 2002: 50).

Yönetsel pozisyonların oluşturulması ve bu pozisyonlara görevlilerin atanması geleneklere bağlı olarak gerçekleştirilir (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 56).

Geleneksel otorite, patrimonyal ve feodal olmak üzere iki biçimde kendini

gösterir: Geleneksel otoritenin patrimonyal biçiminde, idari aygıtta çalışan personel, ücret ve bahşış bakımından genellikle efendilerine kişisel bakımdan bağımlı olan (hizmetçiler, akrabalar ve gözdeler gibi) kesimlerden oluşur. Diğer taraftan, feodal biçimdeki otorite aygıtında çalışanlar, efendiye karşı önemli bir ölçüde özerkliğe sahiptir. Feodal görevliler, efendiye, kişisel olarak bağlı olmamakla beraber, efendi ile aralarında sadakat yemini çerçevesinde bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle feodal görevliler bağımsız yetki ve özel mülk hakkına sahiptirler (Eryılmaz, 2002: 51).

- b. Karizmatik Otorite: Karizma kelimesi mana olarak “tanrı vergisi” anlamını taşımaktadır. Karizmatik otoritede, tanrı vergisi olağanüstü nitelikleri, kahramanlığı ya da örnek kişiliği sebebi ile diğer bireylerden ayrılan karizmatik liderin buyruklarına uyulur (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 55). Geleneksel otorite ile karizmatik otoriteyi birbirinden ayıran unsur yetkiyi kazanma şeklidir. Karizmatik liderin buyruklarına ve kurduğu düzene, geleneklere uyduğu ya da ussal-yasal olduğu için değil, karizmatik lidere inanç ve onun arzusu olduğu için uyulur. Karizmatik liderler astlarını, statü ya da uzmanlık bilgilerinden ziyade kendisine bağlılık derecesine göre seçerler (Baransel, 1979: 168).
- c. Yasal Otorite: Geleneksel ve karizmatik otorite tiplerinden farklı olarak, yasal otorite kişisel değildir (Baransel, 1979: 168). Yasal otorite mantıksal olarak konulmuş yasaların doğruluğuna ve bu yasalar sayesinde seçilmiş olan liderlerin meşruluğuna olan inanca dayanır. Yasal otoritede önemle üzerinde durulması gereken nokta hem hükmedenlerin hem de hükmedilenlerin yasaların çıkarılması işlemini doğru olarak kabul etmeleridir. Yasal otoritede lider işbaşına yasal işlemler (atama, seçim vb.) ile gelir. Yasal otoritede kişisel emirlere değil

yasalara uygun olarak verilmiş emirlere uyulur (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 56). Weber'e göre bu otorite tipi günümüz ağdağ devlet memurlarının ve bu bakımdan ona benzeyen tüm siyasal güç sahiplerinin sahip oldukları bir otoritedir ve bürokrasi, yasal otoritenin en geliğmiğ Şeklidir. Diğer bir ifade ile yasal otorite tipine uyan idari aygıtta bürokrasi denilir (Eryılmaz, 2002: 54).

Elbette yukarıda anlatılan  otorite türü hiçbir zaman saf halde bulunmazlar. Gerçek otorite sistemleri her üç otorite sisteminin faktörlerinin bir karışımıdır. Ancak, Weber'e göre bu tipoloji, araştırmacıların gerçek ve ideal arasındaki uyumsuzlukların nedenini bulabilmeleri ve gerçek bir otorite sisteminin geleneksel, karizmatik ve yasal bileşenlerinin çeşitli kombinasyonlarını tanıyabilmelerine imkân verecektir (Mouzelis, 2003: 19).

1.6.2.3 İdeal Tip Bürokrasi Modeli

Max Weber, bilimsel çalışmalarında değer yargılarından etkilenmemeyi kendine ilke edinmiştir. Weber'e göre, herhangi bir uzmanlaşmış bilimin, herhangi bir bilginin, ne kadar bilimsel olursa olsun bir dünya görüşü veremeyeceğine inanıyordu (Gülmez, 1975: 49).

Weber, patrimonyal ve rasyonel olmak üzere iki tip bürokrasi yapısından söz etmiştir. Patrimonyal bürokrasi, kölelik sisteminin egemen olduğu dönemlerdeki idari örgütleri anlatmaktadır. Bu dönemde bürokrasi geleneksel yöneticilerin yani hükümdar ya da krallar gibi toplumun en üst düzey yöneticilerinin elindeydi ve devlet bir aile olarak görülüyor ve yönetiliyordu. Weber, patrimonyal bürokrasiye Roma imparatorluğunu, Eski Mısır'ı ve Bizans imparatorluklarını örnek göstermiştir. Weber'e göre patrimonyal bürokrasiler istikrarsızdı ve sebepleri gayri Şahsilik ve geliğmiş bir para ekonomisinin olmayışıydı. Rasyonel bürokrasi ise modern örgüt modelidir ve

gayrişahsi, rasyonel, idari düzenlemeler ve yasalarla belirlenmiş yapı ve davranışları içermektedir (Eryılmaz, 1998: 196).

Weber toplumsal hayatın temel biçimlerini belirlemek, oluşma ve gelişme yönünü ortaya koymak amacı ile “ideal tip” olarak nitelendirdiği modeli kullanmıştır (Baransel, 1979: 167). Burada kullanılan ideal kavramı “arzulanan”, “olması istenen” ve “iyi” veya “üstün” manalarını taşımaz. Bu nedenle ideal tip ile kastedilen, gerçekte olmayan “saf” manasına gelmektedir (Eryılmaz, 2002: 44).

İdeal tip kavramını kendine özgü bir şekilde kullanan Max Weber bu kavramsal yapının oluşturulması yöntemini “Bilim Üzerine Denemeler” isimli eserinde şöyle açıklamıştır: İdeal tip, türdeş bir düşünce tablosu oluşturmak için, bir ya da birçok görüşleri tek yanlı olarak vurgulamak ve bazen çok, bazen de az sayıda bulunan, yer yer ise hiç bulunmayan, tek yanlı olarak seçilmiş daha önceki görüşlere göre düzenlenen münferit, dağınık ve kesikli birçok olguları birbirine bağlamak suretiyle elde edilir. Görüldüğü gibi, ideal tip oluşturma çabası sonucunda türdeş bir düşünce tablosuna ulaşmak amacı vardır (Gülmez, 1975: 51).

Weber’in ideal tip bürokrasi modeli, her biri uzmanlaşmış, görevleri yerine getiren çok sayıdaki birey arasındaki işbirliğinin daimi olarak örgütlenmesi şeklinde tanımlanabilir (Aytaç, 2005: 253). Bürokrasinin ideal türü, “belirli ampirik unsurların, ideal saflığında somut gerçekte hiçbir zaman bulunmayan mantıklı, kesin ve tutarlı bir şekilde dönen kavramsal bir yapı” şeklinde açıklanabilir (Mouzelis, 2003: 43). Max Weber’in ideal tip bürokrasi modeli, gerçekte eksiksiz ve saf tarafıyla gözlemlenebilen bir biçim değil, daha ziyade akli bir tanımlama ve nitelemedir. İdeal tip hiçbir şekilde iyi veya üstün manası taşımaz dolayısıyla ideal tip gerçek tipin üstün bir hali değildir, ideal sadece gerçekte tam örneği bulunmayan demektir (Eryılmaz, 1998: 192).

Max Weber'in ideal tip bürokrasi anlayışı ve tanımı gerçek hayatta hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Weber bu yüzden birçok defa eleştirilmiştir. Eleştirilere göre fikrîsel olarak var olan bu ideal tip bürokrasi modeli var olan bürokratik yapıların anlaşılmasını sağlamamaktadır. Fakat Weber, ideal tip bürokrasi modelini deneysel araştırmalara bir öncü olarak şekillendirmiştir (Baransel, 1979: 167).

İdeal Tip Bürokrasinin Özellikleri

Weber, bürokrasiyi modern dünyanın rasyonalizasyonunda en önemli unsur ve tüm sosyal süreçlerin en önemlisi olarak nitelendirmektedir (Öztürk, 2003: 7).

Weber'in ideal tip olarak adlandırdığı bürokratik sistemin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Resmi görevlerin kurallara göre daimi bir biçimde örgütlenmesidir.
2. Tüm detayları belirlenmiş bir yetki alanı bulunması.
3. Büroların örgütlenmesi hiyerarşi ilkesine göre gerçekleşmektedir. Bu nedenle bir alt kademedekiler bir üst kademedeki görevlinin denetimi ve gözetimi altındadır. Her görevli sorumlulukları ve otoritesi ile hiyerarşinin bir parçasıdır.
4. Memurların ve diğer yönetsel görevlilerin kendilerine verilen görevleri yerine getirmek için gerekli olan kaynaklar üzerinde bir mülkiyet hakları yoktur. Fakat bu kaynakların kullanılmasından sorumludurlar.
5. Büro yönetimi, en azından uzmanlaşmış büroların yönetimi, uzmanlaşmış bilgi ve eğitim olmaksızın yürütülemez. Her görevin yerine getirilmesi için gereken bazı teknik kurallar mevcuttur ve bu kurallar uzmanlık bilgisi gerektirir. Bu nedenle yönetsel görevlilerin bu teknik bilgi ve beceriye sahip olması gerekir.
6. Yönetsel etkinlikler yazılı belgelere dayanılarak sürdürülür. Yönetsel işlemlerin, kararların ve kuralların tamamı yazılır ve saklanır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 57).

7. Biçimsel yetki ve görevler, kanun, kaide ve idari kararlar ile önceden belirlenmiştir (Baransel, 1979: 169).

8. Memurların tüm kapasitelerini görevlerine adanmaları (Gayri Şahsilik) gerekmektedir (Öztürk, 2003: 8).

9. Örgüt üyeleri arasında kişisel olmayan bir ilişki oluşması gerekmektedir.

10. Memur alımlarının yetenek ve bilgiye dayalı olarak yapılması gerekmektedir (Mouzelis, 2003: 44).

İdeal bürokrasi modelinin bu özelliklerini dikkate almak suretiyle kurulacak bir örgütün alabileceği şekil önceden belirlenebilir. Diğer bir taraftan, büyüyen bir örgütün, geçirmekte olduğu değişiklikleri de bu model aracılığı ile anlamak ve analiz etmek olasıdır. Bu nedenle ideal tip bürokrasi modeli pratik bir değer taşır (Baransel, 1979: 170). Ayrıca ideal tip bürokrasi modelinin özelliklerinin ötesinde ne olduğunu nasıl birbirleri ile bağlantılı oldukları anlaşılmalı çalışılırsa çok yaygın bir ortak unsur bulunur. Bu unsur, mantıklı teknik bilgiye dayanan ve maksimum verimliliği amaçlayan bir süreci ve tüm örgütsel yapıyı düzenlemeye çalışan kurallara dayanan bir kontrol sisteminin oluşudur (Mouzelis, 2003: 44).

1.6.2.4 Weber'e Göre Bürokraside Memurun Nitelikleri

Weber memur kavramını açıklarken çok çeşitli mesleklerde çalışanları anlatır. Orduda görevli subaylar, devlet dairelerinde çalışanlar, din adamları ve fabrika yöneticileri hep memur sayılmaktadır. Memur, zamanının çoğunu dairede geçiren, yazılı talimatları yorumlayan ve uygulayan kişidir. Seçimle göreve gelen görevliler “bürokratik memur” kavramı dışında bırakılmıştır. Weber'e göre memur atama sonucu göreve gelen kişidir (Eryılmaz, 2002: 55).

Weber'e göre bürokraside memurun nitelikleri şunlardır:

- a) Memurluk bir meslektir. Bunun ilk koşulu olarak belirli bir eğitim görmek ve memurluğa girişte özel bir sınavdan geçmek gerekir (Tortop ve diğerleri, 2007: 363).
- b) İster kamu kesiminde ister özel kesimde olsun modern memur daima memur olmayan bireylere oranla daha farklı bir sosyal saygınlık için çaba gösterir ve genellikle bu daha üstün saygınlıktan haz duyar.
- c) Gerçek bürokratik görevli üstün bir otorite tarafından göreve atanır.
- d) Memur atandığı pozisyonda ömür boyu kalır (Turgay ve Polatoğlu, 1984: 57).
- e) Memur, aylık maaşa ve genellikle emeklilik hakkına sahiptir.
- f) Memur, kurum ya da yönetici karşısında kişisel olarak hürdür, köle değildir. Onun ödevi, yasalarla belirlenen gayri şahsi görevleri yerine getirmektir (Eryılmaz, 2002: 56).

1.7 Osmanlı Devletinde ve Türkiye Cumhuriyetinde Bürokrasinin Oluşumu ve Gelişmesi

Henüz Osmanlı Devleti kurulmadan önce var olan ve Anadolu'da kuvvetli izler bırakan Anadolu Selçukluları Devleti, XIII. yüzyılda, gayet iyi kurulmuş bir devlet teşkilatına, vazife ve yetki alanları belirlenmiş ve dağıtılmış kuvvetli bir memur sınıfına sahipti. Bu asrın sonunda Anadolu'ya hâkim olan İlhanlılar İmparatorluğu ise, merkezde ve merkeze bağlı olan yerlerde, mükemmel bir idare mekanizmasına sahip bulunuyordu (Köprülü, 2004: 148-149).

Osmanlı imparatorluğunun bir dünya gücü haline gelmesi, tıpkı Roma imparatorluğu gibi yalnız ordularının gücüyle değil, aynı zamanda bürokrasisinin gelişmesiyle de ilgilidir. Osmanlı vesikalarının diplomatik açıdan incelenmesi de bu durumu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu durumu Osmanlı Devletine gelen Avrupalı

diplomatlar da ifade etmektedirler. 1747-1762 yılları arasında İstanbul'da görev yapan İngiliz Elçisi James Porter şunları söylemektedir (Afyoncu, 1999: 182):

Babıali'de birkaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan işlere rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan güç yoktur. İşler çok büyük titizlik ile yapılır. Her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima göz önünde bulundurularak, kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilir. Yılı bilmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Babıali'de bulunabilir. Çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun yönetim yapısı temeli üzerine kurulmuştur (Tortop ve diğerleri, 2007: 369). Kamu bürokrasisinin bugünkü yapısını incelemeye geçmeden önce Osmanlı'dan devralınan bürokrasi mirasının temel özelliklerine bir göz atmak gerekmektedir. Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte, yalnızca siyasi rejimde değişiklik olmuştur. Yönetim gelenekleri, kurumları ve siyaset kültürü, yeni rejimde de belirli ölçüde varlığını sürdürmüştür (Eryılmaz, 1998: 219).

1.8 Osmanlı Devletinde Bürokrasi Sistemine Temel Oluşturan Kurumlar

1.8.1 Tımar Sistemi

Türklerde tımar teriminin kullanılmasına dair en eski atıfa, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (1117-1157) Farsça bir hükmünde rastlanmaktadır. Bu hükümde "yönetim" manasında kullanılan tımar terimi henüz kuramsal manasına sahip değildir. Kuramsal manada en eski atıflar, Sultan Orhan zamanına aittir. Aşıkpaşazade, Osman Bey'in silah arkadaşlarına tımarlar dağıttığını belirtmektedir. Ancak bu, daha çok, yurt veya Doğu Anadolu'daki Türkmen devletlerinde rastlanılan ülkeye benzemektedir. Bu

terimler miras bırakılabilen arazi parçalarını tanımlamak üzere, anılan bölgede Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Tımar konusunda yapılan ilk çalışmalar, sistemin kökenini Ortaçağ İslam dünyasında mevcut olan “ikta” sistemine bağlamaktadır (Acun, 2002: 899-900).

Daha ilk İslam devletlerinde mevcut olan ikta usulü hakkında tarihi kaynaklarda verilen bilgilere göre, Abbasiler zamanında her ne suretle olursa olsun kendilerine geniş arazi ikta edilmiş nüfuzlu adamlar ve bilhassa askeri otorite, devlet hazinesine verecekleri gelirleri vermiyorlardı, esasen, fazla gelir almak maksadıyla çiftçiyi zorladıkları için mukataaların gelirleri son derece azalıyordu. Bu nedenle, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ilk defa belirli askeri hizmet karşılığında kalıcı olmak üzere, askeri iktalar yani tımarların vücuda getirdiği görülmektedir (Köprülü, 2004: 97-98). Selçuklu sultanı Melikşah kendine tabi olan Memluk subaylarına arazi tahsis etmiş, subaylar da kendilerine tahsis edilen bu alanlarda kendi özerk yönetimlerini kurmuşlardı. İlk Osmanlı padişahı Osman Bey de (1299-1324), Selçuklular tarafından özerk bir “bey” olarak tanınmıştı (Heper, 2010: 50-51).

Tımar sisteminin temel nedeni, geleneksel devletin güçsüz bir merkezi örgüte sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Ortaylı, 2004: 20). Tımar sistemi Osmanlı Devletinin en temel kurumlarından biridir. Eyalet idaresi esas itibarıyla tımara dayanır. Bunun yanı sıra devletin zirai, iktisadi ve içtimai yapısı ile askeri teşkilatı ve vergi düzeni de tımar sistemi ile iç içedir. Tımar en yalın haliyle, belli bir bölgeye ait vergi gelirlerinin belirli mükellefiyetler dâhilinde padişah tarafından bir şahsa tahsis edilmesi olarak tarif edilebilir. Bu usul Osmanlı maliyesinin temelini teşkil etmektedir (Ünal, 2002: 177).

Tımar sistemi, para ekonomisinin az gelişmiş olduğu dönemlerde vergi gelirlerinin merkeze toplanmadan naklini ve devlete ait olan toprakların işletimini sağlamakta olup, ordunun da eyalet kuvvetlerini teşkil eden tımarlı sipahileri oluşturmaktaydı. Tımarlı, mülkiyet sahibi olmayıp, gelirden geçici olarak hizmet karşılığında yararlanmaktaydı (Baldiceanu, 1985: 102).

Osmanlı Devletinde mülkiyeti devlete ait olan ve gelirleri askeri görevler karşılığında kişilere bırakılan topraklara miri topraklar denir. Tımar sisteminin temelini oluşturan miri topraklardan geliri 3 000 ile 20 000 akçe arasında olanlara tımar denir. Tımar askeri görevlere bağlı olarak sipahi denilen kişilere gelirleri bırakılan topraklardır. Tımar sisteminde toprağın kuru mülkiyetinin devlete ait olması, tımar sahibi sipahilerin özel ordulara sahip birer feodal senyör haline gelmelerini önlemişti. Bu sayede Osmanlı Devleti kuvvetli bir merkezi otorite kurma olanağı bulmuştu (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 68).

Tımar sistemine dayanan vergi sistemi ile padişah ve bürokrasinin üretime büyük ölçüde el koyduğu toplumda, siyasal sistemden otonom grupların güçlenmesi olanaksız olmuş ve giderek yeni kurumlar ve yeni norm kaynaklarının ortaya çıkışı güçleşmiş ve hatta Osmanlı-Türk Devletinin gelişiminin büyük bölümü bakımından tamamen önlenmiştir (Heper, 1973: 36).

1.8.2 Kul Sistemi

Osmanlı-Türk toplumsal hayatında ve devlet geleneğinde bürokratik elitler çok önemli bir yer tutar. Bürokratik elitler genelde topluma yön veren bir zümre olarak ön planda yer almışlardır. Osmanlı-Türk Devlet geleneğinin önemli bir parçası olan bürokratik elitlerin kökeni “kul sistemine” dayanmaktadır (Pustu, 2007: 198). Köleleri özel bir eğitime tabi tutarak devlet ve ordu yönetiminde kullanma usulüne kul sistemi

adı verilir. Kölelerin eğitilip devlet kademesinde kullanılmasına Sasani, Roma, Bizans ve Abbasiler gibi Ortadoğu ve Akdeniz havzasında kurulmuş bütün devletlerde rastlanır. Osmanlı Devleti kul sistemini Anadolu Selçuklularından almıştır ve sistemi daha da geliştirip etkili bir biçimde kullanmıştır. Osmanlı'nın bu sistemi kullanmadaki amacı padişahın devlet otoritesini iyi eğitim almış, kendisine son derece sadık kişilere vermek arzusu ve daha merkeziyetçi bir devlet kurmak gayesidir (Ünal, 2002: 34).

Kul sistemi için köleler iki yerden toplanırdı, bunların ilki savaş tutsakları ve parayla satın alınan köleler, diğeri ise, devşirme yöntemi ile Rumeli'deki köylerden ve kasabalardan toplanan Hristiyan erkek çocuklarıydı (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 69). Köle olarak toplanan bu erkek çocukların en yetenekli olanları adı Enderun olan saray okullarına gönderilir ve uzun bir süre eğitim verilirdi. Bu eğitimi alanlar arasında en yetenekli olanlar hükümdara en yakın görevlere atanırlardı (Yalçındağ, 1970: 23).

1.8.3 Ulema

Çoğunlukla İslami ilkelere göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde ulema çok önemli bir yer tutmaktadır. Ulema bir taraftan şeriat kurallarını topluma açıklayarak toplumun İslam ilkelerine göre yaşamasını, aynı zamanda hükümdara mutlak itaatini sağlıyor, diğeri taraftan, hükümdarın da şeriat kurallarına uygun hareket etmesini bir bakıma denetliyordu. Bu dönemde hükümdarlar aldıkları kararların şeriat kurallarına uygun olup olmadıklarını ulemaya sorar ve bir fetva almaya çaba gösterirlerdi (Yalçındağ, 1970: 26).

Ulemanın başında Şeyhülislam bulunuyordu. Şeyhülislam seçkin ve tanınmış müderrisler arasından hükümdar tarafından atanırdı (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 69). Ulemanın toplumda eğitim ve yargı fonksiyonları, hatta bazı idari görevleri de vardı. Bu

sebeple Osmanlı toplumunda böyle önemli bir rolü olan ulemanın yetiştirilmesi, yükselmesi ve atanması için başarılı kurumlar meydana getirildiği ve titiz kurallar saptanmış olduğu görülmektedir (Yalçındağ, 1970: 26).

1.9 Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıfları

Kamu hizmetleri ve bu görevlerde çalışan devlet memurları, görevlerin gerektirdiği niteliklere ve devlet için taşıdığı öneme göre sınıflara ayrılmaktadır. Sınıflandırma işlemi ile çalışanların hizmet koşullarını ve ücretlerini belirlemek daha kolay bir hal almıştır (Özdemir, 2001: 98-99). Osmanlı Devletinde aristokrasi ve burjuvazi sınıfları mevcut değildir, yöneticiler ve yönetilen halk olmak üzere iki sınıf vardır. Devletle tebaası arasında, hiçbir güçlü sınıfın konulmaması için tüm önlemler töre ve kanunlar esasına göre alınmıştır. Dolayısıyla, İmparatorlukta, idare ve siyaset ekonomiye üstün olmuştur. Batı toplumlarının tersine, Türk toplumunda ekonomik tabakalaşma değil idari tabakalaşma söz konusudur (Kabaklı, 2002: 44-45).

Osmanlı Devlet teşkilatı Tanzimat'a kadar üç gruptan oluşuyordu. Seyfiye (Askeri Sınıf), İlmiye (Ulema), Kalemîye (Bürokrasi) (Afyoncu, 1999: 182).

1.9.1 Seyfiye

Yönetici sınıfın ilk parçası seyfiye, yani kılıç sahipleridir. Osmanlı Devleti fetih ve gaza temeli üzerine inşa edildiği için uzunca bir süre seyfiye ve ilmiye birlikte yönetici sınıfın en etkili bölümünü oluşturmuşlardır. Kılıç sahipleri iki ana gruptan oluşmaktadır. Kapıkulu askerleri ve eyalet askerleri (tımarlı sipahiler). Kapıkulu ordusu devşirme kökenlilerden oluşan, merkezde bulunan ve doğrudan hükümdara bağlı olan askeri gruptur. Ulufe adı verilen ve üç ayda bir alınan bir maaşları vardır (Fidan, Şahin, Çelik, 2011: 116). Eyalet askeri teşkilatını oluşturan tımarlı sipahiler ise Osmanlı toprak

düzeninin oluşmasında çok önemli bir göreve sahipti. Toprağın işlenmesinden, çalışma düzeninin sağlanmasına ve vergilerin toplanmasından, asayişin sağlanmasına kadar birçok önemli görev üstlenmişlerdi. Tımarlı sipahilerin en önemli özelliklerinden biri ise sefer dışı zamanlarda tarlalarına veya bahçelerine dönüp işlerinin başına geçmeleri idi. Askeri ve mülki görevler beraber olduğu için eyaletin mülki amiri aynı zamanda askeri komutanı olan beylerbeyiydi (Özdemir, 2001: 106).

1.9.2 İلميye

İلميye sınıfı din, yargı ve eğitim hizmetlerini gerçekleştiren Şeyhülislam, müftüler, kazaskerler ve kadılardan oluşan bir sınıftır (Tortop ve diğerleri, 2007: 374). İلميye hizmetleri çok geniş bir alana hükmetmekteydi. Eğitim, öğretim, yargı, dini, hukuki işler ve hatta kazaların mülki idaresinde kadının olması ilmiye sınıfının geniş bir hizmet alanı olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni ilmiye sınıfının kamu bürokrasisinden ayrı olmayışı ve kamusal alanda önemli idari işlevler görmesiydi (Özdemir, 2001: 104).

1.9.3 Kalemkiye

Yönetici sınıfının üçüncü parçasını kâtipler zümresi, yani kalemkiye oluşturmaktadır. Orhan Bey zamanından itibaren bir kâtipler zümresi mevcut olsa da başlangıçta kalemkiye ile ilmiye arasında organik bir bağ kurulmuş, ilmiye sınıfı kalemkiyeyi besleyen ana kaynak olmuştur (Fidan, Şahin, Çelik, 2011: 117). Devletin kısa sürede genişlemesi ve yazılı kayıtlara gün geçtikçe ihtiyaç hissedilmesi, örgütlü kâtiplik görevlerinin oluşmasını gerekli hale getirmiştir. Bu hizmetlerin başlıcaları Defter-i Hâkani, Hazine-i Âmire ve Divan-ı Hümayun kalemleridir (Özdemir, 2001: 101).

1.10 Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile Bürokraside Başlayan Değişim

Tanzimat kelimesi, Türkçe'de "düzenlemeler" anlamına gelmekte ve Türk tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıdan esinlenen çok sayıda siyasi ve sosyal reformların gerçekleştirildiği bir dönemi belirtmek için kullanılır (Fidan, Şahin, Çelik, 2011: 121). II. Mahmut'un saltanatı ve ardından gelen Tanzimat dönemi, idari, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik tarihimiz açısından çok önemli gelişmeleri doğuran bir dönüm noktasıdır (Akyıldız, 2009: 45).

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu 'nu okuması ile başlamıştır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 289).

Okunan fermanın ele aldığı konular özetle şunlardı (Yalçındağ, 1970: 48):

1. Artık herkesin canı, malı, ırz ve namusu kanunların himayesi altında olacak, vergi ve askerlik işlerinde adalet ilkelerine uyulacaktır.
2. Hiç kimse, hakkında mahkeme tarafından verilmiş karar var olmadıkça, ölüm cezasına çarptırılmayacaktır.
3. Bu haklardan Müslüman olan veya olmayan tüm tebaa yararlanacaktır.
4. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gereği kadar genişletilecek ve yasalar bu meclis tarafından hazırlanarak, hükümdarın onayına sunulacaktır.
5. Bu ilkelere aykırı hareket eden görevliler cezalandırılacaktır. Memurların maaşları yeterli seviyeye çıkarılacak, böylece, ülkenin yıkımına yol açan rüşvet alışkanlığı önlenecektir.

Tanzimat dönemi ile birlikte sivil bürokrasi reform hareketlerinin öncülüğünü ele geçirmiştir. 1839'dan 1876'ya kadar süren Tanzimat dönemi süresince sivil bürokratlar, 20. Yüzyılda da etkisini sürdürecektir "bürokratik yönetim geleneği"ne adapte olmuşlardır. Sivil bürokrasi bu dönemde padişahlık kurumu karşısında bir ölçüde hareket özgürlüğüne kavuşmuş ve bu özgürlüğü kurumsallaştırmaya çabalamıştır (Heper, 1983: 296). Tanzimat bürokratlarının, gerek Saray gerekse de Seraskerlik' teki yönetici çevreye karşı mutlak üstünlüğü ele geçirmesiyle tam anlamıyla otonom bir konuma yükselmiştir. Tanzimat'ın üst düzey yöneticileri "bürokrat" sıfatını hiç değişmeden muhafaza ederken, idare sürecinin sadece karar alma değil, alınan kararların hayata geçirilmesi tekeli, yani "teknokratlık" aşamasını da ellerine geçirmişlerdir (Tural, 2009: 25).

Artık sivil bürokrasi temelde başkaları tarafından yapılan siyaseti uygulayan değil, bizzat kendisi siyaseti yapan kurum olacaktı. Performansa dayalı liyakat gibi rasyonel ölçütler yerine hiyerarşi gibi salt bürokratik ölçütler benimsendi. Sonuç olarak da bürokrasinin rasyonel boyutundan ziyade hukuksal boyutuna önem verildi (Heper, 2010: 90-91).

Tanzimat döneminde, Devletin başında bulunanların zorunluluğunu ve önemini kavrayarak gerçekleşmesini arzu ettikleri yenilikler, idare mekanizmasında yer alan personellerin gösterdikleri muhalefet sonucu, muvaffakiyetsizliğe uğramıştır (Tortop ve diğerleri, 2007: 381).

İmparatorluğun çöküşünden sonra, onun kalıntıları üzerine inşa edilen Cumhuriyet, tüm yapısı ile yeni bir varlık olmasına rağmen, devletin yönetim yapısı aynı İmparatorluktan arta kalan düzene dayandırıldığı, "merkeziyetçilik", "ataerkillik", ve "mevzuatçılık" gelenekleriyle, "seçkin grup olma" ve "güvenilir işlerde çalışma"

tutkusunun Cumhuriyet dönemine de yansiyarak egemenliğini devam ettirdiği görülebilmektedir (Cem, 1975: 4-5).

1.11 Cumhuriyetin İlanı ve Tek Parti Dönemi Bürokrasisi

Kurtuluş Savaşı ile ilgili çalışmaların nerdeyse tamamının ortak kanısı, bu harekette asker-sivil bürokrasi ile eşrafın öncülük rolü oynadığıdır. Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları, geniş ölçüde İttihad ve Terakki hareketi içinde yer almış ve bu hareket içinde yetişmiş kişilerdir. İttihad ve Terakki hareketi, memurların, eşraf denilen yarı tüccar yarı kapitalistleşen çiftçi konumunda bulunan toplumsal sınıfların oluşturduğu bir harekettir. İttihad ve Terakki hareketine ve ideolojisine baktığımız zaman bu hareketi “milli burjuva devrimi” olarak nitelemek yanlış olmaz (Şaylan, 1983: 299).

İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunda iki farklı çizgi günümüzdeki yönetim anlayışını etkilemeye devam etmektedir. İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Ahmet Rıza merkezîyetçi, devletçi ve otoriter bir yönetimden yanadır. Karşıt grubun temsilcisi olan Prens Sabahattin ise “Âdem-i Merkezîyet” ve “Teşebbüs-ü Şahsi” esasına dayalı bir idareyi savunmaktadır. İttihat ve Terakki içinde Ahmet Rıza'nın yönetim anlayışını benimseyen kadro egemen olduğu için, merkezîyetçi, seçkinci ve otoriter eğilimler, devletin resmi politikası haline gelmiş ve kamu bürokrasisi bu çerçevede şekillenmiştir (Eryılmaz, 2002: 136).

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra kurulan Cumhuriyet çoğu alanda olduğu gibi, İmparatorluğun bürokratik mirasını da devralmıştır. Son Osmanlı kabinesinde mevcut olan 11 Bakanlık Türkiye Cumhuriyetinin ilk hükümetinde de aynen yer almış olup, diğer pek çok kamu kuruluşunun örgüt yapısı ve işleyişi

değişikliğe uğramadan devam etmiştir (Tortop ve diğerleri, 2007: 385). Aynı zamanda, Cumhuriyetin kuruluşu, Osmanlı Devletinin yapı ve işlevinden ya da misyonundan sistematik bir değişimi de ifade etmektedir. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan batılılaşma programı ve bunun uygulamaları, Cumhuriyetin lider kadrosu tarafından yetersiz görülmekteydi. Cumhuriyetin tercihi, Tanzimat'ın açtığı yoldan devam etmek ve daha radikal bir batılılaşma programını uygulamak olmuştur (Eryılmaz, 2002: 137).

Milli mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra, sivil-asker bürokratlar halka dönük, halk yararına bir devrim hareketi başlatmışlardır. Devrimleri halka benimsetmek için iki araç kullanılmıştır: Bürokrasi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bir yandan devrimlerin ajanlığını yapacak olan, diğer yandan halka dönük çağdaş devletin genişleyen hizmetlerini yürütecek olan bürokrasiye bu dönemde haklı olarak geniş imkânlar tanınmış ve hukuksal güvence sağlanmıştır (Yalçındağ, 1970: 55).

İslami İmparatorluktan ulus devlete geçiş, siyasi iktidarın meşruiyet temelinde köklü bir değişim anlamına geliyordu. Artık yeni dönemde, siyasi iktidar açısından meşrulaştırıcı öge İslam değil, “ulus ”tu (Söğütlü, 2010: 50). Cumhuriyet dönemi bürokrasinin iki temel misyonu vardı. İlk olarak reformların gerçekleştirilerek devam ettirilmesi, ikinci olarak da ekonomik kalkınmada kamu bürokrasini öncü olarak kullanmaktı. CHP reformları halka benimsetmek için kullanılan kamu bürokrasinin önderi olarak görev yapıyordu. CHP, Asker-sivil bürokratların hâkimiyetindeydi (Eryılmaz, 2002: 137). CHP, sivil bürokrasiye paralel, bir taraftan bürokrasiyi yakından denetleyebilen, diğer taraftan da geleneksel işlevlerinden yoksun bırakan, diğer bir ifadeyle kendisini geniş yetkiler ile donatan bir örgütlenme yoluna gitti. Bu şekilde parti, hem eğitime hem de yürütmeye ilişkin birçok önemli işlevi yerine getirerek, gerçekte, hükümet mekanizmasının bir uzantısı haline geldi (Heper, 2010: 108).

Atatürk ve arkadaşları, başlangıçta askeri bürokrasiden destek görseler de, daha sonra askeri bürokrasinin siyasal hayattaki rolünü azaltmayı tercih etmiş ve bunu kademeli olarak gerçekleştirmişlerdir, nitekim 1924 yılında kabul edilen bir kanunla, Genel Kurmay Başkanı kabineden ayrılmıştır (Eryılmaz, 2002: 138).

1930'lu yıllarda bürokrasinin siyasi gücünün artması ve dönemin kendine has bir bürokrat tipi oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemin, son iki asır içinde, “bürokrasinin altın çağı” olarak görülmesi bürokrasinin ulaştığı gücü göstermesi açısından önemlidir. Fakat aynı dönem için yapılan diğer yorumlarda, bürokrasi denildiğinde akla gelen mülki idare amirliği sistemi, bürokrat denildiğinde ise akla merkezi hükümetin yerel temsilcisi vali ve kaymakamların geldiği vurgulanmıştır. Bu nedenle tek parti döneminin yetki, otorite, statü ve saygınlık yönünden bürokratların ve özellikle mülki idare amirlerinin “altın çağı” olarak yorumlandığı görülmektedir (Tortop ve diğerleri, 2007: 387). Toplumsal konum açısından bürokrasi için altın çağ olarak betimlenen bu dönemde, bürokratların statü ve prestijleri oldukça yüksek gözükmektedir. Bu dönemde ekonomik iktidarı ellerinde tutan mülkiyet sahibi kesimler görece bir zayıflık içindedirler, ortada büyük ölçekli özel sanayi ya da hizmet örgütleri yoktur. Bu nedenle de modern eğitim almış kişiler için kamu görevleri en büyük talebi görmekte, doğal olarak da bürokratinin toplumsal prestiji artmaktadır (Şaylan, 1983: 300). Az gelişmiş bir toplumda bürokrasi artık, özenilen üstün bir sosyal statüye sahip olmuştur. İktisadi Devlet Teşekkülleri personeli de dâhil olmak üzere, memur olarak kabul ettiği bu zümreye halk; giyinişi, davranışı, sosyal değerleri ve mali statüsüyle başka dünyalara mensup kişiler gözüyle biraz özentili, biraz da düşmanlıkla bakmıştır (Yalçındağ, 1970: 56).

1930'lu yıllarda izlenen devletçilik politikasının, merkeziyetçi eğilimleri güçlendirmesi, belli bir potansiyel güç olan bürokrasiyi daha da güçlü hale getirmiştir. Bunlara ilave olarak partinin genel sekreterinin İçişleri Bakanı, her ilin valisinin partinin il başkanı, parti müfettişlerinin sınırsız denilebilecek yetkilerle donatılması, tek parti döneminin “Bürokratik Monarşi” olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir (Tortop ve diğerleri, 2007: 389). Sonuç olarak siyasal egemenliğe hâkim olan CHP büyük ölçüde bürokratlardan oluşan bir siyasal kuruluştur. Bu durumda 1923-1950 yılları arasında bürokrasinin siyasal iktidarı denetiminde tuttuğunu rahatlıkla görebilmekteyiz (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 77).

2 TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TEK PARTİLİ DÖNEMDE MEVCUT EKONOMİK DURUM

2.1 Cumhuriyetin İlanında Türkiye'de Ekonomik Durum

Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik yapı, uzun süredir değişmeyen bir yapıdır. Cumhuriyet kurulduğunda, nüfusun beşte dördü doğrudan veya dolaylı olarak tarımla uğraşan, tarımsal üretimi çok ilkel yöntemlerle gerçekleştiren, Osmanlı Devletinin borçlarını üstlenen, merkez bankası ve ticari bankaları olmayan, iç ve dış ticaretin tamamına yakını azınlıklara ait olan bir ekonomik tablo ile karşı karşıyaydı (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 146). Cumhuriyet'in devraldığı mirasta, Osmanlı'nın yüzyıllar boyu sürmüş olan geri kalmışlığının sonuçları, en az savaş yıkıntıları kadar önemli bir gerçektir (Yenal, 2001: 32).

1923 yılı, Anadolu topraklarında yeni bir devletin kuruluşunu ve Osmanlı İmparatorluğunun kesin olarak tarihe karıştığını simgeleyen bir yıldır. Bu nedenle geçmişle kesin bir kopmayı ve bu anlamda siyasi bir devrimi temsil eden bir yıl olarak tarihe geçmiştir (Boratav, 2010: 39). Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk yeni kurulan cumhuriyet için "*Yeni Türkiye Devleti bir iktisat devleti olacaktır*" demektedir ve iktisadi bağımsızlık ve gelişmenin sağlanması için iktisadi devlet olmak şartı kaçınılmaz bir gerçeklik arz etmekteydi. Çünkü Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğundan harabe halinde bir ülke devralmıştı. Geçimin büyük çoğunluğu tarım ile ilişkiliydi fakat tarım çok ilkel durumdaydı. Sanayi kuruluşları çok küçük ve geri kalmış bir durumdaydı. Yapılması gerekenler içinde, Türk köylüsünün hayat seviyesini yükseltmek, tarımsal üretimi arttırmak, sanayi ve ticareti geliştirmek ve iktisadi ve sosyal yapıyı Batılılaştırmak ve çağdaşlaştırmak öncelikliydi. Bu amaca ulaşmak için de engellerin, özellikle de kapitülasyonların kaldırılması gerekiyordu (Serin, 1988: 217).

Uzun yıllar Batılı devletlerin idarî, ticarî, malî ve yargısal baskıları altında kalan Osmanlı Devleti, çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı devletler, kendi ülkeleri dışındaki yer ve yörelerde geçici ya da sürekli olarak bulundukları vatandaşları için elde ettikleri ayrıcalıkların korunması ve devamına büyük özen göstermişlerdir. Ayrıca vatandaşlarına o ülkelerdeki ticarî ve benzeri durumlardan doğacak sorunlar için kendi ülkelerinin yargısal haklarından yargılanmayı kabul ettirmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nde farklı veya çok standartlı bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde toplumsal huzursuzluklar çıkmış ve parçalanma hızlanmıştır. Dolayısı ile Devlet, çöküş sürecine girmiştir. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren olumsuz etkiler anlaşılmış ve kapitülasyonların kaldırılması yönündeki çabalar başlatılmışsa da başarılı olunamamıştır (Gül, 2010: 73).

2.1.1 Lozan Antlaşması

Lozan barış görüşmeleri 21 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde başlamış, Türkiye'yi temsilen görüşmelere İsmet İnönü gitmiştir. İtilaf devletleriyle yapılan sıkı görüşmeler sonuç vermemiş, Türk heyeti 4 Şubat 1923'de görüşmeleri terk etmiştir (Taşdurmaz, 2002: 44). Lozan'da toplanan itilaf devletleri karşısında eşit şartlarla barış antlaşması müzakereleri yürütülürken, itilaf devletlerince öne sürülen bazı şartlar Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye bu şartları kabul etmediği için yeniden savaşı göze almıştı. Bu şartlar şunlardır (İnan, 1972: 11):

1. Kapitülasyonlar,
2. Eski Osmanlı İmparatorluğunun yaptığı borçları ödeme tarzı,
3. İmtiyazlar,

4. Yunanlıların batı Anadolu ile doğu Trakya'da yaptıkları tahribata karşı harp tazminatı
5. İstanbul ve boğazların tahliyesi
6. Irak'la sınır tespiti

Milli bağımsızlık kavramı açısından çok önemli olan kapitülasyon sorunu 24 Temmuz 1923 tarihinde “Türkiye’de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını” hükme bağlayan Lozan Antlaşması’nın 28. Maddesiyle çözülmüştür (Boratav, 2006: 33).

Kapitülasyonların Lozan’da tasfiye edilmesinin önemi büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti’nin tam bağımsız olması yalnızca kapitülasyonların kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu sayede uluslararası ortamda prestijimiz ve etkinliğimiz artmıştır. Siyasal, adli ve ekonomik alanlarda tam bağımsızlık kazanılmış ve gelecek olumlu gelişmelerin yolu açılmıştır. Bir bakıma Devletimiz ’in üzerindeki ipotekler kaldırılmış ve hareket serbestliği kazanılmıştır (Gül, 2010: 96). Lozan Barış Antlaşması’yla, yeni Türk devletinin bağımsızlığı tüm dünyaya onaylatılmıştır (Tezel, 1982: 121).

Ayrıca, Lozan antlaşması ile yürürlükte bulunan gümrük tarifesi 1929’a kadar dondurulmak şartıyla kaldırılmış ve Düyun-u Umumiye İdaresi tasfiye edilerek yabancı mali kontrol son bulmuştur. Bu sayede Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’na nazaran ülkesi çok daha küçük, fakat bütün hükümlerlik haklarına sahip ve tam özgür bir devlet olarak vücut bulmuştur (Yaşa, 1980: 2).

Lozan Antlaşması’nın 46-57. Maddeleri Osmanlı borçlarının paylaşılması ve bu borçlardan Türkiye’nin payına düşen miktarın belirlenmesi ve de yıllık ödemelerin hesaplanması ile ilgili ilkeleri içermektedir (Boratav, 2006: 33). Lozan Antlaşması’na göre; Osmanlı Devletinin borçlanmaları yaptığı tarihteki toprakları ile Lozan’ın

öngördüğü sınırlar dikkate alınarak Osmanlı borcu, Türkiye Cumhuriyeti ve İmparatorluğun topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtıldı. Türkiye toplam borcun üçte ikisine yakın bir kısmını yüklenmişti (Boratav, 2010: 44). Lozan'da yapılan bu borç taksimatı 1928 yılında tekrar düzenlenmiştir. Fakat uygulanamaması üzerine 1933 tarihinde borçlandırma tekrar düzenlenmiştir (Yaşa, 1980: 15).

Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret sözleşmesi, beş yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını, gümrük tarifelerinin ise beş yıl süre ile değiştirilememesini öngören tarifeler içermekteydi (Boratav, 2010: 44).

2.2 Tek Partili Dönemde Ekonomi Politikalarını Etkileyen Faktörler

2.2.1 İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)

1923'de 17 Şubat ve 4 Mart tarihleri arasında İzmir'de U.İ.K. (Ulusal İktisat Kongresi) toplandı ve kongreye başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Ankara'nın muzaffer liderleri, Meclis üyeleri, bazı büyük topraklı zengin çiftçiler, İstanbul'daki Türk işadamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler olmak üzere toplam 1135 temsilci katıldı. Kongre'nin amacı uygulamaya konulacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar ve bir kaç sanayici arasında uzlaşma sağlamaktı. Bir diğer ifadeyle, Kongrede, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal-sosyal iletişim kurulması isteğine zemin oluşturulmuştu (Tezel, 1982: 135). Yani kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara'yla sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye

çevrelerinin siyasi iktidarla yakınlaşmasında önemli bir adım oluşturmuştur (Boratav, 2010: 45).

Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 tarihinde Kazım Karabekir başkanlığında ve Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış konuşmasıyla başlamıştır. Atatürk, Yeni Türkiye'nin ekonomi politikasını belirleyecek ve ekonomik kalkınmaya hız kazandıracak önerilerin alınması sebebi ile toplantının anlam ve önemini anlatan bir açılış konuşması yapmıştır (Koç, 2000: 149).

Kongre çalışmaları, esas olarak çiftçi, ticaret, sanayi ve işçi gruplarının kendi görüşlerini, iktisadi öneriler biçiminde formüle etmeleri ve her bir gruba ait önerilerin bütün gruplarca madde madde oylanması şeklinde olmuştur (Boratav, 2006: 41). Kongre'de gruplara ait ayrıntılı iktisadi esasların yanı sıra, Milli Türk Ticaret Birliği'nin yabancı sermaye ile ilgili esasları da benimsenmiştir. Genel olarak Kongre, toprak unsurlarının ve özellikle İstanbul tüccarlarının sürüklediği ticaret burjuvazisi hâkimiyeti altında gerçekleşmiştir (Boratav, 2006: 42-43). Kongrede alınan kararlar yanında "Misak-ı İktisadi" belgesi de kabul edilmiştir. Dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde tartışılan, basılan metinleri ülkenin her tarafına dağıtılan Misak-ı İktisadi 12 maddeden oluşmaktadır (Koç, 2000: 152). Kongrede alınan diğer kararlar ise "Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına müteallik esaslar" olarak adlandırılmıştır (Yaşa, 1980: 77).

İzmir İktisat Kongresinde gruplarca alınan kararlar şu şekildedir (Koç, 2000: 153-154; İnan, 1972: 69-80):

Sanayii Grubu

1. Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması,
2. Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi,

3. Ulaştırmada ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi,
4. Sanayi alanında kredi imkânlarının arttırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması,
5. Sanayinin ihtiyaçı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması.
6. Her yıl sergiler açılarak başarılı sanayicilere ödöl verilmesi,
7. Türk sanayi şirketlerinde, sermayenin en az %75'nin Türklerin elinde bulunması,
8. Kanundaki vergi dışı bırakma işleminin geliştirilerek uygulanması.

Tüccar Grubu

1. Borsaların millileştirilmesi,
2. Tekelciliğe karşı mücadele edilmesi,
3. İpotek karşılığında tüccara kredi verilmesinin temini,
4. İktisat eğitiminin yaygınlaştırılması,
5. Cuma günleri herkesin tatil yapması,
6. Bir ana (esas) Ticaret bankasının kurulması
7. Kurulacak olan Türk Ticaret Bankasının, Türkiye ile ilişkili önemli ticaret merkezlerinde şubeler açılması,
8. Kömür üretiminin dış rekabetten kurtarılması,
9. Haberleşme hizmetlerinde gelişmelerin sağlanması, gecikmelerin önüne geçilmesi,
10. Himayeci gümrük sisteminin kurulması,
11. Çıkarılacak hisse senetlerinin Türk uyruklulara ve Türk Anonim vb. şirketlere tahsis edilmesi,

12. Ticaret odalarının memleketin her tarafında kurulması.

Çiftçi Grubu

1. Aşar vergisinin kaldırılması,
2. Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması,
3. Tarımsal kredilerin düzene sokulması,
4. Yol vergisi gelirinun şose yapımına harcanması,
5. Orman köylere ile ilgilenilmesi,
6. Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması,
7. Göllerde balık yetiştirilmesi,
8. Tamirat atölyelerinin kurulması,
9. Tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi,
10. Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması,
11. Yükseköğrenim öğrencilerinin belirli süre içinde köylere gönderilmesi.

İşçi Grubu

1. Amele adıyla anılan kadın ve erkek emekçilere bundan böyle işçi denilmesi,
2. Çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi,
3. 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması,
4. Evlenecek olan işçilere bir hafta ücretli izin verilmesi,
5. Sendika hakkının tanınması, iş kanununun işçi haklarıyla ilgili kısımlarının yeniden incelenmesi,
6. Gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi,
7. Asgari ücretin belediyelerce tespit edilmesi,
8. Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi,
9. Hastalık nedeniyle çalışamayan işçilere gündeliklerinin ödenmesi,

10. Kaza ve hayat sigortasının kurulması,
11. Milletvekili ve Belediye seçimlerinde iş kollarının temsil edilmesi usulünün kabulü,
12. Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi,
13. İşçi çocuklarının yatılı okullarda bedava okutulması, lojman yapımının sağlanması.

İzmir İktisat Kongresi, dış dünyaya özellikle İngiltere'ye yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerden fazla uzaklaşmayan çağdaş bir ekonomi anlayışına sahip olduğunu duyurmak açısından da ayrı bir önem taşımaktadır (Akat, 1983: 1102).

1920'lerdeki hükümet programlarının iktisadî bölümleri büyük ölçüde Kongre kararları esas alınarak hazırlanmıştır. Bu dönemdeki belli başlı iktisadî politika uygulamaları da kongre kararları yönünde oluşmuştur. Aşar vergisinin kaldırılması, gayrimenkuller için özel mülkiyet hukukunun sağlanması, ticari kredi sağlamak için 1924'te İş Bankası'nın ve sanayi kredisi temin etmek için 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkartılması Kongre kararlarının uygulamaya konulması ile ilgili önemli göstergelerdir (Altıparmak, 1998: 69).

2.2.2 Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927)

Aralık 1913'de Teşvik-i Sanayii Kanunu Muvakkatı (Geçici Teşvik-i Sanayi Kanunu) yayınlanırken 1914 yılı başlarında Teşvik-i Sanayii Talimatnamesi ve 1 Ocak 1917'de Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatinin Suret-i Tatbiki hakkındaki Nizamname çıkarılmıştır (Toprak, 1982: 171-172). 14 Aralık 1913 günü yayınlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı, Meclis'te görüşülen son tasarının geliştirilmiş haliydi.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkeler çerçevesinde 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun ile özel sanayi kuruluşları çeşitli yollarla teşvik edilmiştir. Bunların bazıları, hükümet sınaî kuruluşları için gerekli toprağı belirli şartlar altında parasız verecek, vergi ayrıcalıkları sağlanacak, sınaî kuruluşlar için gerekli makina ve teçizat gümrük vergisinden muaf tutulacak, kullandıkları temel maddeler, ara mallar ve mamuller demiryollarında ucuz tarife ile taşınacak, kamu tekeline tabi mallar onlara ucuz fiyatlarla satılacaktı (Yaşa, 1980: 180-181).

Tablo.2.1. Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşları

Sektörler	İşyeri Sayısı				Çalışanların Sayısı	Üretim Kıymeti (1000 TL)			
	1932	%	1939	%		1932	%	1939	%
Tarım Ürünleri (Gıda)	651	44,1	468	41	16,914	74,693	54,1	177,851	53,7
Maden Çıkarma	17	1,2	37	3,2	8,393	10,418	7,6	29,054	8,8
Dokuma	351	24	249	21,8	15,475	20,724	15	68,608	20,7
Tahta	134	9,1	53	4,6	3,344	6,033	4,4	5,396	1,6
Kağıt	85	6,8	41	3,6	2,092	4,235	3,1	9,24	2,8
Maden İşleme	31	2,1	28	2,4	1,752	3,579	2,6	6,334	1,9
Taş Toprak	76	5,2	37	3,2	1,342	5,918	4,3	7,372	2,2
Kimya	87	5,7	194	17	1,644	10,408	7,5	19,76	6
TOPLAM	1,473	100	1,144	100	52,173	137,39	100	331,287	100

Kaynak: Kahraman, S.(2005), (1929-1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, s.15.

Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına girecek kuruluşların yararlanacakları teşvikler ve muafiyetler şunlardır (Şahin, 2002: 13):

1. Fabrikaların kurulması için gerekli 5 dönüm arazi bedava verilecekti.
2. Fabrikaların kurulduğu arazi ve fabrika tesisatı emlak ve temettü vergilerinden ve belediye harç ve resimlerinden muaf tutulacaktı.
3. Fabrikaların tesisi ve genişletilmesi için gerekli malzeme ülkede yeterince üretilinceye kadar gümrük resminden muaf tutulacaktı.

4. Fabrikaların imalatta kullanacağı hammaddeler, yerlisi yoksa gümrük resminden muaf tutulacaktı.
5. Fabrikaların dışarıya yapacağı satışlardan gümrük resmi alınmayacaktı.
6. Hükümet kendi ihtiyacı için mümkün olduğunca yerli mamulleri tercih edecekti.

Kanun'da belirtilen teşvik ve muafiyetler 15 yıl boyunca geçerli olacaktı. Kanun'da belirtilmeyen bazı eksiklikler de vardı. Bunlar; kredi kolaylıklarının düşünülmemesi, yeni kurulacak veya faaliyet gösteren ulusal sınıai kuruluşları dış rekabete karşı koruyacak tedbirlerin bulunmamasıydı. Fakat Kanunun yayınlanmasından kısa süre sonra 117 kuruluş teşvikten yararlanmak için başvuru yaptı. Bunların 65 tanesi İstanbul ve civarı illerdendi (Şahin, 2002: 13-14).

Tablo.2.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşların Sayıları

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşların Yıllar İtibari İle Sayıları			
Yıl	Kuruluş Sayısı	Yıl	Kuruluş Sayısı
1913	239	1928	1261
1923	342	1929	1589
1927	470	1930	1857
Yeni Kurulup Kanundan Yararlanmaya Başlayan Şirketlerin Sayıları			
Yıl	Kuruluş Sayısı	Yıl	Kuruluş Sayısı
1927	140	1929	118
1928	928	1930	106

Kaynak: Tezel, Y. (1982), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950) kitabından derlenerek oluşturulmuştur (ss.263-265).

2.2.3 Âli İktisat Meclisi (25 Haziran 1927)

Âli İktisat Meclisi, batı örneklerinde esinlenerek iktisadi politikanın geliştirilmesinde yardımcı kuruluş olarak Türkiye'nin yanı sıra Fransa, Almanya, İtalya,

Lehistan, İngiltere, İspanya, Yunanistan gibi ülkelerde de kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 59).

Türkiye’de Âli İktisat Meclisi 25 Haziran 1927 tarih ve 1170* sayılı kanunla kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 59). 14 maddeden oluşan Kanunun birinci Maddesinde Meclisin Başvekâlete bağlı olacağı, 24 üye ve üyelik sıfatını haiz bir kâtibi umumi ve üç yardımcından oluşacağı ifade edilmiştir. Meclisin birinci fahri reisi Başvekil, ikinci fahri reisi ticaret vekili olup üyeler her iki dönem için kendi aralarında bir reis ile bir reis vekili seçeceklerdir (Akın ve Bayraktar, 2011: 117).

Kanunda, Âli Meclisi’nin yerine getirmesi gereken görevler şu şekilde sıralanmıştır (Yaktı ve Soylu, 2011: 681):

1. Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş bildirmek;
2. İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli teklifler halinde hükümete sunmak;
3. İktisadi ihtiyaçlarımız hakkında araştırmalar yapmak;
4. Dünyadaki değişik iktisat akımlarını inceleyerek bunların Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye’ye etki derecelerini araştırmak.

Âli İktisat Meclisi’nin görevleri daha çok araştırmaya dönük kalmıştır ve ilk yıllarında hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikasına önem vermiş, daha sonraki yıllarda ise ödemeler dengesi sorunları üzerinde durulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 62).

Beşinci madde, Meclis, biri ordudan diğer on biri alanında uzman kişilerden olmak üzere Bakanlar Kurulunca, diğer on ikisi ise daha sonra Bakanlar Kurulunca

---

* Kanunun yayımlandığı Resmi Gazete Ekler kısmında verilmiştir.

hazırlanacak Yönetmeliğe göre iktisatla ilgili kurum ve kuruluşlarca belirleneceğini belirtmektedir. 6. Madde ise Meclis'in kararlarının istişare mahiyette olup çoğunlukla karar alacağını ifade etmektedir. 7. Madde, üyelik süresi dört sene olup ilk iki senenin sonunda hükümetçe seçilmiş yarısı ile diğer kuruluşlarca seçilmiş olanların yarısının kura ile değiştirilebileceği ve kurada çıkarsa tekrar seçilenebileceğini, 8. Madde meclis her altı ayda bir defa on beş süreyle kâtabi umumisi aracılığıyla hükümetten tevdi edilen hususları ve başvekâletçe onaylanmış ve havale edilmiş olan meseleleri müzakere edeceğini, 9. Madde ise Meclisin toplantısı gerekirse Bakanlar Kurulu kararıyla on beş gün daha uzatılabileceğini belirtmektedir (Akın ve Bayraktar, 2011: 117).

Meclis genelde iki işlevi üstlenmektedir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 59-61);

1. Çıkarları kesin ayrılıklar gösteren grupların uzlaşması için bir ortam oluşturmak ve normal siyasi kanallar içinde yeterinde temsil edilmeyen bu gruplara bu yolla temsil imkânı vererek toplum eğilimlerinin yansıtılmasını sağlamak,
2. İktisat siyasetini parlamentolarda sürekli değişen fırka muvazenelerinin cilvelerinden kurtarmaktır.

Âli İktisat Meclisi, Avrupa'dakilere benzer bir yapıda kurulmuş olmasına rağmen, Avrupa'daki örneklerinden farklı işlevsel görevler üstlenmiştir. Âli İktisat Meclisi Avrupa'daki gibi sınıf ve grup çıkarlarını uzlaştırmaktan çok özel kesimin bazı isteklerinin hükümete ileten bir kanal oluşturmuştur (Akın ve Bayraktar, 2011: 118).

Meclisin işleyişinde iki büyük sorun vardı. Bunlardan birincisi hükümetin ekonomi ile ilgili çıkardığı kanunlardı. Hükümet, çıkardığı ekonomiyle alakalı kanunları Âli Meclise danışmadan çıkarmakta ve çıkardıktan sonra Âli meclise incelemesi için göndermekteydi. Ancak Âli Meclis kuruluş kanununun dördüncü maddesi gereğince kanun tasarılarının kanunlaşmadan önce incelemeleri için kendilerine gönderilmesi

gerektiğini savunmakta idi. Âli Meclisin ikinci büyük sorunu, Âli Mecliste tartışılacak konuların ve meselelerin toplantıdan çok kısa bir süre önce üyelere bildirilmesi ve öngörülen konularda araştırma yapmanın mümkün olmamasıydı (Akın ve Bayraktar, 2011: 120).

2.2.4 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (14 Aralık 1929)

14 Aralık 1929 yılında T.B.M.M. Başkanı Kazım Özalp başkanlığında yapılan toplantı sonucunda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Kurucu üyeler; T.B.M.M. Başkan Vekili Hasan (Saka), İzmir milletvekili Rahmi (Köken), İzmir milletvekili Celal (Bayar), Kırklareli milletvekili Fuat (Umay), Sinop milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Kütahya milletvekili Besim Atalay, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü (Ataman), Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdür Hakkı Saffet (Tan)'dı (Duman, 1992:130).

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kısa sürede ülke çapına yayılmış ve şube sayısı 273'e kadar çıkmıştır (Duman, 1992: 136). Cemiyet kuruluşunun ilk yıllarında her hafta toplanarak ülkenin iktisadi yapısı hakkında fikir beyan eder ve hükümetin iktisadi alanda aldığı tedbirlerin halka nasıl duyurulacağı konusunda tartışmalar yapardı. Şubeler ise ayda iki defa toplanıp, altı ayda bir de faaliyetleri hakkında merkeze bilgiler verirlerdi (Semiz, 1991: 31).

16 Aralık 1929 tarihinde toplanan Cemiyet'in kurucuları Cemiyet amaçlarını şu şekilde belirlemişlerdir (Duman, 1992: 131):

1. Halkı israfla mücadeleyle, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
2. Yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,

3. Yerli malların miktarlarını yükseltmek, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki memüsili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
4. Yerli malların sürümünü arttırmak.

Cemiyetin bu amaçlar doğrultusunda yaptığı faaliyetler ise şu şekilde sıralanabilir (Semiz, 1991: 41):

1. Halkı tasarrufa alıştıracak propagandalar yaptı.
2. Yurtiçi ve yurtdışında mallarımız tanıtıldı;
  - a. 1929 yılından itibaren her yıl Aralık ayının 12'sinde başlayan ve tüm merkezleri kapsayan "Tasarruf ve Yerli Malı" haftası düzenlendi.
  - b. Yurdun belli başlı büyük şehirlerinde yerli malları sergisi açıldı.
  - c. Yurtdışında yapılacak uluslararası sergilere katılarak, sanayii, zirai ihraç ürünlerimizi dünya kamuoyuna tanıttı.
  - d. Genel amaca yönelik yayınlar yapıldı.
3. Yerli mallarımızın miktarını, çeşitlerini ve kalitelerini arttırmak amacıyla;
  - a. Sanayi Kongresi,
  - b. Ziraat Kongresi düzenlendi.
4. Ankara'da "Sergi Evi" kuruldu.

2.2.5 1929 Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

Buhran Türkiye'nin ekonomik politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bir taraftan paranın değerini stabilize edecek dış ticaret dengesini kuracak önemli kararlar alınırken, diğer yandan da ekonomik kurumsallaşma çabaları hızlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 91-92).

2.2.6 Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940) *

Savaş yılları boyunca Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin uyguladıkları iktisadi politikalarının temeli 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen Milli Korunma Kanunu'dur (Sever, 2009: 23).

Kanun, 6 bölüm ve 72 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 3 madde olmakla birlikte genel hükümleri içermektedir ve kanunun amacını ve olağanüstü hallerin neler olabileceğini belirtmektedir. İkinci bölüm 4 ve 6. bölümler arasını içermekte ve "Teşkilat" adı altında kanun uygulayıcı teşkilattan bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm ise 7. ve 42. maddeleri içererek, "İktisadi Hükümler" adı altında iktisadi alanda alınacak tedbirlerden bahsetmektedir. Dördüncü bölüm 43. ve 52. maddelerden oluşup, kanunun "Mali Hükümleri"ni kapsamaktadır. Beşinci bölüm 53. ve 68. maddeleri kapsamakta ve "Cezai hükümler" başlığı altında kanuna uymayanlara uygulanacak para ve hapis cezalarını içermektedir. Altıncı bölümde "Müteferrik Hükümler" den bahsedilmiştir (<http://www.sanayi.gov.tr>)

Hükümetin "Milli Korunma Kanunu" gibi olağanüstü bir yasal düzenlemeye gitmesinin nedenlerinden biri, savaş öncesinde savaşın getireceği olumsuzlukları bertaraf edecek ekonomik tedbirleri almamış olması ve gerekli iktisadi düzenlemelerin alınmamış olmasıdır (Sever, 2009: 23). Bu yasa ile hükümet fiyat denetimlerinin yanı sıra, ekilmeyen toprakların devlet çiftlikleri haline dönüştürülerek ekilmesi, tam kapasite çalışmayan fabrikalara el koyulması, işçilerin belirli uzmanlık alanlarında zorunlu çalışmaya tabi tutulması gibi ağır hükümler koymuştur (Çavdar, 1983: 1080).

---

*Kanun Numarası: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 26/01/1940, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 4417

Milli Korunma Kanunu uygulaması ile ilgili olarak birçok kamu kuruluşu ve örgütlenmesi meydana getirilmiştir. Bunların bazıları şu şekildedir (Sever, 2009: 27-28);

- a. 14 Şubat 1941 tarih ve 102 sayılı Koordinasyon Kararı ile ülkenin işe işlerini düzenleme, yönetme ve denetleme ile görevli olmak üzere İşe İşe Teşkilatı,
- b. 14 Şubat 1941 tarih ve 2/15169 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan 103 sayılı Koordinasyon Kararı ile petrol ve müstakları alım, satım ve stoklama işleri için Petrol Ofisi,
- c. 18 Şubat 1941 tarih ve 104 sayılı Koordinasyon Kararı ile, bazı maddelerin ithalini, alım ve satım işlerini yapmak üzere Ticaret Ofisi,
- d. 25 Mart 1942 tarih ve 295 sayılı Koordinasyon Kararı ile ihtiyaç maddelerin tedarik, stoklama, satış ve tevzi maksadıyla Dağıtım Ofisi,
- e. 11 Mayıs 1942 tarih ve 320 sayılı Koordinasyon Kararı ile Hükümete, hükümetçe tespit edilecek maddelerin doğru tahminlerinin yerinde tespiti için Köylerde Subaşı Teşkilatı,
- f. 21 Mayıs 1942 tarihinde 332 sayılı Koordinasyon Kararı ile İstanbul şehrinde yakacak ihtiyacının karşılanması maksadıyla İstanbul Mahrukat Ofisi kurulmuştur.

Milli Korunma Kanunu ile devlet, üretim ile tüketimi düzenlemeyi ve denetlemeyi amaçlamıştır ve ekonomi üzerindeki kontrol ve yasaklamaları artırmıştır.

Bu kanun ile getirilen düzenlemeler şunlardır (Şahin, 2002: 84-85):

- a. Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi mallardan ne kadar üreteceğini belirleyebilecek,

- b. Gerek gördüğü kuruluşlara, tazminat ödeyerek el koyabilecek,
- c. Tarım sektöründe ne ekileceğini devlet belirleyecek ve 500 hektarın üstündeki araziye gerekirse tazminat ödeyerek bizzat kendisi işletebilecek,
- d. Devlet özel kişilere ait taşıtları belirlediği fiyatlarla çalıştırabilecek ve gerek görülürse bu araçlar satın alınabilecek,
- e. Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştu,
- f. İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmişti. Devlet piyasalara alıcı olarak girebilecek, ithalat yapabilecekti ve ihtiyaç duyulan mallara el koyabilecek ve bunların dağıtımını gerçekleştirebilecekti.

Milli Korunma Kanunu, girişim özgürlüğünü büyük ölçüde kısıtlamış fakat hükümet bu kanunla elde ettiği yetkilerini ölçülü kullanmıştır. El koyma kararları tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler için kullanılmıştır. Uygulanan bu zorunlu tedbirler beklenen sonucu vermemiş, bürokrasiyi yıpratmış ve etkisizleştirmiştir (Şahin, 2002: 85). Ayrıca bu kanun ile tüccar ve sanayicilerin geniş ölçüde korunmalarının aksine işçilerin çalışma koşulları ağırlaştırılmıştır (Çavdar, 1983: 1080).

2.2.7 Varlık Vergisi Kanunu (11 Kasım 1942) *

Varlık Vergisi savaş döneminde servetleri hızla artan tüccar, emlak sahibi ve büyük çiftçilere getirilmiş bir vergidir. Bu üç kesimden vergi alınarak, hem savaş döneminde elde ettikleri düşünülen haksız kazançların geri alınması hem de bir kaynak yaratılması hedeflenmiştir. Vergiyi getiren hükümete göre, tüccar ve büyük çiftçiler

---

*Kanun Numarası: 4305, Kabul Tarihi: 11.11.1942, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 12.11.1942, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 5255.

vergiyi ödeyebilmek için ellerinde fazlaca bulunan stoklarından satış yapacaklar ve bu yolla hem piyasadaki mal miktarı çoğalacak hem de fiyatlar düşecektir (Şener, 2004: 87).

Varlık Vergisi Kanunu, savaş yıllarında elde edilen aşırı kazançların bir kısmına el koymak amacı ile çıkarılmış bir *servet vergisi*dir. İç ve dış ticaretle uğraşan kesimler ve özellikle de azınlıklar büyük servetler edinmişlerdi. Hükümet hak edilmemiş bu kazançları vergilendirerek hem azınlıkların ekonomi üzerindeki etkilerini kırmak hem de savunma harcamalarının finansmanını emisyon ve borçlanmaya gitmeden sağlamayı amaçlamıştı (Şahin, 2002: 85).

Kanun 7 başlıktan oluşmakta olup bunlar, Verginin Mevzu, Verginin Miktarı, Verginin Tarhı, Verginin Tebliğ ve Tahsili, Teminat, Müruruzaman ve Meriyet Maddeleridir ve 17 maddeden oluşmaktadır.

Bu kanuna göre Varlık Vergisi'ne mükellef olan kişiler (Resmi Gazete, Sayı: 5255);

- a. 2395 sayılı Kazanç Vergisi ve 2728 sayılı İktisadi Buhran Vergisi kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar;
- b. Büyük çiftçiler,
- c. Sahip oldukları; binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayri safi toplamı 2500 TL ve arsaların vergide kayıtlı değeri 5000 TL'den yukarı olup bu miktarın indirilmesinden sonra geri kalan irat ve kıymetlerle vergi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar,
- d. 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;

- e. Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya mahsus olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veya tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya mal almış olanlar.

Vergi Kanunu'nda miktarı belirleyecek komisyon Madde 7'de şu şekilde belirtilmiştir: “Servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etmek üzere her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun başkanlığı altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer azadan oluşan bir komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği üyeler yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraattan anlayanlar arasından iki üye seçilir” (Resmi Gazete, Sayı: 5255).

Komisyonlara geniş bir yetki veren Kanun, vergi miktarı komisyonlarca tespit edilen mükelleflerin 15 gün içerisinde tebliğ edilen miktarın mal sandığına yatırılmasını Madde 12'de belirtmiştir. Bu sürenin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayrimenkul malları ile alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten hazine de karar verebileceklerdi. Bu süre içinde yatırılmayan vergiler, vergi miktarına göre sürenin dolmasından itibaren ilk hafta için yüzde bir ve ikinci hafta için yüzde iki zamlanacaktı (Resmi Gazete, Sayı: 5255).

Varlık Vergisi uygulamasını merkezde Maliye Vekili Fuad Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan yürütüyordu. İstanbul'da ise Vali Lütfi Kırdar, İstanbul Defterdarı Faik Ökte ve Cumhuriyet Halk Partisi müfettişi Suat Hayri Ürgüplü uygulamayı yönlendirdiler. Vergi tarh edilirken her aşamada güçlük

yaşandığından kolaylık olsun diye Gayrimüslimler için G, Müslümanlar için M, Ecnebler için E, Dönmeler için D grubu oluşturulmuştu (Coşar, 2003: 10).

Kanunda herhangi bir ayırım yapılmamasına rağmen toplam tahakkuk eden verginin yüzde 65'lik kısmını ve tahsil edilen verginin de yüzde 55'lik kısmını gayrimüslimler ödemiştir (Şener, 2004: 87-88). Böylece bu vergi ırk ve din ayırımına dayalı vergi uygulaması olmuştur (Boratav, 2010: 85).

Tablo.2.3. İstanbul'daki Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kökenlerine Göre Dağılımı

Mükelleflerin Kökeni		Mükellefler	%	Tahakkuk	%
Müslümanlar	M	4.195	%7	25.600.409	%7
Gayrimüslimler	G	54.377	%87	289.656.246	%83
Diğer	G-M-E	4.003	%6	34.226.764	%10
Toplam		62.575	%100	349.483.419	%100

Varlık Vergisi Kanunu ile 164 bin mükelleften 465 milyon TL vergi toplanması öngörülmüş fakat toplam hasılat 315 milyon TL olmuştur. Bu miktarın %70'i yani 221 milyon TL'si İstanbul'dan tahsil edilmiştir. Varlık vergisinin matrah ve oranı kanunda açıkça belirtilmediğinden bazı uygulamalar komisyonun takdirine bırakılmıştır. Bu nedenle hükümet zengin tüccar ve sanayicilerle karşı karşıya gelmiştir (Şahin, 2002: 85-86).

2.2.8 Toprak Mahsulleri Vergisi (4 Haziran 1943)

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı, Varlık Vergisinden birkaç ay sonra Mayıs 1943 tarih ve 6/1611 sayıyla Meclis'e sunulmuştur. Yasa tasarısında gerekçe olarak, ekonomik zorlukların toplumda dengeli bir biçimde paylaşılması için, anormal

derecede artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasının zorunluluk olduğu öne sürülmüştür. Yasa tasarısı 4 Haziran 1943 tarihinde TBMM’de 168 üyenin bulunmadığı oturumda 283 oyla kabul edilmiştir (Sever, 2009: 37).

Gayri safi üretimden %10 alınması ile aşar vergisine benzeyen ve 1946 yılında kaldırılan bu vergiden 167 milyon lira gelir elde edilmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi aşarın kaldırılmasından sonra ilk kez tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önemlidir ve piyasa için üretim yapmayan küçük ve yoksul köylü üzerinde ağır bir yük olmuştur (Boratav, 2010: 85-86). Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nda; afyon, narenciye, patates, pancar, tütün ve kendir ürünlerinden para olarak, hububat, bakliyat, zeytin, incir, fındık, pamuk, üzüm gibi ürünlerden ise ürün olarak alınması kararlaştırılmıştır (Şener, 2004: 89).

Küçük çiftçinin yanı sıra büyük çiftçi de vergiye tabi tutulmuş ve aşarın kaldırılmasından sonra ilk defa kamu harcamalarının finansmanına geniş ölçüde katkısı olmuştur. Bu nedenle bu vergi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini ve direnmesini doğuran icraatla birlikte toprak ağalarının ve toprak burjuvazisinin CHP iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan temel etkenlerden biri olmuştur (Boratav, 2006: 346).

Toprak Mahsulleri Vergi hâsılatı 1943-1946 yılları arasında hükümetin ve il özel idare bütçe gelirlerinin toplamının % 5 ile % 7’sini oluşturmuştur. Ancak toplanması beklenen gayri safi tarımsal üretimin % 10’luk oranının altında olmuştur (Tezel, 1982: 396).

Tarımsal üretime uygulanan vergiler savaş sonrasında kaldırılmıştır fakat kentlerin ve ordunun bakımını küçük ve orta köylünün omuzlarına yıkan veya yıkmak

zorunda kalan CHP, nûfusun %80'inin kırsal alanda yaşadığı bir ÷lkede, geniş bir oy payına sahip bu kesimi karşısına almıştır ve bunun bedelini çok partili hayata geçtikten sonra ödemiştir (Sever, 2009: 39).

3 TÜRKİYE’NİN TEK PARTİLİ DÖNEMDEKİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE TÜCCARA ETKİLERİ

3.1 Tek Partili Dönemde Ekonomi Politikaları

Cumhuriyet’in kuruluşu ile siyasi iktidarın oluşumu bakımından önceki uygulamalardan tamamen farklı bir döneme girildi. Osmanlı aristokrasisinin yönetimden uzaklaşmasını, devletin laik nitelik kazanmasını sağlayan köklü düzenlemeler yapıldı. Ancak bu düzenlemeler, iktisadi bakımdan toplumun geçmişinden kopmasını sağlayamadı. Siyasi ve idari yapıdaki reformlara rağmen, 1923-1929 döneminde, II. Meşrutiyet döneminde oluşan “milli iktisat” politikaları cumhuriyetin ilanından sonra da hâkimiyetini korudu (Karatepe, 2011: 59-60).

Cumhuriyeti kuranların amacı, ekonomiyi millileştirmeye yönelik bir programdı. Programın amacı, yabancılara tanınan ekonomik ayrıcalıkların geri alınması ve yabancı sermaye kuruluşlarının millileştirilmesi ve ulusal kalkınmayı sağlamakta öncü rolü üstlenecek bir burjuvazinin yaratılmasıydı (Buğra, 2008: 143). Tek partili dönem ile ilgili iki tez öne sürülmektedir: ilki 1923-1929 yılları arasında uygulanmaya çalışılan tüccar ve sanayicilerin desteklediği liberal iktisat politikasıdır. Bu politikayı Fethi Okyar ve Serbest Fırka, daha sonra da Celal Bayar desteklemiştir. İkinci tez ise İnönü’nün liderliğini yaptığı ve daha çok bürokratlar tarafından savunulan devletçilik yolu ile sanayileşmedir (Yaşa, 1980: 180).

3.1.1 Liberal Dönem (1923-1929) *

Liberal dönemi açıklamadan önce liberalizmin ekonomik düzen anlayışının tanımını yapmak gerekmektedir. Buna göre; devlet ekonomik yaşantıya karışmaktan kesin olarak kaçınmalı, müdahalelerini asgari düzeye indirmelidir. Çünkü ekonomik yaşantı, kişisel menfaat ilkesine uygun olarak kendiliğinden yürür. Çünkü herkes kendi çıkarlarını daha iyi bilir. Kişi bir girişimde bulunurken, içinde bulunduğu koşullar hakkında daha çok bilgiye sahiptir. Neyi, ne zaman ve en iyi şekilde nasıl üretebileceğini kamu görevlilerinden daha iyi değerlendirir. Kişisel çıkarı onu bu şekilde hareket etmeye zorlar. Rekabet ve piyasa mekanizması bu sistemde en belirleyici unsurlardır. Bunlar tüketicinin arzuladığı, talep ettiği malı en ucuz, en kaliteli ve etkin bir biçimde üretmeye iten unsurlardır. Adam Smith'e göre; kişisel çıkar, toplumun yalnız ekonomik organizmasını yaratmak ve devam ettirmekle kalmaz, aynı zamanda bir ulusun servete ve refaha doğru yönelmesini sağlar. Ekonomik yaşantının kurumları doğal oldukları kadar tanrısal ve yararlıdır (Albayrak, 1995: 91-92).

Liberal dönem için İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar önemli yer tutmaktadır. Kongrede yabancı sermayeye açık ama himayeci ve yerli azınlık tüccar ve sanayicilerinin ayrıcalıklı durumlarına karşı devlet desteğini talep eden bir politikanın yürütülmesine başlanmıştır (Ökçün, 1983: 1064).

1923-1929 yılları, özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin minimum düzeyde tutulduğu bir dönemdir (Boratav, 2006: 29).

---

* Liberal Dönem çeşitli kaynaklarda farklı tarihler arasında ele alınmıştır. Örneğin; 1923-1931, 1923-1933. Bu çalışmada bu dönem 1923-1929 tarihleri olarak ele alınmıştır.

Savaş öncesi İmparatorlukla 1923 Türkiye'si arasındaki en önemli fark, İmparatorluk ekonomisi ile dünya ekonomisinin bütünleşmesinde en önemli yeri tutan Hristiyan azınlıkların büyük ölçüde sahneden çekilmesidir. 1923-1929 arası Cumhuriyet hükümetinin politikası, eskiden Rum ve Ermenilerin yerine getirdikleri işlevlerin Müslüman Türk Tüccar ve girişimcilere transferini sağlamaktı. Hükümet, yeni oluşan Türk tüccar birliklerinin bu tür isteklerini genellikle olumlu karşılıyordu. Ya da İş Bankası örneğinde olduğu gibi, hükümet, yerli sermayenin örgütlenmesine dolaysız olarak imkân sağlayıp, teşvikte bulunuyordu (Keyder, 1983: 1067). Kadir Has, “Vatan Borcu Ödüyorum” adlı biyografisinde azınlıkların ülkeden çıkmasıyla boşalmaya başlayan işletmelerle ilgili şunları söylemektedir (Has, 2006: 79);

Adana'da, gayrimüslimler tarafından işletilen fabrikalar, bir anda sahipsiz kaldı. Azınlıklar, yaşadıkları yöreleri terk etmeye başladı. Adana'nın yerli halkı, kendisini tamamen tarım işlerine vermişti. Bunlar, işletilmeyi bekleyen fabrikalara sahip olmak istemiyorlardı. Bu arada, yine Adana'daki Ermenilere ait Simyonoğlu Bez Fabrikası atıl vaziyette kalmıştı. Ankara hükümeti, Kayseri Milletvekili Nuh Naci Yazgan'dan, özellikle, Adana'da çalıştırılmayı bekleyen fabrikaların hayata geçirilmesini istiyordu. I. Dünya savaşı sonrası, ekmek parası için gurbete çıkan pek çok Kayserili Çukurova'ya gelmiş, işe ticaretle başlamıştı.

Buna rağmen yabancı sermayenin ülkeye gelmesine izin veriliyordu (Keyder, 1983: 1067). Türkiye'de sermaye birikiminin hızlandırılmasına yönelik uygun bir iktisadî sosyal ortam yaratılması açısından bankacılığın geliştirilmesi çok önemliydi. Bu amaçla, Atatürk'ün önderliğinde 1924 yılında İş Bankası kuruldu. İş Bankası'nın görevi

müteşebbisleri desteklemek ve sanayi yatırımlarına kaynak oluşturmaktı(Altıparmak, 1998: 70). İş Bankası, dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi otorite arasındaki bütünleşme süresinde son derece aktif bir rol üstlenmiştir. Bankanın genel müdürlüğüne imar vekilliğinden istifa ederek Celal Bayar, yönetim kurulu başkanlığına da Siirt vekili Mahmut bey getirilmişti. Bu sayede çeşitli iktisat politikası kararlarına sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yön verme hususunda çok etkili bir baskı grubu oluşturulmuştu. Bankayı temsil eden politikacılara ve baskı yapan sermaye sahiplerine, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'affai-res 'den esinlenerek, fakat aynı zamanda "çıkarıcı" anlamında da kullanılan "affairiste" sözcüğünün karşılığı olarak "aferistler" denilmeye başlanmıştı. Dönemin yazarlarından Falih Rıfkı, Çankaya adlı kitabında konu ile ilgili şöyle bir gözlemde bulunmuştur (Boratav, 2010: 41);

İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için acı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur. Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar Ankara'da nüfuzlu tüccarları bulmakta ve onlar vasıtası ile bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi.

Yine dönemin aydınlarından iktisatçı ve tarihçi yazar Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam adlı eserinde aynı konu ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir (Boratav, 2010: 41-42);

En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin İş Bankası çevresinde kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu. İş Bankası'nın kuruluşu sırasında devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkânlarından faydalanan aferist temayüllerin belirdiği bir gerçektir. Hemen hepsi milli mücadele günlerinin asker, bürokrat

yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devri iktisadi imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur.

1923-1929 döneminde Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı bir tutum almadığı, özellikle bu dönemde kurulan çok sayıda anonim şirkette yabancı sermaye paylarının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir (Trak, 1983: 1086). İzmir İktisat Kongresi'ni açış nutkunda Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerinin başında yer alan yabancılara tanınan ve ülkeyi bir yarı sömürge haline getiren kapitülasyon tipi hukuki ayrıcalıkları sıraladıktan sonra "kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız." demektedir. Bu yaklaşım, ayrıcalık aramamak şartı ile yabancı sermayeye davetkâr olan, dönemin resmi tutum ve politikalarına tamamen egemendir (Boratav, 2010: 42).

1920'lerin başlarında, hem Türk tüccarlar ve büyük arazi sahipleri hem de yönetici asker-bürokrat liderler, Türkiye'deki kapitalist gelişmenin metropollerdeki sermaye çevrelerinden bağımsız olamayacağı konusunda hemfikirdiler. Yabancı sermayedarlar, yabancı sermaye fonlarına olan ihtiyaçtan bağımsız olarak, Türkiye'deki birikimin gerekli girişim öğeleri olarak görülüyordu. Türkiye'nin büyük şehirlerindeki tüccar kesimleri, bir hayli uzun bir azgelişmişlik süreci boyunca, yabancı sermayedarlarla, bağımlılık ilişkileri içinde işbirliği yapmaya koşullanmışlardı (Tezel, 1982: 418-419).

Yabancı sermayenin yerli bir sermaye ile ortaklık yapması halinde yabancı yatırımların öncelikli olarak desteklendiği görülmektedir. Ancak, bu ortaklıklar genelde sermaye ortaklığı şeklinde değildir. Ortaklığın yabancı unsuru sermayeyi sağlamakta,

ortaklığın yerli unsuru ise, siyasi iktidarla yakınlık derecesine bağlı olarak gerekli kolaylıkları elde etmekte yükümlü olmaktadır (Boratav, 2010: 42).

1920'lerde gelen yabancı özel sermaye içinde, yabancıların Türk ortaklarla kurdukları karma şirketlerin önemi büyüktü. 1923-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketlerdeki 71 milyon TL değerindeki ödenmiş sermayenin %43'ü yabancı sermaye katılımlı şirketlere aitti. Karma şirketlerin, %75'i yabancıların elinde bulunan toplam sermayesinin sektörlere dağılımına bakıldığında, inşaat sektörünün payının %35 olduğu görülmekteydi. Yabancı sermayenin yatırım yaptığı alt sektörler arasında tekstil, gıda sanayii ve çimento hemen hemen aynı öneme sahipti. Yapım sanayii dışında elektrik ve havagazı işletmelerinin karma şirketlerin toplam sermaye içindeki payı %17, ticaret şirketlerinin payı%15, banka ve sigorta şirketlerinin payı ise %7'ydi. Karma şirketler, TBMM'nin bazı önemli üyeleri ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarını kurucu pay sahibi ya da yönetim kurulu üyesi yaparak siyasi otorite ile yakın ilişkiler kurmuşlardı. Aralarında Celal Bayar gibi üst düzey yöneticilerin de bulunduğu 30 kadar milletvekili yabancı sermayeli 32 şirkette 52 yönetim kurulu üyeliğinde görev almışlardı (Tezel, 1982: 178). Yabancı sermayedarların meclis içindeki ilişkileri birçok söylentiye, yolsuzluk suçlamalarına yol açıyordu (Trak, 1983: 1086).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da çekirdekleşmiş bulunan sol düşüncenin, ekonominin genel görünümüne ilişkin eleştiri ve önerileri sınırlı olsa dahi bazı yankılar buluyordu. Bu tepkileri derhal önlemek amacıyla 1925'te *Takrir-i Sükûn* yasası ile ne yönden gelirse gelsin ekonomik eleştirilerin önü kesilmiş oldu. Bu sayede iktisadi politikalar ve uygulayıcıları bir anlamda dokunulmaz oldu (Çavdar, 1983: 1077).

1920'lerde Lozan Antlaşması'nın korumacılığı kısıtlayan koşulları Türk hükümetinin önemli bir gelir kaynağını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, Osmanlı

geçmişinden kurtulduğunu göstermeye yönelik bir politik girişim olarak tarım ürünlerinden alınan aşar vergisinin kaldırıldığı görülmektedir (Buğra, 1994: 145). Fakat bu gelişmelere rağmen hükümet öncelikle ihracatçı çiftçilerin ve tüccarların taleplerine cevap verici bir tutum içinde olmuştur. Büyük buhran olmadan önce 1923-1929 döneminde, Türk ekonomisinin Osmanlı ekonomisinin devamı olarak işlev gördüğünü rahatlıkla görebiliriz. Bu devamlılığın bir parçası olarak 1920'lerde dış ticarete sürekli açık verilmiş, bu açık yabancı sermaye yatırımları ve tüccar kredileriyle kapatılmaya çalışılmıştır (Keyder, 1983: 1068).

Osmanlı İmparatorluğundan devralınan dış borç yükü de Cumhuriyet bütçesi üzerinde önemli bir baskı ögesi oluşturmuştur. Böyle bir ortamda hükümet yetkililerinin, Lozan'ın kısıtlayıcı koşullarının sona ereceği ve dış ticaret politikasının ödemeler dengesi üzerindeki baskıları hafifletecek şekilde yeniden düzenlenebileceği 1929 yılını sabırsızlıkla bekledikleri görülmektedir. (Buğra, 1994: 145).

Saltanatın ve hilafetin lağvıyla başlayan ve büyük boyutlu üstyapı devrimlerinin önem kazandığı dönem olarak, liberal dönem, 1923 sonrasına damgasını vuran bu hızlı ve yaygın büyüme sürecine şüphesiz katkı yapmıştır. Bu dönem ayrıca devlet mekanizmasıyla yakından ilgili olmalarının avantajlarını kullanarak yabancı firmalarla ortaklık ya da bu firmalara aracılık yapan yeni yetme çıkarıcı gruplarının da önemli kazançlar elde ettikleri bir dönemdir (Boratav, 2010: 57).

3.1.2 Devletçilik Dönemi (1930-1945) *

Türkiye’de liberal bir iktisat politikasının hâkim olduğu dönemde büyük buhranın patlak vermesi ve etkilerinin hızla ülkeyi tesir altına alması, yine liberal dönemde milli bağımsızlığa saygı göstermesi şartıyla teşvik edilecek olan yabancı sermayenin bu dönemde yeterince ilgi göstermemesi ve yerli özel sermayenin de aynı dönemde umut vermemesi Türkiye’nin devletçi bir ekonomi politikasına geçişinde etkili etkenler olarak sayılabilir (Boratav, 2006: 141-143).

Atatürk’ün 1935 yılı Ağustosunda İzmir Fuarında, liberalizmden devletçiliğe geçişin gerekçeleri hakkında yaptığı konuşma (Kuruç, 1987: 136):

Türkiye’nin tatbik ettiği (uyguladığı) devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçıların (kuramcılarının) ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş sistem değildir. Bu, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur; fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline alması Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsleriyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi. Ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol liberalizm ’den başka bir sistemdir.

---

* Devletçi Dönem çeşitli kaynaklarda farklı tarihler arasında ele alınmıştır. Örneğin; 1929-1939, 1931-1939. Bu çalışmada bu dönem 1930-1945 tarihleri olarak ele alınmıştır.

Başvekil İsmet Paşa ekonomide serbestlik giysisine bürünen bir akımın halkın gereksinimlerini karşılayamayacağını ve ileriye dönük bir siyasal çizgi oluşturamayacağını düşüncesini şu sözleri ile açıklar (Kuruç, 1987: 126):

Liberalizm nazariyatı (kuramı), bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisatta mutedil (ılımlı) devletçiyiz. Bizi bu istikamete (yöne) sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür (yaradılıştan gelen eğilimidir). Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına (eğilimlerine) ve metalibine (isteklerine) yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti (yararı) sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?

Liberalizm'den Devletçi politikaya geçişte İktisat Vekili Celal Bayar devletçiliği şöyle açıklamıştır (Kuruç, 1987: 137): “Bizler İstihale (değişme) devri geçiriyoruz. Liberalizmi-dilim dahi dönmüyor, bu kelime bana o kadar yabancı geliyor- yıkaraktan, memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz.”

Türkiye’de Devletçilik, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren toprak ve sermaye kökenli varlıklı sınıfların siyasi iktidara adım adım nasıl yeniden egemen olduklarının hikâyesidir (Boratav, 2006: 15). 1930-1945 yılları arasındaki dönem devletçilik dönemi sayılır. Aslına bakılırsa devlet liberal dönem olarak adlandırılan dönemde dahi müdahaleci olmuştur. Dünya buhranı sonrası ise daha çok müdahaleci olmuştur. İsmet Paşa, “en serbest zannolunan bir sanat veya ticaret müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir” diyerek devletin bu dönemde uygulayacağı politikayı özetlemektedir (Avcıoğlu, 2001: 445).

1930-1945 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici unsur mevcuttur; Korumacılık ve devletçilik. Bu yıllar amaçları ve elde edilen sonuçları bakımından ilk sanayileşme dönemi olarak adlandırabiliriz (Boratav, 2010: 59). Dönemin siyasetçileri Türkiye'deki devletçiliğin, siyasal sorumlular nezdinde, özel mülkiyet ve girişimi sınırlamak, küçültmek değil, fakat korumak için geliştirilmiş bir politika olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıklıyorlardı (Tezel, 1982: 221).

Devletçiliğin ortaya çıkışında iki önemli tez mevcut idi: bunlardan ilki, özel sektörün başarılı olamadığı alanlara devle müdahalesiydi. Diğer görüş ise daha radikaldi ve girişimcilerin yetenekli veya istekli olup olmamasına bakmaksızın bazı alanlarda devlet sektörünün faaliyet göstermesinin daha verimli olacağını savunuyordu (Buğra, 2008: 158).

Herslag'a göre, B. Lewis, Türk Devletçiliğinin tanımını şu şekilde yapmıştır: "Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkma durumudur" (Şahin, 2002: 59).

"Devletçilik" ilkesi 5 Şubat 1937 tarihinde CHP'nin diğer ilkeleri ile birlikte Anayasaya geçti. Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Mazbatasında devletçilik: "Memleketin büyük menfaatlerinin istilzam ettiği teşebbüslerin Devlet eline alınabilmesi" diye 1935 CHP programına uygun bir ifade ile tanımlanıyordu (Boratav, 2006: 192).

3.1.2.1 Kadrocu Hareket

Türkiye'de devletçilik tartışmaları yeni değildir. Bu tartışmalar aslında 1908'lere kadar dayanmaktadır. İttihat ve Terakkinin ideologları Ziya Gökalp de, Tekin Alp de cumhuriyetin ilk yıllarında "iktisadi devletçilik" hakkında görüşlerini öne sürmüşlerdir.

İsmet İnönü de 1933 yılında Kadro Dergisinde yayınlanan, devletçiliği açıklayan “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” adlı makalesi ile görüşlerini açıklamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009b: 79). Kazgan, 1930’lu yılların ekonomi politikalarının düzenlenmesinde dönemin “Kadro Hareketi”nin belirleyici bir rol oynadığını ileri sürer (Kazgan, 2002: 60). Kadrocu hareket, ilk adımdan itibaren devlet kontrolü altına alınacak organize bir Türk toplumunun doğması için, entelektüel zümrenin, teknik kuvvetleri elinde tutan bir sınıfın emrinde olması gerekmektedir. Fakat bu zümre, o sınıfın çıkarına çalışan bir sınıf olmamalı, aksine bütün tekniği elinde bulunduran toplum çıkarına çalışan teşkilatçılar ve teknisyenler kadrosu olarak var olmaları gerektiğini savunmuşlardır. Kadro’culara göre Türkiye’deki durum buna yakındır. Bugüne kadar bir türlü sınıflaşmadığı için uzmanlık, hâkim bir sınıfın elinde değildir, bugünden sonra toplumcu bir özellik kazanan devletin iktisadi girişimleri dolayısıyla, sınıflaşması daha da güçleşecektir (Tekeli ve İlkin, 2009b: 88).

1930’ların başında Kadro Dergisini çıkarmaya başlayan küçük bir aydın grubu, siyasal çevrelere egemen olan devletçi politika arayışlarına hem kapitalist olmayan hem de sosyalist olmayan bir üçüncü ideoloji yansıtmaya çabaladılar (Tezel, 1982: 223). Kadro Dergisi, Şevket Süreyya, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tokin, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi aralarında çok sayıda eski Marksist bulunan bir aydın grubu tarafından çıkarılmıştır (Trak, 1983: 1087). Kadro hareketinin bürokratik-temelli iktisadi milliyetçilik görüşü genellikle bürokrat seçkinler arasında önemli ölçüde destek ve taraftar bulmuştur (Heper,2010: 134-135). Kadro hareketi ile ilgili birçok yazar farklı görüşlere sahiptir. Tezel’e göre hükümet Kadro hareketinden etkilenerek devletçilik politikasına geçmemiş tam aksine Kadrocuların devlet politikasının devletçi olması üzerine bu fikirlerini öne çıkarmak için uygun bir

konjonktür sağlamıştır (Tezel, 1982: 223). Trak'a göre ise Kadro hareketi Türkiye'de devletçilik uygulamasının ilk dönemlerinde belli bir görevi yerine getirerek uygulamanın raylarına oturması ile sonuçlanan bir sorumluluk üstlenmişlerdi. Nitekim derginin kapatılmasının ardından yayımcılara CHP kadrolarında davayı sürdürebileceklerinin söylendiği Trak tarafından ileri sürülmüştür (Trak, 1983: 1087).

Avcıoğlu'na göre ise, Devletçiliği bir ekonomik sistem değişikliği biçiminde anlayan ve savunanlar o günlerde sadece kadroculardır. Kadroculara göre devletçilik, milli kurtuluş savaşı veren ülkelere has, sınıf ayrılıklarını tasfiye edici, fakat sosyalizm ve kapitalizmden ayrı bir üçüncü yoldur (Avcıoğlu, 2001: 450). Kadro Dergisi'nden Vedat Nedim Tör kadro dergisinde yayımlanan bir makalesinde devletçilik ile ilgili şunları yazmıştır (Tör, 1932: 4-5):

Tarih müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçmenin ilk örneğini Türkiye'den, milli kurtuluş hareketinin ileri mümessilinden bekliyor. Onun için, çizeceğimiz iktisat riyasetinin tarihte bir numunesini arayanlara, önceden haber verelim ki, aradıklarını bulamayacaklardır. Türkiye'nin iktisat riyaseti de "Yeni" ve "orijinal" olmak mecburiyetindedir. Türkiye, kendi yolunu kendi bulacaktır. Bu yeni yolu açacak bir tek kuvvet tanıyoruz: Devlet. Türkiye'nin iktisadi talihinin mimarı, gerek Türkiye, gerek cihan iktisadiyatının her gün değişen şartlarını, adım adım kollayan bir "İKTİSAT DEVLETİ" olacaktır. Fert, bu muazzam inkılap işinde Malzemedir. Ve ancak Millî iktisat plânının tatbik ameliyesinde işe yarar bir malzeme oldukça müspet bir kıymet ifade edebilir

Tör başka bir yazısında Tezel'in de belirttiği gibi ne sosyalist ne de kapitalist olan bir sistemden şu şekilde bahsediyor (Tör, 1932: 5):

Bir müstemleke iktisadiyatından bir millet iktisadiyatı yaratmak işi karşısında tarihte ilk defa olarak Türk milleti kalıyor. Bu işi başarmak. İşte yeni Türk devletinin tarihi misyonu. Önümüzde taklit edebileceğimiz hiç bir örnek görmüyoruz. Bu büyük işin bütün hal çarelerini kendi kendimize yaratmak mecburiyetindeyiz. İnkılabımızın diğer unsurları gibi iktisadi inkılabımız da orijinal bir eser olacaktır.

Zaten harp sonu iktisadiyatının üç büyük meselesi var.

1- Kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak.

Bunu Rusya halle çalışıyor.

2- Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak.

Bu işle Akvam cemiyeti uğraşiyor.

3- Müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil millet iktisadiyatı yaratmak.

Bu da Türkiye cumhuriyetine düşüyor.

Kadro hareketi, her ne kadar Türkiye'nin siyasal hayatının tarihinde kısa bir parantez teşkil etmişse de, bürokratik üst kültürün yeni Türk siyaset felsefesi olarak kabul görecektir. Bu düşünce sistemleri ile ortaya çıkış çabalarının açık bir göstergesi olmuştur (Heper, 2010: 135). 1932 yılında Gazi Mustafa Kemal'in izni ile kurulan Kadro dergisi yine Gazi Mustafa Kemal'in talimatıyla 1934 yılında kapatılmıştır.

3.1.2.2 Ahmet Ağaoğlu ve Liberalist Devletçilik

Kadroculara karşı yazdığı “Devlet ve Fert” isimli kitabında Ağaoğlu, kadrocuların devletçilik anlayışını ve bu arada devletçilik konusundaki bütün aşırı fikirleri eleştirmektedir (Boratav, 2006: 219). Ağaoğlu’na göre liberalizmin dünya çapında bir bunalıma girmiş olması fikrini kabul etmiyor. Kadrocu görüşlerin aksine, geri kalmışlık ve kalkınma olguları uluslararası ilişkilerin yapısına değil, politik ortamın bireyin gelişmesine ne derece uygun olduğuna bakılarak anlaşılabileceğini savunuyordu (Trak, 1983: 1087).

Ağaoğlu başlı başına yeni bir devletçilik yorumu vermiyordu. Ağaoğlu ilk olarak Kadrocuların İnkılabın ideolojisini yapmayı kendi tekelleri altına almaya çalışmalarını eleştirerek “Kadro” dinini çok hoşgörüsüz olarak niteliyor ve şu eleştiriler de bulunuyordu (Tekeli ve İlkin, 2009b: 97-98):

Onlar dünya buhranının açıklaması ve buhran içinde yarı müstemleke ve müstemlekelerin kurtuluş mücadelesini ön plana çıkarmışlardır. Hiç şüphe yoktur ki Türk İnkılabının bir cephesi de ecnebi iktisadi tahakkümüne karşı gelmektedir. Fakat bu amilin cihan buhranı ile tarihen ve doğrudan doğruya hiçbir alakası olmadığı gibi Türk İnkılabının bütün muhteviyatını doldurmadığı açıktır. Türk İnkılabının daha önemli cephesi dış değil, iç cephesidir. Kadrocuların nazarından kaçan işte bu ikinci muazzam cephedir.

Ahmet Ağaoğlu aynı kitabında kadrocu hareketi eleştirmek için şunlara yer vermiştir (Boratav, 2006: 219):

Kadrocular sosyalizmden çok şey ödünç almakla birlikte, onun mantiki tutarlılığını bozarak faşizm-sosyalizm kırmaması bir anlayışa yönelmektedirler. Her zaman her yerde devletin müdahalesi milli hayatta husule gelmiş tezatları kaldırmak ihtiyacından ileri gelmiştir. Ferdi faaliyetin inkişaf (gelişim) ile milli hayatta tezatlar zuhur etmeden devletin müdahalesi hem lüzumsuz hem de zararlı olur. Faydasızdır, çünkü müdahale için mevzu yoktur.

Ahmet Ağaoğlu, kadrocuların devletçilik anlayışı ile CHP'nin devletçilik anlayışı arasında fark olduğunu, kendisinin CHP devletçilik anlayışına ılımlı baktığını söyler. Ağaoğlu: “CHP'nin devletçiliğini liberal demokrat devletlerin devletçiliklerinden ne aykırı ve ne de fazla buluyorum” diyerek, ferdin yetişemediği ve yapamadığı lüzumlu işleri devletin üstlenmesini de Liberalist düşünceye aykırı olmadığını savunur (Boratav, 2006: 221)

Serbest Fırka kurucuları arasında bulunan Ağaoğlu, fırka başkanı Fethi Okyar ile birlikte muhalefet söylemlerini özellikle devlet adına yapılan yolsuzluklara, devletçiliğin Türkiye’de devlet eliyle fert zengin etme politikasına dönüştüğüne vurgu yaparak sürdürmüşlerdir (Trak, 1983: 1088).

3.1.2.3 Birinci Sanayi Planı (1933-1937)

1930-1933 yılları, ekonomik meselelere devletçe yön verilmesine ve çeşitli konuların birer incelemeye tabi tutularak programlanmasına neden olmuştur. İncelemeler yapıldıkça hükümet Atatürk’e bilgi vermekte ve özellikle endüstri kuruluşlarının yeri üzerinde Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile uzun müzakereler yapılmaktaydı (İnan, 1972: 13).

Kuruç'a göre, 1930'larda benimsenen düşünce sanayinin planla kurulacağıdır. Çünkü sanayini özünde ne istediğini bilmek, tasarlamak ve kurmak vardır. Bu nedenle amaca ulaşmanın tek yolu plandır. Plan bir merkezden yapılmalı ve yürütülmelidir. Ayrıca plan gitgide genişleyecek bir harekettir ve devlet tarafından yürütülmelidir (Kuruç, 2001: 114).

Devletçilik döneminin başlıca özelliği, devlet işletmeciliği konusunda liberal dönemde yaşanan çekingenlikten vazgeçilen bir dönem olmasıdır. Devlet bu dönemde tek başına işletmeler kurmuş ve işletmiştir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı (1933-1937) yürürlüğe konmuş ve uygulanmıştır. Bu plan günümüzde algılanan planlar gibi değildir. Yalnızca devletin, dar anlamda sınai yatırımlarını içermektedir. Özel teşebbüs yatırımları gibi, merkezi devlet dışında kalan kamu otoritelerinin sınai yatırımları plan dışında bırakılmıştır (Avcıoğlu, 2001: 451).

Birinci Beşyıllık Sanayi Planının esasları Şu şekildedir (İnan, 1972: 16):

1. Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetiştirmekle beraber kısa bir zaman içinde temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.
2. Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından, kuruluşları Devlete veya Milli müesseselere bırakılmıştır. Bu sanayimiz tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratacaktır.
3. Kurulmasına karar verilen sanayimiz, üretim kapasitesi, memleket ihtiyaç ve tüketimiyle orantılıdır.

Plan uygulaması için gerekli finansmanın nasıl sağlanacağı en önemli sorundu. Dâhili ve harici çareler üretilmekte fakat bu çözümler o tarihte yürütülen politikalara ters düşmekteydi. Bu çözümler şunlardı (İlkin, 1979-1980: 258-259):

Dâhili Çareler

- A. Devlet teşkilatını büyük oranda küçültmek ve tasarruf edilen tutarları programın tatbikine sarf etmek.
- B. Bu ihtiyaç için yeniden kâğıt para çıkarmak.

Harici Çareler

- A. Siyasi ve coğrafi kuvvetimizin istismarıyla nispeten müsait şartlarla para bulmak.
- B. Tekellerden bir veya birkaçını bir süreliğine vererek borçlanmak.
- C. Harici borçlanma ile var olan borçları yeniden düzenlemek.

Bu karamsar görünüm Başvekil İnönü'nün Sovyetlerle ve İtalya'ya arka arkaya yaptığı geziler ile bir ölçüde kırıldı. Başvekil buralara yaptığı gezilerde hem uygulanacak politikalar konusunda hem de kredi konusunda vaatlerle dönünce plan uygulamaya sokulabilecek bir hal aldı (Tekeli ve İlkin, 2009b: 136).

1934'te sanayileşme hareketinin bir programla başladığı açıklanmıştır. İktisat Vekili Celal Bayar bunu şöyle açıklamıştır (Kuruç, 2001: 115):

Devlet, memleketin birinci derecede ehemmiyetli, sınai mevzularını tahakkuk ettirmek vazifesini üzerine aldı. Devletin bu müdahalesinin tecellisi, kısmen hususi teşebbüslerle işbirliği yapmak, fakat mühim bir kısmı itibariyle de kendi vasıtalarıyla memleketi cihazlandırmak kararı olmuştur. Devletin bugün tatbiki ile uğraştığı beş senelik sanayi programı böyle doğdu.

Sanayi programının umumi çizgileri:

1. Mensucat sanayii: Pamuklu, yünlü, kendir

2. Maden Sanayii: Demir, kömür, bakır, kükürt
3. Selüloz sanayii: Kâğıt, karbon, selüloz, suni ipek
4. Seramik sanayii: Şişe, cam, porselen
5. Kimya sanayi: Zaçyağı, klor, sudkostik, süper fosfat

Böylece Cumhuriyet devrinin bu ilk beş yıllık endüstri planı, memleketin doğal kaynaklarını değerlendirmekte, insan gücü ile maddi imkânların kullanılmasını öngörmekte ve bu amaçla fabrikalar kurmaktadır (İnan, 1972: 17).

1934, sanayide ilk büyük hamlenin yapıldığı yıldır. Ağustosta İzmit Kâğıt fabrikası ile Paşabahçe Cam'ın temelleri aynı günde atılmıştır. Ekimde Keçiborlu Kükürt ile Isparta Gülyağı'nın Temelleri atılırken, Turhal Şeker fabrikası açılır. Kasımda Konya Ereğli Dokuma'nın temelleri atılır, Bakırköy Bez fabrikasının açılışı yapılır. Fakat sanayi hareketinin ilk ve en önemli simgesi, Kayseri Dokuma Fabrikasının temelidir. Bu beş yıllık sanayi programının sözden işe geçirilmesi anlamına geldiği kadar, o güne kadar dışarıdan getirilen malları yurt içinde üretmeyi hedeflediği, aynı zamanda, bu sanayinin ülkedeki hammadde kaynaklarını gözeterek kurulacağı ilk kez Anadolu'nun ortasında Kayseri'de somut bir hal almıştır (Kuruç, 2001: 116).

3.2 Tek Partili Dönemde Tüccar

3.2.1 Cumhuriyet'in İlanında Türkiye'de Tüccar

Türkiye çok zor şartlar altında kurulan bir cumhuriyetti. Türk milleti XIX. yüzyıl boyunca aralıksız savaşmış, bir cepheden diğerine koşmuştu. XX. yüzyıl başlarında da Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda savaşmıştı. Bu savaşlar savunma ve varlığı devam ettirme savaşları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu

savaşların büyük çoğunluğunu mağlubiyetle bitirmiş ve ağır yaralar almıştı. Bu savaşlar ülkenin hem maddî kaynaklarına hem de insan kaynağına epey zarar vermiştir. Bunların neticesinde Müslüman-Türk unsur yorgun, bitkin; ülke ise harap ve perişan bir hale düşmüştür. Yeni Türk Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ekonomisi tarıma dayalı, sanayii tamamen mahvolmuş, altyapı tesisleri çok zayıf bir Anadolu devralmıştı. Halk eğitimsiz ve fakirdi. Tarım dışındaki hemen hemen tüm sektörler gayrimüslimlerin hâkimiyetindeydi (Altıparmak, 1998: 66).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çökmüş bir ekonomi ile birlikte ticari hayattan uzak duran bir Müslüman-Türk olgusunu da devralmıştır. Fakat bu olguyu İslam dini ile bağdaştırarak açıklamak mümkün değildir. Çünkü Hristiyanlığın aksine İslam dini para kazanmaya yönelik çabaları gayri-ahlaki olarak görmemiştir. Ayrıca Osmanlı yöneticilerinin de Müslümanların gayrimüslimlerle ticaretini yasakladığı ya da uygun görmediklerine dair bir kanıt henüz bulunamamıştır. Bu nedenle Müslüman-Türklerin ticari hayattan uzak durmalarını kültürel nedenlerle bağdaştıran bir açıklama yapılamamaktadır. Müslüman-Türklerin ticari hayattan uzak durmalarını kısmen şöyle açıklayabiliriz: Osmanlı İmparatorluğunun sanayi devriminden sonra Avrupa ile rekabet edecek bir modern sanayiye sahip olamaması ve 18. Yüzyıldan sonra bir gerileme dönemine girmiş olması (Buğra, 1994: 65).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Müslüman-Türk kesiminin ticari hayattan uzak durması hatta mevcut işlerinden vazgeçmesi, Tanzimat Döneminin bir eseri olarak görülebilir. Bunun sebebi Tanzimat'la birlikte Müslüman kesime cazip iş olanakları sunan modern bir bürokrasinin yaratılma olgusudur. Devlet bürokrasisinde parlak bir gelecek, ticareti ve iş hayatını ikinci plana atan bir meslek haline geliyordu (Buğra, 1998: 67).

Cumhuriyet'in kurulduğu Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde iki ticari merkez bulunmaktaydı: İstanbul ve İzmir. Selanik kaybedildikten sonra bu kentte egemen olan ve genellikle Musevi sermayesine dayanan ticaret burjuvazisinin büyük bir bölümü de İstanbul'a göç etmişti. Bu iki ticaret merkezinde, ticaret burjuvazisi olarak nitelenen gruplar, yapıları gereği dışa bağımlı, dış kuruluşların acenteliğini, mümessilliğini yapan bir yapıya sahiptiler (Çavdar, 1983: 1056).

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının hemen ardından İstanbul'un Türk tüccarları bir örgütlenme girişiminde bulunmuşlardır. *Milli Türk Ticaret Birliği*, o zamana kadar Batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan gayrimüslim ticaret erbabının ekonomik hayattan çekilmelerini sağlamak ve bu oluşan boşluğa Türk tüccarını yerleştirmek amacıyla 1922 yılında kurulmuştur (Boratav, 2006: 36). Milli Türk Ticaret Birliği'nin çatısı altında bir araya gelmiş olan İstanbul'un Müslüman-Türk ticaret kesimi, kısa bir süre sonra Türk tüccarının Avrupa ve Amerikan ticaret çevreleri ile ilişki kurması yollarının araştırılması amacıyla İstanbul'da bir dış ticaret kongresi (Ticaret-i Hariciye Kongresi) toplamak üzere düzenlemeler yaptı. Düzenlenmesi düşünülen kongreye İstanbul'daki bütün Türk ithalatçılar, ihracatçılar, anonim, kolektif ve komandit şirket müdürleri, banka müdürleri, nakliye ve sigorta işletmeleri temsilcileri, iktisadi ve ticari konularla ilgili diğer kişiler davet edildi (Varlı ve Koraltürk, 2010: 132). Ancak aynı günlerde Ankara, çok daha geniş kapsamlı bir kongrenin, İzmir'de toplanması düşünülen bir Türkiye İktisat Kongresi'nin hazırlıkları içerisindeydi ve İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) birliğe bir telgraf yollayarak, birliği yapılacak olan kongreye (İzmir İktisat Kongresi) davet etti. Bunun üzerine birlik üyeleri çok daha etkili bir diyalog ortamının oluşacağını hissederek Ticaret-i Hariciye Kongresi'ni erteleyerek İzmir İktisat Kongresi'ne katılırlar. İzmir İktisat Kongresi'ne

katılan en hazırlıklı ve en etkili grup olmuşlardır (Boratav, 2006: 38). Ticaret-i Hariciye Kongresi ise hiçbir zaman toplanamamıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 132).

3.2.2 Ekonomik Kararların Tüccara Etkileri

3.2.2.1 İzmir İktisat Kongresinin Tüccara Etkileri

Çalışmada daha öncede belirttiğimiz gibi İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te tüccar, çiftçi, sanayici vb. temsilcileri ile toplanmıştır. Kongreye 3000 kadar delegenin katılması planlanmış fakat katılım 1135 ile sınırlı kalmıştır (Ökçün, 1983: 1061). Kongredeki işçi ve sanayici üyelerin daha çok resmi kesimlerden, yüksek bürokrasi ve milletvekillerinden oluştuğu, İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin ise bir tüccar ifadesi ile "tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret" olduğu, tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğu anlaşılabilmektedir (Boratav, 2010: 45). Kongreye en iyi ve kapsamlı hazırlanan grup tüccar grubuydu (Ökçün, 1983: 1063).

İstanbul tüccarı, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından örgütlenmiş ve dışında kaldığı bu savaşın nimetlerinden yararlanmak için planlar yapmaya başlamıştır. Milli Türk Ticaret Birliği'ni kuran İstanbul tüccarları, hem ithalat ve ihracat ticaretinde hem de toptancı ve yarı toptancı ticarete Türk tüccarın hâkim olmasını amaç edinmiştir. Bu iş için devletin yardımının elzem olduğunu savunan İstanbullu tüccarlar, devletin Türk tüccarı arasında şirketler, tröstler, konsorsiyumlar kurmalarını sağlayarak onlara ithalat ve ihracat işlerinde bazı ayrıcalıklar tanınmasını istiyorlardı. Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hâkimiyetin Türk milletinin eline geçmesi mümkün değildi. Başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydılar. Buradan çıkarılacak sonuca göre,

İstanbul'un Müslüman tüccarı, gerçekçiydi ve hemen "milli" ve "milliyetçi" olarak, tüccar Liberalist midir, devletçi midir sorusuna yanıtını vermekte ve devletçi bir taraf seçmektedir (Avcıoğlu, 2001: 341).

İstanbul Müslüman-Türk Tüccarlar için İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasında vurgu yaptığı, yerli gayrimüslimlerin ticarete sahip olduğu etkinliğin azaltılması için hükümetin önlemler getireceği mevzuu büyük hoşnutluğa yol açmıştı (Tezel, 1982: 135).

İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun esasları içinde yer alan inhisar (tekelleşme) konusu önemli bir yere sahiptir. Tüccar grubu inhisar sisteminin kaldırılmasına ilişkin taleplerini şu şekilde açıklamışlardır (Ökçün, 1997: 347):

İnhisar Sisteminin Ref'i

Birçok siyasi entrikalara alet olan inhisarların memleketi daima kemirmek ve emmekten başka serbesti-i say-ü amel ve ticareti de ilga edecek derecede mazarratlar tevlid eylediği malum olmasına binaen, ecnebi sermayelerin Hükümetle iştirak ederek memleket mahsulat-ı ibtidaiyesini veya sanayi veya ticaretini yedd-i inhisarına alamaması ve mevcutlarının ref'i.

Cumhuriyetten hemen sonraki yıllarda, özel teşebbüsün yaratılmasının en önemli yollarından biri inhisarlar olmuştur (Avcıoğlu, 2001: 400). İnhisarlar özel yerli veya yabancı şirketlerce ya da devletin de ortak olduğu anonim şirketler tarafından yürütülmüştür (Boratav, 2006: 74). Cumhuriyet, mali ihtiyaçlar gereksinimiyle ya da çeşitli gruplardan gelen baskılar neticesinde yeni inhisarlar da kurmuştur. Bu inhisarlar, genellikle özel şirketlere devredilmiştir. Bunlara verilecek en önemli örnekler arasında

İstanbul ve İzmir limanları yer almaktadır (Avcıoğlu, 2001: 400-408). 1923-1930 döneminde inhisar sisteminin ve devlet teşebbüslerine özel sermayenin de ortak edilmesi eğilimi, devletin sırtından özel menfaat gruplarına şüpheli ve büyük kazançlar sağlamasına yol açtığı için özellikle Serbest Fırkacılar tarafından ağır şekilde eleştiriye uğramıştır (Boratav, 2006: 74-75). Devlet eliyle fert zengin etmenin tipik örneklerinden sayılan İstanbul, İzmir ve öteki liman şirketleri, 18.6.1934 tarihli kanundan sonra devlete geçmiştir (Avcıoğlu, 2001: 409).

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların çoğu iktisat politikasına yansıyışsa da bazıları çeşitli sebepler neticesinde hayata geçirilememiştir. Örneğin tütün tekeli kaldırılamamış, tüccar himayeci vergi oranları ile korunamamıştır (Yaşa, 1980: 78).

1929 krizine kadar olan dönemde, yabancı sermayeye paravanlık yaparak kısa dönemde kamu çıkarını gözetmeksizin aşırı kar sağlama amacıyla dış ticaret, armatörlük gibi alanlarda faaliyet gösteren tüccarlar (Boratav, 2006: 142) ve diğer ekonomi politikalarından da istenen başarının sağlanamaması neticesinde devlet ekonomi politikasını değiştirmeyi, devletçi bir ekonomi politikasına geçmeyi planlamıştır.

3.2.2.2 1929 Krizi ve Devletçilik politikalarının Tüccara Etkileri

Türkiye 1929 yılına çok büyük bir umutla girmişti. Başvekil İsmet İnönü haziran ayında yaptığı bir konuşmada bu iyimserliği şöyle ifade etmekteydi (Tekeli ve İlkin, 2009a: 75):

“... İktisadi vaziyetimiz ümitle dolu yeni bir devirdedir. Yedi seneden beri bazı mahdut vilayetlerimizde az çok devam eden ve bilhassa son üç senede ziyade darlaşan ziraat ahvali daha müsait bir devreye giriyor. Geçmiş dar senelerin intibahımızı açan derslerini önümüzdeki

senelerde tatbik etmek başlıca emelimizdir. Emin olabilirsiniz ki halk idaresinin mesul adamı sayılmak değerini, güçlük ve sıkıntı zamanlarında yıpranmayan cesaret ve gayretle olduğu kadar geniş zaman da atiyi hazırlayan tedbirlilikte arıyoruz...”

Bu dönemdeki olumlu hava aslında iki önemli beklenti ile ilişkiliydi: Bunlardan ilki o yılki tarımsal hasatın iyi olacağıydı. Tarımsal hasatın iyi çıkması durumunda, tahıl ithal gereğini azaltacak, ihracatı artıracak ve hükümetin özlemini duyduğu atılımları yapmasına olanak tanıyacaktı (Tekeli ve İlkin, 2009a: 75). İkinci beklenti ki, bu, yıllardan beri beklenen Lozan’ın kısıtlayıcı koşullarının sona ereceği ve dış ticaret politikasının ödemeler dengesi üzerindeki baskıları hafifletecek şekilde yeniden düzenlenebileceği yıl olan 1929’du (Buğra, 2008: 145).

1930 yılı içinde, büyük krizin etkileri Türkiye’de de şiddetle hissedilmiştir. Bu krizin Türkiye’deki en önemli sonuçlarından biri, dış ticaret hadlerindeki bozulma, ikincisi ithalat hacmindeki ani daralma, üçüncüsü ise hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerindeki önemli değer kaybıydı (Tezel, 1982: 216). Büyük krizin Türk ekonomisi üzerindeki direkt etkisinden ziyade daha önemli olduğu düşünülebilecek olan bölümü, pazar ekonomisinin sorgulanmasını yoğun bir şekilde gündeme getirmesidir (Buğra, 2008: 145).

Büyük krizin tüccar üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri, gümrük tarifelerine Lozan nedeni ile müdahale edemeyen hükümetin bu yıl tarife oranlarını yükselteceğini düşünerek, düşük gümrüklü mallardan stok etmek üzere ithalat hacimlerini arttırması üzerine oluşmuştur. 1929 içinde Türk Lirası çok değer kaybetmiştir. Dönemin Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, paranın değerinin düşme sebeplerinin arasına objektif etkenlerin yanı sıra “memleketin iktisadi istiklaline hasım” menfi propagandacıları ve

kötü niyetli spekülörlerin en önemli rolü oynadığını iddia etmiştir. Bu kanı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun gerçekleşmesinde ve meclis görüşmelerinde de belirtmektedir. Büyük kriz Türkiye’de özel sermayeye olan sınırsız güvenin ilk sarsılışına neden olmuştur (Boratav, 2006: 59).

Krizin şehirsal alandaki en karmaşık etkileri ticaret kesimine olmuştur. Bu kesimin genellikle karşılaştığı etkilerin başında, tarımsal kesimdeki fiyat düşüşlerinin yarattığı gelir ve dolayısıyla, alış güçlerindeki düşüklüğün, ticaret sektörüne olan olumsuz etkisi gelmekteydi. Bu etki çeşitli düzeylerde meydana gelmiştir. Kırsal kesimle dolaysız ilişkide bulunan tüccar veya tefeci-tüccar ile köylüler arasındaki ilişkiler önemli zorluklarla karşılaşmıştı. Zorluğun merkezinde, tarım fiyatlarının düşmesi sonucunda, köylünün aldığı borçları geri ödeyememesi vardı. Bunun sonucunda, tefeci-tüccar sadece kredi şartlarını ağırlaştırmakla kalmamış, büyük bir olasılıkla, toprağın mülkiyetini de ele geçirme fırsatını yakalamıştı. Sonuç olarak, tefeci-tüccar tipinin, krizden hiç olmazsa olumsuz yönde etkilenmediği söylenebilir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 221).

1931 yılında krizin faturasını hafifletmek için devlet, buhran vergisi adı altında bir vergi çıkartmıştır. Bu vergiyi kimlerin vereceği ise tartışma konusu olmuştur. Bir kesim bu verginin sadece ücretli kesim olan memurdan alınmasını isterken, diğer bir kesim tüm yurttaşlardan alınmasını istemiştir. Ticaret erbabının bu vergiyi vermesinin imkânsız olduğunu, zaten mevcut krizden en çok etkilenen kesim olduğunu savunanların da sayesinde, bu vergi sadece memurlardan alınmıştır (Kuruç, 1987: 54-55). 30.11.1931 tarihinde kabul edilerek, 1.12.1931 tarihinde yürürlüğe giren 1890 sayılı kanunla çıkarılan “İktisadi Buhran Vergisi” bir yıl süre ile uygulanmak üzere

çıkmişti. Fakat daha sonra yapılan uzatmalarla 20 yıl kadar yürürlükte kalmıştır (Yüce, 2004: 4).

1930'ların devlet-işadamları ilişkilerinde, dönemin iş adamları, temel makroekonomik değişkenlerdeki istikrarın sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin giderek artması gerektiği yolunda bir inancın hakim olduğu bir ortamda yaşıyorlardı. Devlet müdahalesi ve istikrarsızlık arasında kesin bir seçim yapmanın kaçınılmaz olduğuna inanan işadamları, seçimlerini devlet müdahalesinden yana kullanmışlardı. İşadamlarının 1930'lu yıllardaki şikâyetlerine bakılacak olursa, bu şikâyetlerin amacının, devletin piyasadaki rolünü artırmasını istemekten ziyade istikrarsızlığın önüne geçmek olduğu görülmektedir (Buğra, 2008: 149).

1930'lu yıllarda, küçük üretici için tek güvence tarıma devletin müdahil olması hatta tarımı eline almasıdır. Fakat devletin böyle bir mali gücü yoktur. Sadece bazı sınırlı işlere girebilmektedir. İç ve dış piyasa güvencesi olan bazı ürünlerde kontrolü ele almak ister. Tütünde devlet tekeli kurarak, tek alıcı olma özelliğini kullanır. Tütün hem devlet gelirlerini arttırmakta hem de küçük üreticiye destek manasını taşımaktadır. Fakat tüccar grubu için bu durum bir rahatsızlık durumudur. İstanbul Mebusu Hüseyin Bey tüccarın düştüğü bu zor durumu şöyle ifade etmiştir (Kuruç, 1987: 161-162):

İmtiyazlı bir müessesenin çiftçinin ve tüccarın karşısına çıkarak rekabet etmesi doğru mudur, değil midir ve acaba bunun karşısında tüccarın serbest ticareti yapmasına imkan var mıdır, yok mudur? Efendiler, yoktur. Ticaret çok açık olmakla beraber gizli noktaları da vardır. Fakat tüccarın bütün esrarı onun elindedir. Bundan ötürü, tüccarın karşısına rakip bir müessese halinde çıkacaktır. Tüccara kolaylık göstermek lazımdır. Tütün memleketin başlıca ihracat

emtiyasıdır. Bunu işleyen tüccara da azami kolaylık göstermek lazımdır. Tüccar kaçakçılık yapmaya tenezzül etmez ve şimdye kadar da etmemiştir. Bizde eğer bir tüccar sınıfı yoksa - ki vardır iftiharla söylüyorum ki, tüccar zümresi vardır ve memleketimiz içinde çok yararlı bir varlıktır – bunu yoktan var etmeliyiz.

Yönetim ise tüccarın tarıma ve tütün üreticisine destek olduğu kanısında değildir. Tüccarın tütün tarımında ulaşılabilecek noktaya varmak için gerekli yeteneğe ve donanımına sahip olmadığı ve bu gelişime ayak uyduramadığı düşünülmektedir. Maliye Vekili Şükrü Saracoğlu bunu şöyle açıklar (Kuruç, 1987: 163):

Bu memlekette noksan olan kabiliyet ziraat kabiliyeti değildir. Üretim hususunda, eğer tüccarlarımız tarım üreticisinin kabiliyeti ile onların kudretiyle koşut adım atmazlar ise, fazla üretim yurt içinde kalmak suretiyle fiyatların düşüşüne neden oluyor ve tarım kesimine yeni bir umutsuzluk, yeni bir kırıklıkla kendiliğinden tarımın sınırlanmasına yol açıyor. İstatistikler incelenirse görülür ki, üretimin hayli yükseldiği zamanlar ihraç kabiliyetimiz bir sene evveline nazaran değişmemiş denecek kadar azdır.

1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi (DSO) kurulmuştur. DSO'nun kurulmasıyla devletin özel sektöre olan güvensizliğinin arttığı ve ağırlığın artık devlet teşebbüsüne verileceği düşünülebilir. DSO kanununa göre, devlet, bizzat sınai tesisler kurabilecek ve işletebilecektir. Devlet ile özel sermaye ortaklığında da, denetim yetkisi oldukça artmakla beraber DSO'da olacaktır. Bu politikalardan anlaşılmaktadır ki, devletin özel teşebbüse olan güveni azalmıştır ve bu da özel teşebbüs için hoş gitmeyen birtakım müdahaleler getirmiştir (Avcıoğlu, 2001: 461-462).

Tüccar grupları hem sayıları hem de ekonomideki ağırlıkları açısından sanayici gruplardan önde gelmelerine rağmen seslerini sanayiciler kadar duyuramıyorlardı. İthalat ve ihracat faaliyetleri ile uğraşan tüccarların bu faaliyetleri tüm 1930'lar boyunca geniş bir denetim altına alınmıştı. Dış ticaretteki devlet kontrolü, ikili anlaşmalara dayanan takas sisteminin kabulü ile hükümetin her yeni dönemde, değiştirerek uyguladığı, ithalat kotaları sayesinde devreye girmişti. Uygulamaya konulan ticaret rejiminde bürokratik kırtasiyeciliğin aşırılığı ve ithalatçıların kısıtlamalardan kaynaklanan şikâyetleri gün geçtikçe artmıştır (Buğra, 2008: 153-154).

Boratav, devletçilik dönemi ile ilgili yaptığı değerlendirmede, devletçiliğin bir tezahür şekli olan ve ferdin yapamayacağı işleri devletin yapması şeklinde görülen uygulamaların, örnek olarak, altyapı tesislerinin, ulaşımın (özellikle demiryollarının), elektrik santrallerinin, demir-çelik sanayiinin, geliştirilmesi ya da oluşturulmasının özel teşebbüsün çıkarları ile örtüştüğünü belirtir. Devletçilik politikasının günün şartları da göz önüne alındığında (büyük buhran) gerekli bir politika olduğunu ileri sürer (Boratav, 2006: 161-166).

Devletin tüccarla olan ilişkilerinin doruk noktası II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı ile birlikte bir savaş ekonomisine başlayan Türkiye'nin tüccara karşı toleranslı tavrı şekil değiştirmeye başlamıştır. Bunu 1940 yılının sonlarına doğru Başvekil Refik Saydam'ın şu sözlerinden anlamak mümkündür (Boratav, 2006: 314-315):

Tüccara müşkülât (zorluk) göstererek bunları ticaret âleminden çekmek veya serbest bırakmak ihtikâra (vurgunculuk) meydan vermek istemiyoruz. Tüccarı millet hayatında lazım bir unsur telakki ediyoruz. Bu unsurun normal yaşamasını eğer kendisi takdir ve temin ederse

devletten kendisine yardım gelir. Fakat tüccar bunu böyle telakki etmezse, tamamen içimizden çıkması lazım gelen bir unsur olduğuna kanaat getirerek hareket etmek kararındayız.

Bu şekilde ticaretle uğraşan özel sektörün varlığının tüccarların kendi davranışlarına bağlı olduğunu belirten Refik Saydam, “Vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı takdirde ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim” diyerek ithalatçıları ciddi bir şekilde uyarmıştır (Buğra, 2008: 165).

1942-1945 yılları arasında, hemen hemen tüm gazetelerde büyük veya küçük birçok tüccar için vurgunculuk suçlamalarının olmadığı tek bir gün bile geçmiyordu. Önceden memur olan fakat daha sonra ticaretle uğraşmaya başlayanlar en çok suçlananlar arasında yer alıyordu. Fakat bu dönemde devlet görevlileri arasından iş dünyasına geçenlerin sayısının çok olması söz konusu suçlamaların pek de haksız olmadığı savını ortaya çıkarmıştır. Burada ilginç olan nokta ise bu gibi durumlarda hükümetin suçluları cezalandırmak yerine tüm iş dünyasını etkileyen kararlar ve önlemler almasıdır. Savaş dönemi vurgunculuğu için hükümet önlemler almaya başlamıştı. Bunlar arasında Varlık Vergisi (Buğra, 2008: 166) ve Milli Korunma Kanunu en önemli olanlarıdır.

3.2.2.3 Milli Korunma Kanunu'nun Tüccar üzerindeki Etkileri

1939 Sonbaharında Avrupa'da başlayan savaş, Türkiye'yi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmemiştir, fakat 1940–1945 yılları arasında ülke aslında “savaş ekonomisi” şartları içinde bulunmuştur.

Bunun en büyük sebebi, savaşın başlaması ile birlikte Türkiye'nin yarı seferberlik haline girmiş olması; nüfusun en üretken yaş grupları içine giren kısmının silah altına alınmış ve bütçenin önemli bir kısmının gittikçe artan oranlarda savunma giderlerine ayrılmış olmasıdır. Savaşın başlarında karaborsacılık hızla yükselmiş, kıtlık ortamı oluşmuştur. Bu durum kamuoyunu olduğu kadar dönemin iktidarını da rahatsız etmiştir. Bunun sonucunda da karaborsa ve ihtikârla savaşı ön plana alan ve eldeki tüm kaynakların en iyi kullanımını amaçlayan bir yasal çerçeve gündeme gelmiştir. Bu amaçla Millî Korunma Kanunu (M.K.K.) TBMM'de 18 Ocak 1940'da görüşülerek 3780 sayılı yasa ile kabul edildi (Aksanyar ve Biçer, 2008: 379).

M.K.K. ile hükümet bizzat ticari ve sınai faaliyetlere ve teşebbüslere girişme, mal satın alma, hususi teşebbüslere kanun dairesinde vazifeler verme ve kredi temin etme gibi sermayeye ihtiyaç gösteren muameleleri yapma yetkisini ele almıştır. M.K.K.'nin kabul edilmesinin ardından Şubat 1940'ta Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı bir konuşmada bu kanun ile ilgili olarak şu beyanda bulunmuştur (Şener, 2004: 77):

Aylardan beri dünya vaziyetinin gösterdiği derin tahavvüller dolayısıyla memleketimizi iktisadi cephesinden olduğu kadar, müdafaa bakımından da koruyacak tedbirlerin alınmasını mecburi gördük ve her ihtimale karşı radikal tedbirler almak lüzumunun hâsıl olacağını evvelden düşündük. Haftalarca çalışarak büyük meclisimizce kabul edilen Milli Korunma Kanunu meydana geldi... Hükümetçe Milli Korunma Kanunu'na uyarak alınan ve sırasıyla alınacak kararlar, dünya buhranının memleketimize yaptığı akisleri

önlemek, sizlerin halde ve istikbalde bu günlerin tabii olmayan şartları içinde sıkıntı çekmemeniz içindir...

Ticaret Vekâlet'ine bağlı olarak kurulan Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı, özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmayı amaçlamıştır. Savaş döneminde halka yapılacak dağıtımı etkin hale getirmek amacıyla “Halk Dağıtma Birlikleri” kurulması Mayıs 1942'de kararlaştırılmış ve valiliklere bildirilmiştir. Halka bakkallar aracılığıyla dağıtılacak iaşe (besin) maddelerinin fiyatları, oluşturulan “Fiyat Murakabe Komisyonu” tarafından tespit edilmiştir. Ancak bu tedbirler amaçlandığı düzeyde etkili olamamış, yaşanan karaborsa ve vurgunculuk ortamı sürmüştür (Özkan ve Temizer, 2009: 320).

Savaş yıllarında yönetici kadronun varlıklı sınıflardan şikâyetinin ve bunlara yönelik tehditlerinin en dikkat çeken örneğini Cumhurbaşkanı İnönü 1942 yılında Meclis'i açarken yaptığı konuşmada vermiştir (Tezel, 1982: 237):

Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız.

İnönü'nün konuşmasında bahsettiği ya da itiraf ettiği “fırsatçılar”, “vurguncular” ve “soyguncular”ın siyasal kadrolar arasında çıkar ilişkileri içinde olduğu gruplar

mevcuttu. “bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayanlar”ın arasında milletvekilleri de vardı (Tezel, 1982: 237).

Refik Saydam hükümeti M.K.K. ile, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümler ile birlikte iş çevrelerinin başıboş at oynatmalarına izin vermemek için özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların karne ile dağıtılması gibi geniş yetkilere sahip olmuştur (Boratav, 2010: 83-84).

Bu kanunla ilgili iş dünyasının temel hoşnutsuzluğu, müdahale edilen alanların ve müdahalenin doğası hakkında kesin bir fikir sahibi olamamalarıydı. İşadamları, ekonomik hayatın girift bir denetim mekanizmasına sokularak neredeyse tamamen felce uğratıldığından yakınıyorlar ve yasanın geri çekilmesi hususunda baskı yapıyorlardı (Buğra, 2008: 183-184). M.K.K. tüccar için stok yaparak halkın ve milli savunmanın ihtiyaçlarını daraltırsa, devlet ilgili mallara değerini ödeyerek el koyabilecek ve kar amacı gütmeksizin ilgili kurumlara dağıtabilecekti. Bu ve diğer maddelerden anlaşıldığı üzere, teşebbüs özgürlüğünü kısın hatta tamamen ortadan kaldıran hükümlere sahip M.K.K. tüm yetkileri ile kullanıldığında ekonomik yapının temellerini sarsacak bir güce sahipti. Ancak kanun özel teşebbüsü destekleyici adımlar da atmıştır. Terk edilmiş, atıl veya tamamlanmamış durumdaki sanayi ve maden işletmelerini devlet uygun bir bedel karşılığında sahiplerince işletilebilecek duruma getirebilecekti (Boratav, 2006: 323-324).

M.K.K.’ya göre suç işleyenler Milli Korunma Mahkemelerince (M.K.M.) yargılanıyorlardı (Özkan ve Temizer, 2009: 320). Bu yargılamalara birkaç örnek verecek olursak, Cumhuriyet tarihinin en ünlü işadamlarından Vehbi Koç’un biyografisinde Milli Korunma Mahkemesine gidişi ve sebebi hakkında bir bölüm

bulunmaktadır. Bu bölümde Vehbi Koç ortak olduğu bir zeytinyağı fabrikası nedeni ile M.K.M.'ne gidişini şöyle anlatıyor (Koç, 1973: 68):

Yıl 1943, Milli Korunma Kanunu devam ediyor. Fabrika Karalyan Efendi tarafından yönetiliyor. Milli Korunma Kanunu gereğince devlete teslim ettiğimiz zeytinyağlarının asidi yüksek geldiği için 330 ya da 390 kilo zeytinyağı yeniden vermemiz gerekiyormuş. Karalyan Efendi nedense ihmal etmiş. Galata, Fermeneciler'de “Vehbi Koç ve Ortakları” firmamız ile Karalyan Efendi ortak olarak Gemlik'te Milli Korunma Mahkemesine verilmişiz. Savaş devam ediyor, sıkıntı büyük. Milli Korunma Mahkemesine verilenleri gazeteler halka açıklıyor. Her gün artan fiyatlar ve istenilen malın bulunmaması halk üzerinde sıkıcı etkiler yaptığı için Milli Korunma suçlularının idama kadar giden cezaları konusunda meclise öneriler veriliyordu; böyle sinir bozucu bir devrede yaşıyorduk. Firmamızın bu kadar küçük bir şey için gazetelere geçmesinin manevi zararı çok büyük olabilirdi, onun için zeytinyağının eksik kalan kısmını da teslim edip bir an önce beraat kararı almak istiyordum. Fakat mahkemeye gitmek şartmış.

Milli korunma Kanunu kapsamında Milli Korunma Mahkemesine verilenler hakkında gazetelerde ifşa edilmek suretiyle haberler yapılmış ve ticari itibar kasıtlı olarak zedelenmek istenmiş. Bu haberlere birkaç örnek verecek olursak:

Milli Korunma Mahkemesine verilenler

Belediye İktisad Müdürlüğü tarafından yapılan kontrollarda iki ay zarfında yüksek fiatla gıda maddesi vesair mal satmaktan 27, satışta ihtikâr yapmaktan 151, fazla fiatla ekmek, us, karne satmak ve karnesiz ekmek vermekten 23, üzerinde fazla karne bulundurmaktan, sahte karne kullanmaktan ve karnede tahrifat yapmaktan 5 ve mali satışta arzetmemek suçundan 28 kişi olmak üzere ceman 234 kişi Milli Korunma Mahkemesine verilmiştir.

Fazla fiyatla

satış yapanlar

Fazla fiyatla satış yaptıklarından dolayı Millî Korunma müddetumumilliğine verilen şunlardır:

17x600 boyunda Fayrison marka otomobil dış lastiğini fazla fiyatla satan Cankırı caddesinde otomobil ve benzin mağazası sahibi Mustafa Çiftel ve Abdullah Arslan, Çikolata fondan şekerini fazla fiyatla satan Anafartalar caddesinde 86 No. 11 dükkânda şekerli Ali Uzun, sığır etini fazla fiyatla satan kasap Rahmi Ural, Pastırmayı fazla fiyatla satan Kastamonu oteli yanında Gayret Bakkaliyesi sahibi Ali Gülkoken.

Mahkemeye verilen vurgun suçluları

İstanbul, 12 (Telefonla) — Belediye İktisat Müdürlüğünün hazırladığı rapora göre son iki ay içinde yüksek fiyatla yağ ve peynir satan dört kişi, yüksek fiyatla gıda maddesi ve mal satan 22 kişi, müşteriden fazla para isteyen 3 kişi, tarifelerden fazla para alan 147 kişi, fazla fiyatla veya karnesiz ekmek satan 23 kişi, sahte ve fazla karne kullanan 5 kişi, mal satmayan 28 kişi Millî Korunma Mahkemesine verilmiş ve bunların birçoğu mahkûm olmuşlardır. Bugün de etiketsiz mal satan 17 ayak esnafı mahkemeye verildiler. Bayazıt'ta Rüstem oğlu Ganj ve Hasan adında iki kişi yasağa rağmen sandığı 170 liradan şeker sattıkları için, Kâmil adında biri unlu madde sattığı için, Mişon ve Garbis adında iki kişi de fazla fiyatla mal sattıkları için Millî Korunma Mahkemesine verilmişlerdir.

M.K.K. 1960'ta yürürlükten kalkana kadar defalarca yeniden düzenlemelere uğramış ve bu düzenlemeleri takip edemeyen ya da radyodan hukuki bir dille duyurulmasından bir şey anlayamamış onlarca insan M.K.M.'lerinde yargılanmıştır (Buğra, 2008: 184-185, Aksel ve Demirelli, 1944: 3-4).

Millî korunma kanununda değişiklik

Hükümetin hazırladığı yeni ve mühim bir proje ile **vurguncular, istifçiler, fiyat artırıranlar için çok ağır cezalar isteniyor**

Yeni proje ile kanuna 10 yıla kadar hapis, 50 liradan 100.000 liraya kadar para cezası konuyor

Başvekilimiz Şükrü Saracoğlu

Millî Korunma Kanununda bazı değişiklikler yapılacağını yazmıştık. Proje üzerinde yapılan tekdikler bitmiş ve buna son şekli verilmiştir. Değişiklik, tatbikatta görülen noksanların ortadan kaldırılmasını, ceza takiplerinin daha tesirli olmasını ve bugünkü iktisadi durum karşısında ceza müeyyidelerinin artırılmasını esas tutmuştur.

Teşkilatta çalışan memurlar

Projeye göre, Millî Korunma Kanunu gereğince kurulan teşkilât ve müesseselerin kadrolarında çalışanlar, barem ve bankalar baremi kanunları hükümlerine göre aldıkları maaş ve ücret tutarı ile tayin edildikleri kadrolardaki maaş veya ücret tutarı arasındaki farkı aylık maktu tazminat olarak alacaklardır. Bu teşkilât ve müesseselerin lâğvı halinde benzeri bir vazifeye tayinlerine kadar lâğvedilen teşkilât ve müesseseden almakta oldukları ücretler kendilerine aynen ödenecektir.

Bu kanuna, veya bu kanuna göre çıkarılan kararnamelerin tatbiki ile vazifeli daire teşkilât ve müesseseler memurları veya bu memurlardan bazılarını kendi işlerine ilâve olarak ayrı vazife verilebilecektir. Bu takdirde munzam vazife için kendilerine ayrıca 300 liraya kadar aylık tazminat verilebilecektir.

Fatura ve etiket

Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete tacir sıfatını haiz hakiki ve hükmi şahıslarca yapılan alım ve satım muamelelerinde satılan mal için satıcı tarafından fatura verilecektir. Bu faturaların alıcı tarafından muhafazası mecburidir. Dükân, mağaza, ticarethane veya satmak maksadıyla mal konulabilen yerlerde ve pazar yerlerinde perakende veya toptan satışta arzedilen mallara cinsi ve fiyatı gösterir etiket veya işaret konulacaktır.

Fiyatların veya talibin artmasına saik olacak her türlü teşriyat ve resim yasaktır. (Sonu 4. üncü sayfa)

Ulus, Cumartesi 21 Sontesrin 1942 (21.11.1942)

Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'undaki ani ölümünden sonra kurulan hükümette Başvekilliğe gelen Şükrü Saracoğlu, Refik Saydam'ın politikasına taban tabana zıt bir piyasacı yaklaşım getirmiştir. Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleri ile sağlamak amacıyla, piyasadaki fiyatların aşırı yükselmesi sonucunda sıra dışı önlemlere başvurmuştur. Yönetici siyasal kadro ile yerli varlıklı sınıflar arasındaki ilişkileri iyice bozan ve CHP'nin dayandığı toplumsal taban açısından büyük çalkantılara yol açan bu önlemlerin başında 1942 Varlık Vergisi yer almaktadır (Tezel, 1982: 237-238).

3.2.2.4 Varlık Vergisi ve Tüccara Etkileri

Şükrü Saracoğlu hükümeti, piyasadaki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırarak ya da gevşeterek hububat alım fiyatlarında bir artışa sebebiyet vermiştir. İaşe Müsteşarlığı'nı da kaldırarak diğer gıda maddelerinin fiyat denetim mekanizmasını kaldırmıştır. Bu politika, kentlerde genel fiyat düzeyini ve çiftçi-tüccar kesiminin kazançlarını büyük ölçüde arttırmıştır. Şiddetli fiyat artışları ve oluşan karaborsa aşırı karlara neden olmaktadır ve mevcut olan vergi düzeni bu karların olması gerektiği gibi vergilendirilmesini sağlayamıyordu. Büyük hoşnutsuzluklara sebep olan bu durum karşısında ve aynı zamanda aşırı yükselen enflasyonu durdurabilmek için (1942-1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı dönem olmuştur) hükümet tarafından servet sahibi olan kimseleri kapsayacak şekilde yönetim tarafından belirlenen miktarlarda ödenecek ve ödenmemesi durumunda ağır cezai müeyyideleri bulunan Varlık Vergisi Kasım 1942'de kabul edilmiştir. (Boratav, 2010: 84-85, Yaşa, 1980: 88).

Varlık Vergisi, devlet işadamları ilişkilerinin aynası niteliğindedir. Bu vergi yukarıda saydığımız sorunlar için çıkartıldıysa da pratikte farklı bir uygulamaya neden olmuştur. Yasa ile büyük tüccarlardan küçük sanayicilere hatta esnafa varıncaya kadar

tüm azınlıkların ekonomik konumlarında derin sarsıntılara ve büyük bir ayrımcılığa yol açmıştır (Buğra, 2008: 167).

Dönemin azınlıklarından, günümüzün de ünlü ve büyük işadamlarından İshak Alaton Varlık Vergisi ile ilgili olarak biyografisinde şunlara değinmiştir (Gündem, 2012: 33-35):

Varlık Vergisi hayatımızın dönüm noktası. 1942 sonu, 43'te tatbik ediliyor. Varlık Vergisi kendini göstere göstere gelmiyor, çok iyi gizlenmiş, büyük bir sel gibi ansızın gelip bizleri önüne katıp götürüyor. Babam eve telefon ediyor. O gün babam evi iki kez arıyor. İlk aradığında, "Devlet bize 16 bin lira vergi koydu, ne yapacağımı bilemiyorum" diyor. Birkaç saat sonra babam tekrar arıyor, "ikinci bir tebliğ geldi, 64 bin lira daha istiyor devlet." 16 bin liralık vergi ihbarnamesini Eminönü, 64 bin liralığı ise Hocaşa Vergi Dairesi yolluyor. Sanki fırsat bu fırsat bitirelim şu Yahudi'yi demişler. On beş gün süre veriyorlar. 16 bin lira ödeniyor fakat 64 bin lira borç dağ gibi duruyor. Babam telefon ediyor:" Polis geldi, beni alıp Sirkeci'deki kampa götürecekler." Aynı işi yapan aynı standartlarda iki esnafa farklı vergi koydular, örneğin Yahudi'ye 64 bin lira, Türk'e sadece 500 lira.

Varlık Vergisi sadece azınlıklara yazılmıyordu. Yine dönemin ve belki de Cumhuriyet tarihimizin en önemli işadamlarından olan Vehbi Koç biyografisinde Varlık Vergisinin eşi benzeri olmayan bir uygulama olduğundan ve keyfiyetçi bir bürokrasiden bahsederek şunlara değinmektedir (Koç, 1973: 69):

O vakit Ankara ve İstanbul'da mağazalarım ve Karalyan'la ortaklaşa Orhangazi'de 8,000 liraya alınmış bir köy zeytinyağı değirmeni ile Gemlik'te 40,000 liraya alınmış bir fabrikamız, bir de Anamur'da Mehmet Karamancı ve Canik Verter'le ortak bir kurşun madenimiz vardı. Buldukları bölgelerde en büyük vergiyi alabilmek için, mülkiye amirleri yarışa girmişler. Gemlik'te iki fabrikanın maliyeti 48,000 lira iken 40.000 liralık varlık vergisi, 100,000 liralık Anamur kurşun madenine de 200.000 lira varlık vergisi geldi. Şuradan buradan yazılan vergilerle bana düşen vergi milyona yaklaştı. Uzun uğraşmalardan sonra, mükerrer vergiler yazıldığını ispat ederek bana takdir edilen varlık vergisini 600.000 liraya indirdik, hepsini ödedik.

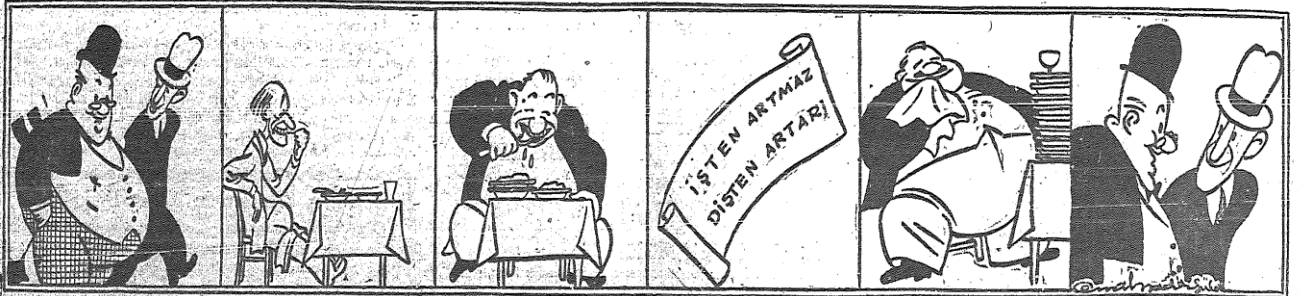
Varlık Vergisi uygulaması hükümetin savaş yıllarındaki mali zorluklara bir çözüm getirmek ve bozulan gelir servet dağılımını düzeltmekten çok, birçok gayrimüslim tüccar ve sanayicinin perişan olmasına neden oldu. Bunların varlıklarının bir bölümü vergi nedeni ile devlete aktarılırken önemli bir bölümü de Müslüman-Türk zenginlerinin eline geçti. Bunlar, zengin Rum, Ermeni ve Yahudilerin panik içinde elden çıkarmak zorunda oldukları taşınmaz malları, fabrikaları ve ticari stokları yok pahasına satın alarak bu verginin avantajlarından faydalandılar (Tezel, 1982: 239).

Bürokratik işleyiş açısından da, yasa elde hemen hemen hiçbir verinin bulunmadığı bir dönemde, kısa sürede binlerce mükellefin dosyasını oluşturmak gibi yapılması çok güç bir talepte bulunmasının yanı sıra, uygulayıcılara tanıdığı geniş takdir yetkisi nedeniyle suiistimallere açık bir şekilde uygulanmıştır (Buğra, 2008: 168). Bürokrat kökenli yönetici kadro, Varlık Vergisi ile toplumdaki varlıklı çevrelerle ilişkilerini önemli derecede zedelemişti. Bu verginin uygulanmasından bazı Türkler çok

karlı çıkmalarına rağmen, verginin estirdiği kasırga zengin Müslüman-Türkleri de korkutmuştu. Siyasal kadronun bugün için zengin gayri-müslimleri perişan eden bürokratik faciası, yarın zengin Türkleri hedef alabilirdi. Bu korku yerli tüccarların, sanayicilerin ve büyük arazi sahiplerinin yüreğine girmiş oldu. Uzun dönemde ayakta kalabilmek için bu çevrelerin desteğine muhtaç olan yönetici kadro, bu keyfi güç gösterisi ile bu destekten çok şey kaybetti (Tezel, 1982: 239). Getirilen uygulama, büyük-küçük tüm işadamları üzerinde uygulanan bir bakıma devlet terörüdür. Tüm malları icraya verildiği halde borcunu ödeyemeyen işadamları Doğu Anadolu'ya çalışma kamplarına gönderiliyorlardı (Buğra, 2008: 169).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Varlık Vergisinin çıkarılması dönemin yazılı basınında çok olumlu tepkiler görmüş ve desteklenmiştir. Dönemin bazı gazetelerinden örnekler verecek olursak:

Amcabeye göre..

— Lokantalarda üç kaplık tablodot esulü nasıl olacak diye inerek ediyorum Amcabey...

... Bizim gibi iki kap yemekle de-yanlar için mesele yok!

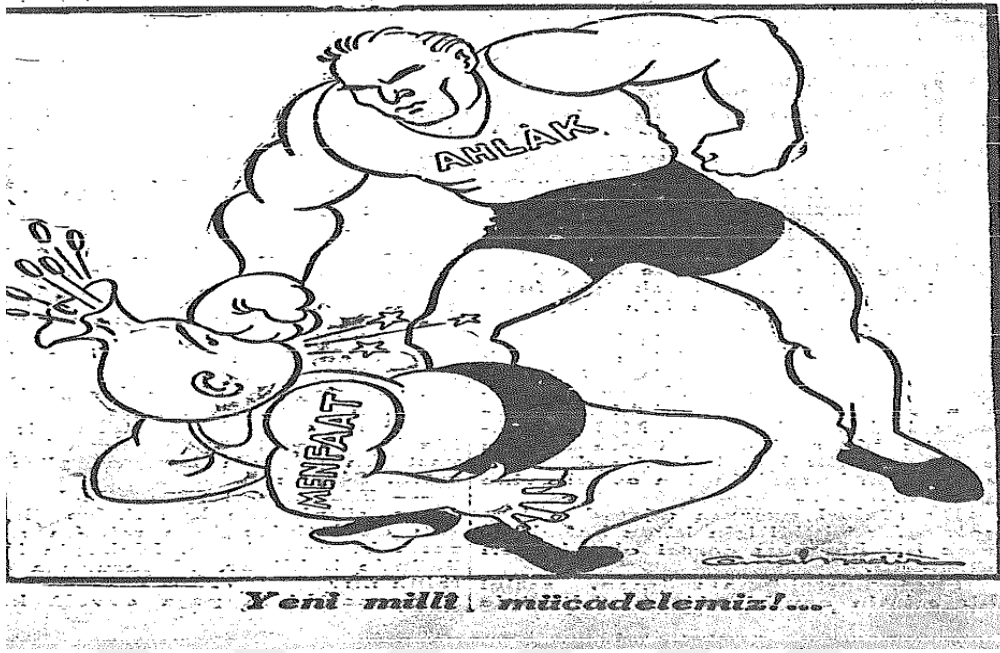
.. Fakat bir oturuşta on kap ye-mekle doyanlar ne olacak?..

... Eğer tabiidottañ maksat tasar-ruf ise...

... Evvelâ bu oburların iştihasını kaçıracak bir çare bulunmalı..

A. — Varlık vergisi bunlar için en iyi çaredir bayım..

Akşam, 20 Teşrinisani 1942 (20.11.1942)

Akşam, Perşembe 12 Teşrinisani 1942 (12.11.1942)

1940'lı yılların en önemli fabrikalarından biri olan Milli Mensucat Fabrikası'nın sahiplerinden olan Nuri Has da varlık vergisi mağdurlarındandır. Nuri Has'ın oğlu Kadir Has biyografisinde varlık vergisi ile ilgili şunları aktarmaktadır (Has, 2006: 84-85):

1942 yılına gelinmişti. II. Dünya Savaşı üç yıldır sürüyordu. Türkiye savaşa katılmamıştı ama ekonomi durma noktasına gelmişti. Halk, fakirleşmişti. Vergi toplayamayan devlet fakirleşmişti. O yıllarda devlet çarkının işlemesi için Varlık Vergisi adıyla bir yasa çıkarıldı. Varlık vergisi toplamak için, her şehirde, vergi miktarını belirlemek amacıyla komisyonlar oluşturuldu. İşte bu komisyonlardan biri de, Adana'da, Vali'nin başkanlığında kurulmuştu. Komisyon üyeleri, kafalarına göre vergi tahakkuk ettiriyordu. Gayrimüslimler için konulan vergi, zaman zaman amacından saptırılıyordu. Milli

Mensucat Fabrikası ortaklarına, o günün rakamlarıyla, her ortağa 300 bin liralık Varlık Vergisi konulmuştu. Demek ki; 4 ortaktan toplam 1 milyon 200 bin lira vergi alınacaktı. Bu, 1944 yılı için çok, ama çok büyük bir rakamdı.

İstanbul'da vergi dairesinde itirazlar için bir hukuk bürosu kurulmuştu. Bu büro maddi hata ve mükerrerlik konusundaki itirazları inceledi ve bu yönüyle verginin hukuki katılığını azaltmaya çalıştı. Varlık Vergisi konusunda yapılan itirazların büyük bölümü verginin miktarı ile ilgiliydi. Verginin, itiraz ve temyiz haklarını getirmemesi isteklerin bireysel ve siyasi yakınlıklar kullanılarak iletilmesine yol açtı. Bireysel hırs ve kinler keyfi vergi artırımlarına neden oldu, keyfi vergi indirimleri kollama ve adam kayırmayı, erteleme ve bekletme aynı şekilde kollama ve adam kayırmayı hem bireysel, hem de siyasi ve bürokratik alanda ortaya çıkardı. Siyasi yakınlıklar önem kazandı ve Adana, İzmir ve İstanbul gibi büyük illerdeki vergi mükellefleri kendilerine çıkarılan vergileri ödemededen önce Ankara'daki siyasilerle ve bürokratlarla iletişime geçmeye çalışıyorlardı (Coşar, 2003: 16-17).

Varlık Vergisi 15 Mart 1944 yılında kaldırılmış ve borçlar Amerikalı yetkililerin İsmet İnönü ile görüşmeleri sonucu silinmiştir (<http://www.haberturk.com>). Sonuç olarak Varlık Vergisi, Türkiye ekonomisinde hâkim sınıflar arasındaki dengeyi sarsan, savaş sonrası dönemine de yayılan uzun dönemli bazı politik sonuçlar doğuran önemli bir olay olarak tarihteki yerini almıştır (Boratav, 2006: 345).

SONUÇ

Tek partili dönem bürokrasi için iki farklı bölümü içermektedir. Liberal dönem olarak adlandırılan 1923-1930 yılları birçok yazar tarafından bürokrasi için “altın çağ” olarak değerlendirilmiştir. Bu tespitin nedenleri arasında, ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için devletin, tüccar ve sanayicilere verdiği destek gösterilebilir. 1920’li yıllarda, bürokrasi bir başka anlamda da “altın çağ” olarak değerlendiriliyordu. Bürokratiklik, hem prestiji hem de geliri bakımından, okumuş ve entelektüel birikime sahip herkes tarafından güvenilir bir liman olarak görülüyor ve ilgi çekiyordu.

Liberal dönemde ticaret büyük bir oranla gayri-müslimlerin elindeydi. Bu nedenle, devlet ticareti millileştirme çabalarına girişmişti. Yerli tüccarı destekleyen devlet, henüz oluşmamış sanayi sektörü içinde çalışmalar yapıyordu. Bu çalışmalar kapsamında çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanunu, sanayi sektörünü destekleyen geniş kapsamlı bir kanundu. Bu kanun kapsamında birçok sanayi kuruluşunun, bu teşvikten faydalandığı görülmektedir.

1920’li yılların sonlarına doğru, tüccarın ve sanayicilerin kendilerinden beklenen gelişimi gösterememesi ve Osmanlı Devleti’nden, Lozan Antlaşması gereğince devralınan borçların ödeme takviminin gelmesiyle darboğaza giren ülke ekonomisi, 1929 Buhranı ile birlikte bir açmaza girmiştir. Buhranın etkileri ile birlikte ülkede bazı mallarda kıtlık çekilmeye başlanmış ve bu da karaborsacılığın ve kaçakçılığın önünü açmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda da, liberal dönem sona ermiştir. Yeni dönem devletçilik dönemidir. Devletçilik döneminin ana prensibi, tüccarın ve sanayicinin yapamadığı işleri devletin yapmasıdır. Fakat temel sorun bu işlerin ne olduğuna karar vermektir. Tüccar ve sanayicinin devlet ile karşı karşıya geldiği ilk durum olarak yorumlanabilen bu dönem 1930’lu yıllar boyunca devam etmiştir.

Devletçilik dönemi sanayileşme dönemi olarak da adlandırılır. Bunun sebebi, 1933 yılında yapılan Birinci Sanayi Planı'dır. Birinci Sanayi Planı, hem sanayileşmenin gelişmesi açısından hem de planlı ekonomiye geçiş için önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Bu dönem, liberal dönemde çekingen olan girişimciler ve yabancı ortaklıklar kurarak ticaret yapan yerli tüccarların beklenen büyümeyi yapamamaları neticesinde oluşmuş bir dönemdir. Devletçi politikaların uygulandığı bu dönemde birçok sanayi kuruluşu oluşturulmuştur.

1930'lu yıllar ile birlikte bürokrasinin siyaset üzerindeki gücü artmıştır. Devletçilik dönemi ile birlikte başlayan, bazı sanayi kuruluşlarının devletleştirilmesi uygulamalarında, bürokratların, devletleştirilecek kuruluşların seçiminde etkin bir güç oldukları görülmüştür. Bu gücü kullanırken de ikili ilişkilerin etkili olduğu, Müslüman ve gayri-müslim ayrımı yapıldığı görülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ekonomik durgunluğu iyice hisseden Türkiye Cumhuriyeti, savaşa girmemesine rağmen, savaş öncesi ekonomi için önlem almaması ve savaş dönemi ile birlikte başlayan aşırı fiyat yükselmelerine engel olamamıştır. Bu dönemde başlayan karaborsacılık ve aşırı pahalılık karşısında CHP hükümeti çok sert tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında Milli Korunma Kanunu vardır. Milli Korunma Kanunu ile hükümet verimli olmadığını düşündüğü işletmelere, sanayi kuruluşlarına el koyabilmekte ve kendisi bizzat işletebilmekteydi. Bu kanun ile fiyatları kontrol altına almayı amaçlamış ve başarılı olmuştur. Fakat bu kanun sonucunda, kanun gereği suçlananların yargılanacağı bir unsur olan Milli Korunma Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler, yüksek fiyatla satış yapan yahut elinde bulunduğu halde mal satmayan tüccarları ağır şekilde cezalandırıyordu. Bu yargılama, sonucunda ağır cezalara çarptırılan tüccarlar, ayrıca dönemin gazetelerinde ifşa ediliyor

ve ticari itibarları kasti olarak zedeleniyordu. Milli Korunma Kanunu'nun çıktığı dönem itibari ile devlet ile tüccarın ilişkileri, cumhuriyetin ilanından itibaren en gergin dönemini geçiriyordu. Gerek Cumhurbaşkanı İnönü gerek Başbakan Refik Saydam tüccarlarla ilgili tehditkâr beyanatlarda bulunuyorlardı.

Ülke yöneticilerinin tüccarla olan bu ilişkileri, varlıklı kesimlerin çok zor duruma düşmelerine neden olan Varlık Vergisi'ne zemin oluşturmuştur. 1942'nin sonlarında, çok hızlı bir şekilde planlanan ve hemen yürürlüğe sokulan Varlık Vergisi'nin çıkarılma sebebi, aşırı yükselen enflasyonla mücadele çabası olarak lanse edilmiştir. Fakat uygulanışı bakımından bakıldığında, gayri-müslimler ve Müslümanlar arasında büyük farklılıklara neden olan bir ayrıma gidildiği görülmüştür. Varlık Vergisi, bürokrasinin siyaset üzerindeki gücünü göstermesi açısından da önemlidir. Çünkü kendilerine vergi çıkarılan bazı tüccarlar, bürokratlar aracılığıyla bu vergilerinden kurtulmuşken bazı tüccarlar da bürokratlarla olan olumsuz ilişkileri nedeni ile fazladan vergiye maruz kalmışlardır. Varlık Vergisi'nin çıkarılması halk tarafından ise olumlu karşılanmış, gazeteler de bu olayı haklı göstermeye çalışmışlardır. Kendilerine çıkarılan vergiyi ödeyemeyen tüccarlar ise Erzurum Aşkale'de çalıştırılmak üzere sürgün edilmişlerdi.

Sonuç olarak, Cumhuriyet bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinin de problemi olan halktan kopukluğu devam ettirmiş hatta daha da ilerletmiştir. Tek parti döneminde bürokrasi, CHP ile bir bütün olmaktan kurtulamamıştır. Bu denli güçlü bir yönetimde, sivil bürokrasinin de güçlü olması kaçınılmaz olmuştur. İş Bankası'nın kurulması ile başlayan bürokratların gücü, diğer sanayi kuruluşlarının da açılmasıyla iyice pekişmiştir. Tüccarların, ticari hayatlarına dönemsel olarak müdahalelerini gördüğümüz bürokrasi, bürokratların da zaman zaman ticari hayata girmeleri ile tüccarı olumsuz

etkilemiştir. Bürokratların ticari hayata girmesi ve bürokrasinin siyasi hayatla olan yakınlığı nedeni ile alınan ekonomik kararlara müdahale ettikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1959), *Bürokrasi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Acun, F.(2002), “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistem ve Uygulaması”, *Türkler*, Cilt:9, ss. 899-908.
- Afyoncu, E.(1999), “Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:58, ss.182-190.
- Akat, A.S.(1983), İktisadi Politikalar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt:4, ss.1090-1112.
- Aksanyar, N. ve Biçer, M.(2008), “II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında ve Kamuoyunda Yansımaları (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21 ss.379-400.
- Aksel, A. ve Demirelli, S.(1944), *Yeni Milli Korunma Kanunu Karşısında Tüccar, Esnaf ve Mülk Sahipleri*, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara.
- Akyıldız, A.(2009), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, M. (1995), “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C:5, S:18, ss.89-121.
- Altıparmak, A.(1998), “Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi”, *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss. 65-80.

- Aslan, S. ve Yılmaz, A.(2001), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, ss. 287-297.
- Ataman, G.(2001). *İşletme Yönetimi, Temel Kavramlar & Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D.(2001), *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aytaç, Ö. (2005), “Modern Bürokratik Kurumlar ve Baskı Düzenleri”, *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, ss. 249-278.
- Baldiceanu, N.(1985), *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Teori Yayınları, Ankara.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri*, Fatih Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K.(2010), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, K.(2006), *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Buğra, A.(2008), *Devlet ve İşadamları* (Çev. Fikret Adaman), İletişim Yayınları İstanbul.
- Cem, C.(1975), Türk Kamu Yönetimine Toplu Bir Bakış, *AİD*, Cilt:8, Sayı:4, TODAİE
- Coşar, N.(2003), “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:58, Sayı:2, ss.1-27.
- Çavdar, T.(1983), Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:4, ss.1074-1084.

- Çavdar, T.(1983), İktisadi Düzen ve Sorunları Devralınan İktisadi Miras, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:4, ss.1048-1060.
- Duman, D. (1992), “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, ss.127-141.
- Duverger, M. (2007). *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ergun, T. ve A. Polatoğlu (1984). *Kamu Yönetimine Giriş*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No:212, Ankara.
- Eryılmaz, B. (1998), *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaacılık, Sakarya.
- Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset : Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- Fişek, K.(2011), *Yönetim*, Kilit yayınları, Ankara.
- Giddens, A.(2000), *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Gül, M.(2010), “Kapitulasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan’da Kaldırılışı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 1, ss.71-79.
- Gülmez, M. (1975), “Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı”, *AİD*, Cilt:8, Sayı:1, ss.47-73.
- Gültepe, N.(2009), *Mührün Gücü: İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Has, K.(2006), *Vatan Borcu Ödüyorum*, (Ed. Hulusi Turgut), Kadir Has Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul.
- Heper, M.(1973), “Osmanlı-Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasi Rolü: Kamu Yönetimi Açısından Bazı Gözlemler”, *AİD*, Cilt:6, Sayı:2, ss.29-40.

- Heper, M.(1977), *Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Heper, M.(1983), “Bürokrasi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:2, ss.289-297 İstanbul.
- Heper. M.(2010), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- İlkin, S.(1979-1980), “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayı*, ss.257-288.
- İnan, A.(1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kabaklı, A. (2002). *Millete Vurulan Canlı Pranga Bürokrasi*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, S.(2005), *(1929-1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Kalağan, G.(2009), *Türkiye’de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (Sydgm) Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- Karatepe, Ş.(2011), *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kazgan, G.(2002), *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç.(1983), İktisadi Gelişmenin Evreleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları*, Cilt:4, ss.1065-1073, İstanbul.

- Koç, C. (2000), “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, ss.145-167.
- Köprülü, M.F.(2004), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kuruç, B.(1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Mises, L. (2000). *Bürokrasi*, (Çev. Feridun Ergin), Liberte Yayınları, Ankara.
- Mouzelis, N.P.(2003). *Örgüt ve Bürokrasi: Modern Teorilerin Analizi*, (Çev. H. Bahadır Akın), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Ortaylı, İ.(2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara.
- Oktaç, C. (1983). *Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ökçün, A.G.(1983), İzmir İktisat Kongresi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:4, ss.1061-1064, İstanbul.
- Ökçün, A.G.(1997), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.
- Özkan, M.S. ve Temizer, A.(2009), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2/9, ss.319-325.
- Öztürk, N.K.(2004), *Bürokrasinin Gücü ve Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Öztürk, S. ve Yıldırım, F.(2009), “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 2, ss.145-165.
- Poggi G.(20074, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, (Çev. Aysun Babacan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2002), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Semiz, Y. (1991), *1929-1938 Dönemi'nde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya.
- Serin, N.(1988), “Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 2, ss.215-222.
- Sever, M.(2009), *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Söğütü, İ.(2010), “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 19, ss.49-68.
- Şaylan, G.(1983), Cumhuriyet Bürokrasisi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2, İletişim Yayınları.
- Şener, S.(2004), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), ss. 73-92.

- Taşdurmaz, B.(2002), *Türkiye Ekonomisinde, Cumhuriyetin İlk Dönemlerinin İktisadi Yapısı (1923-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi SBE İktisat ABD, Niğde.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S.(2009a), *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2. 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Aratışları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S.(2009b), *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tezel, Y.S.(1982), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayıncılık, Ankara.
- Tortop, N. vd.(2007), *Yönetim Bilimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Tör, V.N.(1932), Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına 1-2, *Kadro Dergisi*, İstanbul, (<http://www.kadroergisi.com/pdf/1932-01.pdf>).
- Trak, A.(1983), Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1929), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:4, ss.1085-1089, İstanbul.
- Tural E.(2009),Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, *TODAİE*, Ankara.
- Ünal, M.A.(2002), *Osmanlı Müesseselerinin Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M.(2010), II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, ss.127-142.
- Weber, M.(2005), *Sosyoloji Yazıları* (Çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul.

Weber, M. (2011). *Bürokrasi ve Otorite*, (Çev. H. Bahadır Akın) Adres Yayınları, Ankara.

Yaktı, Ö. ve P.Ü.Soylu (2011), “İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Âlî İktisat Meclisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, : 47, ss. 677-700.

Yalçındağ, S. (1970), “Kamu Yönetim sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar” *AİD*, Cilt: 3, Sayı: 2, Ankara, ss.20-57.

Yaşa, M.(1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.

Yenal, O.(2001), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Creative Yayıncılık, İstanbul.

Yüce, M.(2004), “Avarız Vergisinin Muhteşem Dönüşü: Olağanüstü Vergiler”, *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergi*, Sayı:3, ss.1-19.

<http://www.sanayi.gov.tr/Files/Mevzuat/milli-korunma-kanunu-20042010134407.pdf>

Gazeteler

Cumhuriyet

Akşam

Son Telgraf

Ulus

Son Posta

EK-1 Kanun Metinleri

Ali İktisat Meclisi Kanunu

تشریحی حیرت‌انگیز

سنه لك أبونہ شرايطي
٢٠٠٧ قمره اپچون : ٧٥٠ غروش
ولايترا اپچون : ٩٠٠ غروش

اداري و فحيري
معاملات اپچون
شوكات جليله مدونات مديرينه
مراجعت اولونور

صایبسی ۱۰۰ پاره در

تأسيس تاريخي : ٧ تفرين اول ١٣٣٦

صایبسی ۱۰۰ پاره در

پازار

٢٤ - تموز - ١٩٢٧

صایبسی : ٦٤٠

قانونلر

صره سنده و حال سفرده خدمت عسکره و اسارت اناسنده
آندی صنع و قصیری اولقصرین هرهانکی برسيله تحصل
ایدن و برمدت بیمارخانه ده ندادوی اولنه رق زمان و تداوی
ایله شفاسی ممکن اولمایان و باشقه سنک معاوتقه احتیاج
کوسترن ملکات عقليه بوزو قفقرلی [عته قبل الميعاد ،
فلج عمومی مجانین ؛ جنت مایاسی انحطاطی و پاراتوایه
آغازی و مثالی ایله حمله خارجنده عتهی حال ویا تفریات
روجه کوسترن صرعهر ؛ ارادی کاملاً مفوج بر
حاله کتیره دک سبی امکاتی سلب ایدن پيسقاسنه نیک
آغیر شکلی ایله ارادی حرکتی کاملاً معطل قیلان
عصبی معلولیتلر [ذات الدماغ - تیلایدیک اشکال و خیمه سی ،
فلج نصف طولانی ویا فلج اسفل نام ، اطرافدن ایکیسینی
تم مأمعطل قیلان ضمور عقلی مترقی و سائر عصبی امراض]
نیهوی ماهیته دخی اولسه لر برنجی درجه دن تقاعد
و ترفیه اولونورلر .

ماده ٣ - مذکور قانونک اون برنجی ماده سنه
مربوط جدولده کی دردنچی درجه نیک اون دو قوز ، یکرمنچی
فقره لر ویشنجی درجه نیک اوتوز ، اوتوز بر ، اوتوز
ایکی و اوتوز اوچ نومرولی فقره لر توحیداً بروجه آتی
تعديل ایدلشدور :

بالعموم عسکری معلوللرک ترفیه دئر اولوده ٨ شباط
١٣٤١ تاریخ و ٥٥١ نومرولی قانونک بدنجی ماده سنه
بر فقره عموده سید اولده بدنجی ماده سنه مربوط جدولده
بعضه تعدیلات ابرسانه دئر قانونه
[٢٢ حزيران ١٩٢٧]

قانون نومروسی : ١١٢٢

ماده ١ - بالعموم عسکری و معلوللرک ترفیه دئر
اولان ٨ شباط ١٣٤١ تاریخ و ٥٥١ نومرولی قانونک
بدنجی ماده سنه بروجه آتی فقره علاوه ایدلشدور .
یا لکنز بر عضوی مقطوع ، معدوم ویا معلولیتک
غیر قابل صلاح اولدینی قطعی راپورله تعیین ایدن ،
معلولت مؤبده اصحابی تکرار معاينه به تابع طوتیلماز .
آنحقی بوکی معلولیتک درجه معلولیتلرینک تشددی
حالنده معاينه لرینک اجراسی اصولاً کندی مراجعتلرینه
وابسته در .

ماده ٢ - مذکور قانونک اون بدنجی ماده سنه
مربوط جدولده کی برنجی درجه نیک اوچ ودرت نومرولی
فقره لر توحیداً بروجه آتی تعديل ایدلشدور :
حال حضرده بر وظیفه ویا حرکت عسکره ایشاسی

مکتب ویرکوسه اساس اولان مصرفلر شونلردر:
 برنجی درجهده عادی و فوق العاده مصرفلر :
 آ - ولایت داخلنده کی باعموم ایلك مکتبیلر « اداره
 خصوصیه لر طرفندن آچیلان یانی مکتبیلری داخلدر »
 مدیر و معلم و معلم معاونلری ایله مأمور مستخدملری ، ایلك
 تدریسات مفتشلری ، معارف مدیری طرفندن استخدام
 ایدیلن و ایدیله یسه لک اولان معارف طیبیلری ایله
 مأمورلری و منطقه مرکز لرنده معارف امینلری امرده
 چالیشه جق معمارلرک معاش ، اجرت و تخصیصات فوق-
 العاده لری و بونلره عائد خرچراهلر ؟
 ب - کوی ، قصبه و شهر ایلك مکتبیلرده کی فقیر
 چو جو قفلرله اداره خصوصیه لره مربوط ایلك یانی مکتبیلری
 طلبه سنک کتاب ائمانی ؟
 ج - ایلك مکتب بنالرینک تأسیسات ، دمیرباش
 اشیا مصرفلری ، تعمیر ، اجاره ، سیغورطه بدلاری ،
 اداره خصوصیه لره آچیلان ایلك یانی مکتبیلری طلبه-
 سنک تعلیماتنامه سی موجبجه اعاشه ، الباس ، ابانه و لوازم
 درسیه مصرفلری ؟
 ه - بالعموم کودوز ایلك مکتبیلری ایله اداره
 خصوصیه لره مربوط ایلك یانی مکتبیلری قرطاسیه ،
 متفرقه ، تنویر ، تسخین ، لوازم درسیه مصرفلری ایله
 محافظه استظام و نظافت ترتیباته عائد مصرفلر ؟
 و - معارف تشکیلاتنه دائر قانونک اون برنجی
 ماده سی موجبجه ایلك مکتب معلم و معلم معاونلری ایله
 ایلك تدریسات مفتشلرینه ویریه لک سکنا بدللی ؟
 ذ - مدیرلک و یا باش معلملکده استخدام اولوبان
 معلم و معلم معاونلریه ایلك تدریسات مفتشلرینه معارف
 تشکیلاتنه دائر قانونک (۱۳) نجی ماده سی موجبجه
 ویریه لک مقام تخصیصاتی ؟
 ح - معلم مکتبی مأذونلرندن ولایته تعیین ایدیلن
 معلملره ، معارف تشکیلاتنه دائر قانونک (۱۹) نجی
 ماده سی موجبجه بردفعه به مخصوص اوله رق ویریه لک
 البسه و تجهیزات بدلاری ؟

حال حضرده بروظیفه و یا حرکت عسکریه ایفای
 صره سنده و سفرده خدمت عسکریه و اسارت ائسانده
 کندی وضع و تقصیری اولمسنزین هر هانکی رسیده
 تحصیل و تکون ایدرک شخصک حرکتی مهم درجهده
 سکتته دار ایدن فقط معینه احتیاج کوستر مهین روحی
 و عصبی معلولیلر [ذات اللدماغ استیلا یئنگ غیر مترقی شکلی ؛
 آصلب منتشر دماغی و نخاعی ، آصلب جانی ضمور عضلی ،
 نامور نخاع ، فلج تشنجی ، اساس صرعه ، صرعه
 نوپانک خدمت عسکریه به دخولندن سوکرا تظاهر
 ایتدیکی تحقق ایتک شرطدر ، نوپانک صرعوی الشکل ،
 دام الرقص ، عدم استظام حرکت مترقی ، سوء شکل اطراف
 تولید ایدرک سی قابلیتت ر قمش التهاب اعصاب کثیره
 و بوکا بمائل حسی و حرکی تفرات ، فلج نصف طولانی
 و فلج اسفل غیر نام ، اطرافدن برنی کاملاً و یا ایکینسی قسماً
 استیلا ایدن ضمور عضلی مرقی] بیهوی ماهیته
 دخی اولسه دردنچی درجهدن تعاهد و ترفیه اولونورلر .
 ماده ۴ - ایکنجی اوچنجی ماده لرده ذکر اولونان
 خسته لقلر فرنکیدن متولد اولدینی تقدیرده آلتنجی
 درجهدن معامله به تابع طوتیلورلر .
 ماده ۵ - استقلال حرینه بالفعل اشتراک صورتیه
 ۱۵ مایس ۱۳۳۵ تاریخندن صکره معلول قالمش اولانلرده
 بوقانون احکامندن مستفید اولورلر .
 ماده ۶ - بوقانون نشری تاریخندن معتبردر .
 ماده ۷ - بوقانونک احکامی احرایه مدافعه مایه
 و مالیه وکیللری مأموردر .

مکتب ویرکوسی قانونک اوچنجی ماده سی

معدل قانونه

[۲۳ حزیران ۱۹۲۷]

قانون نومروسی : ۱۱۳۵

ماده ۱ - ۱۳ نپسان ۱۳۴۱ تاریخ و ۶۱۶ مورولو
 مکتب ویرکوسی قانونک اوچنجی ماده سی آشایده کی
 وجهه تعدیل ایداشدر :

- ط - بالعموم ایلك مکتبیر ایله ادارہ خصوصیه مربوط ایلك یاتی مکتبیرینک انشا و تاسیس مصرفری، بومکتبیری مقتضی عرصه لک مایمه واستملاک بدلری، علاوه و توسیع مصرفری؛
- ایکنجی درجه عادی و فوق العاده مصرفری:
- آ - ادارہ خصوصیه لرجه آجیلاج خلق و اکال مکتبیرینک بالعموم مصرفریله معاشری؛
- ب - ایلك مکتب معلوم و معلوم معاوئرینک مسالکی معلوماترینی توسیع و اکال مقصدیه آجیلان قورسلرک مصرفری؛
- ج - مملکت داخل و خارجده تعلیماتیه احکامی داخلنده اجرا ایدیلن تدقیق و تتبع سیاحتلری مصرفری؛
- د - ادارہ خصوصیه لرجه آجیلان آنا مکتبیری معاش و مصرفری؛
- ماده ۲ - بوقانون نشری تاریخندن معتبردر .
- ماده ۳ - بوقانونک احکامی اجرایه داخلیه و معارف و کیلیری مأمورددر .
- عالم اقتصاد مجلسی مقننه قانونه**
[۲۵ حزیران ۱۹۲۷]
- قانون نومروسی : ۱۱۷۰
- ماده ۱ - باش وکالته مربوط ویکرمی درت اعضا ایله اعضالق صفتی حائز بر کاتب عمومی و اوچ معاوندن مرکب اولق و مرکز حکومتده اهای وظیفه ایتمک اوزره عالی اقتصاد مجلسی تشکیل قلمشدر .
- ماده ۲ - عالی اقتصاد مجلسنک برنجی رئیس فخریسی باش وکیل و ایکنجی رئیس فخریسی تجارت وکیلی اولوب اعضالی هر ایکی دوره ایچون آذرلنده بر رئیس ایله بر رئیس وکیلی انتخاب ایدرلر .
- ماده ۳ - اجرا وکیللری هیئتجه ویا وکیللر طرفندن مأمور ایدیلرک رؤسا ایله ارباب اختصصندن اولان ذوات، عالی اقتصاد مجلسنک اجتماع و مذاکره لرینه اشتراک ایدرلر . فقط رأی و برمز لر .
- ماده ۴ - عالی اقتصاد مجلسنک وظائف و اشتغالاتی روجه آتیدر :
- ۱ - مملکتک اقتصاد یاتی ایله علاقه دار اولق اوزره حکومتجه تنظیم قلمه جق قانون و نظامنامه لایحه لری و حکومتدن تودیع اولنه جق اقتصادی مسائل حقنده بیان مطالعه ایتمک؛
- ب - اقتصادله علاقه دار قانون و نظامنامه لک مملکت احتیاجاتنه درجه توافقی و بونلر آره سندیه کی آهنگ و ارتباطی تدقیق و لزوم کوریلرک تعدیلاتی اسباب موجب سیله حکومته تکلیف ایلمک؛
- ج - اقتصادی احتیاجلری لک ایجاب ایتدیردیکی اصول و سیستملر حقنده تدقیقات اجرا ایتمک؛
- د - عمومی اقتصاد جریانلری تعقیب و مملکت اقتصادیاتنه درجه تأثیر و علاقه لرینی تدقیق و بویخصوصه کی مساعدی نتایجنی حکومته عرض ایتمک .
- ماده ۵ - ایلك درت سنه ایچون عالی اقتصاد مجلسی اعضاسنک بری اردوار کاندندن و اون بری ارباب اختصص میانندن اولق اوزره اون ایکیمی دوعرودن دوعرودیه اجرا وکیللری هیئتجه و دیگر اون ایکیمی دخی اجرا وکیللری هیئتجه یاپیلاجق تعلیماتیه توفیقاً اقتصادله علاقه دار مختلف مؤسسات و تشکلرجه انتخاب اولنور .
- کاتب عمومی ایله معاوئریری دائمی اولوب اجرا وکیللری هیئتجه تعیین اولونورلر .
- مجلسنک امور تحریریه سی ایچون لزومی قدر کاتب، مترجم و سائر مستخدمین باش وکالتهجه تعیین ایدیلیر .
- ماده ۶ - عالی اقتصاد مجلسی قرارلری استشاری ماهیتده اولوب مقررات تعیین اسنی و اکثریتله انخاز اولونور .
- ماده ۷ - اعضالق مدتی درت سنه اولوب ایلك ایکی سنه نهایتنده حکومت طرفندن انتخاب ایدلش اولان اعضانک نصفی ایله علاقه دار مؤسسات و تشکلرجه انتخاب ایدلش اولانلرک نصفی قرعه ایله تبدیل اولونور . قرعه اصابت ایدنلرک تکرار انتخابلری جائزدر .

- ماده ۸ — عالی اقتصاد مجلسنك اجتماعری باش و كالتجه تنظيم قلنان روزنامه و پروگرامره توفیقاً جریان ایدوب پروگرامدن خارج مواد مذاكره ایدیله من مجلس اعضای طرفندن مذاكره سی تكلیف اولوناجق مسائل اول امرده اسباب موجب سیله برابر كاتب عمومیلکه تودیع ایدلش و كاتب عمومیلک واسطه سیله ده باش و كالت، تصویبه اقرارن ایله مش بولونمسی مشروطدر .
- ماده ۹ — عالی اقتصاد مجلسی هر آلتی آیده بردفمه اون بش كون مستمر آ اجتماع و كاتب عمومیلک واسطه سیله حكومتدن تودیع اولونان خصوصات ایله دردنجی ماده ده محرر وظائف و اشتغالاته متعلق اولارق اعضا طرفندن احضار اولونوب باش و كالتجه تصویب و حواله ایدلش بولونان مسائلی مذاكره ایدر . مجلس مذاكرات و مقرراتنه عائد ضبط صورتلری اجتماعی تمقیب ایدن اون بش كون طرفنده كاتب عمومیلک طرفندن باش و كالت تودیع اولونور . مجلسك اجتماع مدتی لزومی حالنده اجرا و كيللری هیئتی قراریله اون بش كون ده ا تمدید اولونه بیلیر .
- ماده ۱۰ — عالی اقتصاد مجلسی حكومت طرفندن تودیع ایدلش اولان مسائل و خصوصات حقنده کی مطالعه سی اوراقك تودیعنی تمقیب ایدن اجتماع دوره سی
- نهایتنه قدر بیلدیرمکه مجبوردر .
- ۱۱ — عالی اقتصاد مجلسی اعضاسنه مصارف سفریه و ضروریه لریله اجتماع كونلری ایچون حق حضور و پر بیلیر . كرك بو تخصیصات كرك عالی اقتصاد مجلسی مأمورین و مستخدمینه عائد قادرو و مخصصات هر سنه باش و كالت بودجه سنده تعیین اولونور .
- ماده ۱۲ — بوقانونك صور تطبیقه سی اجرا و كيللری هیئتجه تصدیق قلنه جق بر تهاپانسانه ایله تعیین اولونور .
- موقت ماده — ۱۹۲۷ سنه مالیه سی طرفنده عالی اقتصاد مجلسی تشکیل اولوندی ق تدیرده بوتشكلیك استلزام ایتدیكی كافه مصارف ایله اجرا و كيللری هیئتجه تصدیق ایدیله جك قادرویه كوره مقتضی معاشات و اجورات قارشولنی اولق اوزره اجرا و كيللری هیئتی قراریله مصارف غیرملاحظه ترتیبندن اعظمی اون بیک لیرا باش و كالت بودجه سنده آجیلاجق فصل مخصوصه نقل و صرف اولونور .
- ماده ۱۳ — بوقانون نشری تاریخندن معتبردر .
- ماده ۱۴ — بوقانونك احكامنی اجرا ایله اجرا و كيللری هیئتی مأموردر .

اعلانلر

نافع مدیریت عمومیه سنبره :

طرسوس قضایی داخلنده قره بوجاق و آنباز و آقچه ساز بطاقلقرینی قورومتق ایاق و صاچاق و سائر مجرالر ایله بردان ایرمانی ساحله طقوز كيلومتره طولنده سد و بونلره مقتضی كوبری و سائر اعمالات صنایعه پروژه لری پیدری متعهده تسلیم اولونمق شرطیله بوزاللی بیک لیرا بدل تخنیه اشبو بدلك آلتش بیک نیراسی ۱۹۲۷ سنه مالیه سنده صرف ایدلك اوزره واحد قیاسی فیاتلر اوزرندن ۸ آغستوس ۱۹۲۷ تاریخنه مصادف بازار ایرتسی كونی مرسین ولایت مقامنده احاله اولونمق اوزره قبالی ظرف اصولیه ماقصیه قولشدر . طالبلك شرائط حقنده

معلومات آلتق اوزره مرسین نافعده دائره سنه و آطنده صو ایشلری مدیریتنه مراجعت ایللری اعلان اولونور .

دولت دیر یوللری ولیمانلری اداره عمومیه سنبره :

آقره - سیواس خطی ایچون مقتضی ۳۷ بیک متره مكعبی بالاسنك ۹ آغستوس ۱۹۲۷ تاریخنده احاله سی جرا قلنه جفندن بوبابده کی شرطنامه لك آقره ده دولت دیر یوللری ولیمانلری اداره عمومیه سی انشا آت دائره سیله ا-تا سولده ملغا نافع نظارتی بناسنده مباحه قومیسینی ریاستندن تدارك ایدیله بیله جکی اعلان اولونور .

آقره : حاکیت ملیه مطبعه سی

YÜCEL

Yüksek Hukuk Kurulu'nun 1942 yılında yayımladığı kararlar...

19 uncu yıl sayı: 6882

İSTANBUL - CAGALOGLU Perşembe 12 İkinciteşrin 1942

50 TÜRK BÜYÜĞÜ

Yüksek Hukuk Kurulu'nun 1942 yılında yayımladığı kararlar...

Başvekilin Mecliste Mühim Beyanatı

Hükümet cezaî tedbirler almak yerine, istihsalı artırıp vatandaşlara bizzat tevziat yapmak suretile buhranı önlemeğe çalışacak

Milli Şefimizin Büyük Atatürkü ziyaretleri

Büyük Atamız İsmail Yıldırım'ın şifalı, onun mevlakat halindeki ziyaret etmiş bir hükümet Şefimiz, devlet erkânine beraber, bir tükür vakfesinde...

Büyük kazançlı vatandaşlardan vergi alınacak

Bir defalık olan "varlık vergisi", nin tahsiline derhal başlanıyor 1,600,000 sabit gelirlî vatandaşa ucuz fiatla erzak verilecek

Büyük Millet Meclisinde hararetli müzakereler

Başvekilin nutku alkışlarla karşılandı, varlık kanun İyihası mütefikler kabul edildi

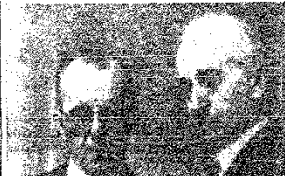
Hükümetin yeni aldığı tedbirler

Saracoglu hükümeti çareyi, hayat pahalılığının ciddi mütefikler olan vatandaşların yardımına yetişerek bunlara zorlukları atlatabilecek yardımlar yapmakta bulmuştur

Yarlık vergisinin esasları

Varlık vergisinin esasları

Atatürk II (Talat) - Milli Meclis... (Text continues with details of the legislative process and the impact of the new tax and relief measures.)

Büyük Millet Meclisinde konuşan Başvekilin... (Caption describing the speaker in the photograph.)

Fransız Afrika'sı teslim oldu

Alman ve İtalyan orduları bütün Fransayı istila ettiler, Pétain işgali protesto ederek Vichy'den ayrıldı

Askerî vaziyet

Amerikan ordusu Müttefiklere itihak

Churchill bir nutuk daha söyledi

Bugünün hareketinde en mühim nokta

Mihver veya Müttefiklerden hangi taraf daha evvel Tunus'a ele geçirelir.

Tunus'a ilerliyor, Fransız filosunun için Tulundan ayrıldı, bildirilmektedir

Rusyanın yıkılması muhtemel

Yazın: Kazî General H. Enver Erkinat

Askerî vaziyet

Amerikan ordusu Müttefiklere itihak

Churchill bir nutuk daha söyledi

Bugünün hareketinde en mühim nokta

Mihver veya Müttefiklerden hangi taraf daha evvel Tunus'a ele geçirelir.

Tunus'a ilerliyor, Fransız filosunun için Tulundan ayrıldı, bildirilmektedir

Rusyanın yıkılması muhtemel

Yazın: Kazî General H. Enver Erkinat

Askerî vaziyet

Amerikan ordusu Müttefiklere itihak

Churchill bir nutuk daha söyledi

Yazın: Kazî General H. Enver Erkinat

Askerî vaziyet

Amerikan ordusu Müttefiklere itihak

Churchill bir nutuk daha söyledi

Yazın: Kazî General H. Enver Erkinat

Askerî vaziyet

Amerikan ordusu Müttefiklere itihak

Churchill bir nutuk daha söyledi

İLK ve SON

Paşâ Muhammed Karahat... İLK ve SON... Paşâ Muhammed Karahat... İLK ve SON...

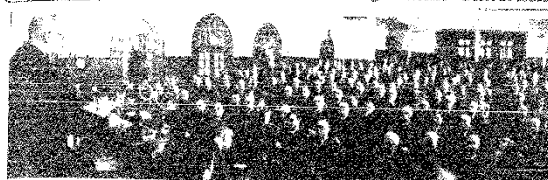
Cumhuriyet

19 uncu yıl sayı: 9595... İSTANBUL - CAGALOGLU... Günün 13 İnkılapçısı 1942

Halkı Ziya Uçakları Bir Acı Mikyaya

Halkı bu mikyaya... Bir Acı Mikyaya... Halkı bu mikyaya...

Millî Millîs Meclisi Başkanlığında Beyanatını dinlerken

Millî Meclis'in, evrensel çöküşün önüne geçmek için bir kararın görüşülmesi sırasında

Martinik, Guadelup ve Guyana'da Amerikan işgali başladı

Müttefikler cebri yürüyüşle Tunusa yaklaşıyorlar, buradaki hava meydanında bulunan Mihver uçakları bir baskıyla tahrib edildi

Başvekilin nutkunda

Mükümete rehberlik ettiği söylenen üç mühim mana: Züdat, emniyet ve fedâkâriyet...

Varlık vergisi

Şehrinizde 3 komisyon kuruluyor

Millî Şef

Sotya Elçimizi ögleyemegine alkoydular

Fransızların, evrensel çöküşün önüne geçmek için bir kararın görüşülmesi sırasında

Suikast davası

Keskin Ağırceza mahkemeleri mazaamlarını reddi hâkim talebini reddetti

Ankaradaki Fransız elçisinde istifalar

Ankara'da Fransız elçisinde istifalar

Yeni Çelebi İşçileri

Yeni Çelebi İşçileri

Fransızların işgali tamamlandı

Fransızların işgali tamamlandı

Ankaradaki Fransız elçisinde istifalar

Ankara'da Fransız elçisinde istifalar

Auhara Yardımcıların meclisinin vâridatı

Auhara Yardımcıların meclisinin vâridatı

Tramvaylardaki izdihamı azaltmak için alınan tedbir

Tramvaylardaki izdihamı azaltmak için alınan tedbir

Mısır - Libya sınırında

Mısır - Libya sınırında

Kafkaslarda muharebeler şiddetlendi

Kafkaslarda muharebeler şiddetlendi

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Yeni Çelebi İşçileri

Yeni Çelebi İşçileri

Tramvaylardaki izdihamı azaltmak için alınan tedbir

Tramvaylardaki izdihamı azaltmak için alınan tedbir

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Büyük İstasyonlar arasındaki duraklar kaldırılacak

Memurlara yardım

Memurlara yardım

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

Kunap ve ayakta bıraktığı verimlerine dair layihaları bugün Meclisten çıkacağı anlaşılıyor

YÜCEL

Amiral Darlan'ın vaktinde...
Amiral Darlan'ın vaktinde...
Amiral Darlan'ın vaktinde...

Cumhuriyet

19 uncu yıl sayı: 6554

İSTANBUL - CAGALOGLU
Tebliğ ve nakilât: Cagaloglu, Karaköy, Posta Binası Karşısı, İstanbul No: 28
Etiler, Beşiktaş, İstanbul No: 2820, Etiler ve Mithaca İstasyonları 2129-2130

DELTA

DELTA...
DELTA...
DELTA...

Amiral Darlan donanmayı Şimali Afrikaya çağırdı

Almanlar filonun Tulondan ayrılmasını için tertibat aldılar - Cezairde Bone limanı Amerikan kuvvetleri tarafından zapt edildi

Bizlerin üç güne kadar düşeceği söyleniyor. Tunus üzerine Mihrerin 6 nakliye uçağı düşürüldü

Bir Mütarekenin Manası

Amiral Darlan'ın çağırması...
Amiral Darlan'ın çağırması...
Amiral Darlan'ın çağırması...

Laval ile Hitler Münih'te bir sulh anlaşması yapmışlar

Fransa 1939 hududlarına dönecek, imparatorluğu kurtarılacak İtalya isteklerini vazgeçecek

Sahte karne dağıtan bir şebeke

Dün zabıta tarafından yakalanan Adliyyeye verildi ve tevkil edildi

Yükümlülük Davaları 22. Sayı

Yükümlülük Davaları 22. Sayı...
Yükümlülük Davaları 22. Sayı...
Yükümlülük Davaları 22. Sayı...

Varlık vergisi tatbikatına her tarafta başlandı

Hükümetin yeni tedbirleri sayesinde tedavülden 300 milyon liranın hazineye iade edilebileceği umuluyor

Bütün erzak fiyatları düşmektedir - Milli Koruma kanunu müeyyideleri siddetleniyor - Millet Meclisi giyim eysası tezvine dair kanun kabul etti

Harbin üçüncü safhasında

M. Benç ve Mareşal Smet's nihai müttefik taarruzlarının yakını olduğuna şüpheleniyor

Tobruk düştü!

8 inci ordu son sür'atle garba doğru ilerliyor; Mihver Siva vahasını da tahliye etti

Askeri vaziyet

Şimali Afrikada harekâtın gidışı

Yazan: Emekli General H. Emir Erkilat

Soygel harp tebliği

Stalingrad'da yeni Alman taarruzu

Stalingrad'da yeni Alman taarruzu...
Stalingrad'da yeni Alman taarruzu...
Stalingrad'da yeni Alman taarruzu...

Şimali Afrikada harekâtın gidışı

Yazan: Emekli General H. Emir Erkilat

19 uncu yıl sayı: 6554
İSTANBUL - CAGALOGLU
Tebliğ ve nakilât: Cagaloglu, Karaköy, Posta Binası Karşısı, İstanbul No: 28
Etiler, Beşiktaş, İstanbul No: 2820, Etiler ve Mithaca İstasyonları 2129-2130

DELTA...
DELTA...
DELTA...

12
1942
KURUS

ULUS HAYATI
 Cankar Caddesi, Ankara
 Ulu U. U. S. Ankara
 (Telefon) 3377
 Sayı 1211
 Yayıncı Mustafa
 148 İnce
 1222

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

ÜNİYON
 Yangın-hayat-kaza sigortası şirketi
ANKARA ACENTESİ
 1308 Hürriyet Meydanı No. 11
 Ankara Caddesi No. 59

Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısında işe işleri, memurlara yardım ve fevkalâde kazançlar hakkında Başvekilimiz beyanatta bulundu

Büyük Millet Meclisinin dün yaptığı tarihî toplantıda Başvekilimiz B. Şükrü Saracoğlu nutkunu söylerken

Hükümetin yeni kararlarına göre fevkalâde kazançlardan "Varlık Vergisi" alınacak

Memurlara elbiselik kumaş ve kundura tevzii işinin esasları tesbit olundu
 Halkın yakacağı kömürün fiyatı artmıyacak
 Dar ve sabit gelirli vatandaşlar asla sıkıntıya bırakılmıyacak

Hükümetin yeni tedbirlerini almıştır

Faaliyetleri A. T. Y. Hükümeti Saracoğlu Hükümeti tedbirlerini ne olduğunu Başvekilimiz Saracoğlu beyanatta bulundu. Başvekilimiz Saracoğlu beyanatta bulundu. Başvekilimiz Saracoğlu beyanatta bulundu.

Varlık vergisi dün ittifakla kabul edildi

Bunu yalnız tüccarlar büyük çiftçiler ve irat sahipleri verecektir

Varlık vergisi kanununda geçen hükümler, Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısında kabul edilmiştir. Kanun, tüccarlar, büyük çiftçiler ve irat sahiplerine uygulanacaktır. Kanun, memurlara elbiselik kumaş ve kundura tevzii işinin esaslarını belirlemiştir. Kömürün fiyatı artmıyacaktır. Dar ve sabit gelirli vatandaşlar asla sıkıntıya bırakılmıyacaktır.

Başvekilimiz Büyük Millet Meclisi kürsüsünde

Büyük Millet Meclisinin dünkü görüşmelerinde

Varlık vergisi Kanun projesi kabul olundu

Büyük Millet Meclisi dün saat 20 de yapılan oturumunda, Başvekilimiz Saracoğlu tarafından sunulan Varlık Vergisi Kanun projesi, 477 oyla kabul edilmiştir. Kanun, tüccarlar, büyük çiftçiler ve irat sahiplerine uygulanacaktır.

Almanya, İspanya, Fransız Sımal Afrika ve denizlerle çevrilidir. (Sıra 2. İnce sarıdır.)

Hitler Fransa cenuptan işilâ olunacağı için yeni işgal kararını sebeplerini anlattı

Alman ordusunun düğün olarak geldiğini söyledi
 Berlin, 12. 11. — Alman Devleti, Fransa'nın cenuptan işilâ olacağını söyleyerek, yeni işgal kararını sebeplerini anlattı.

Şimal Afrika teslim oldu

Tunus teslim olan bölgeye dahil değil
 Mütefikler Tunus'a hızla ilerliyorlar
 Berlin, 12. 11. — Haberler merkezine göre, Şimal Afrika'nın Tunus bölgesi teslim olmuştur. Mütefikler hızla ilerliyorlar.

Bugün önünde savaşlar oluyor

Esirlerle malzeme toplama işi devam ediyor
 Berlin, 12. 11. — Alman Devleti, bugün önünde savaşlar olduğunu bildirdi. Esirlerle malzeme toplama işi devam ediyor.

Fransa cenuptan işilâ olunacağı için

işgal kararını vermek zorunda kaldı
 Berlin, 12. 11. — Alman Devleti, Fransa'nın cenuptan işilâ olacağını söyleyerek, işgal kararını vermek zorunda kaldı.

Tunus'a almanlar mı çıktı?

Haber Tunus'tan yalanlanıyor
 Mütefik kitaler Tunus'a giriyor
 Berlin, 12. 11. — Haberler merkezine göre, Tunus'tan gelen haberlerin yalan olduğunu bildirdi. Mütefik kitaler Tunus'a giriyor.

12 İngiliz tankı fabrikedildi

Mısır savaşına tesbit edilen plâna göre devam ediyor
 Berlin, 12. 11. — Alman Devleti, 12 İngiliz tankının fabrikedildiğini bildirdi. Mısır savaşına tesbit edilen plâna göre devam ediyor.

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sayfa 13 - No. 4405 Yarı İleri telefonları: 20203 PERŞEMBE 12 İKİNCİTEŞİRİN 1942 İkinci İleri telefonları: 20203 Fiyat 5 Kurşun

Saracoğlu hükümetinin tedbirleri

Başvekilin meclisteki mühim nutku alkışlarla karşılandı ve ittifakla tasvib edildi. Varlık vergisi tatbik mevkiine kondu

Almanlar bütün Fransayı dün işgal etmiye başladılar

Fransız filosu hakkında kat'i haber yok

Hududu geçen İtalyanlarla Fransızlar arasında çarpışmalar oldu, Almanlar Vişige İtalyanlar Nise girdiler. İşgal tamamlanıyor

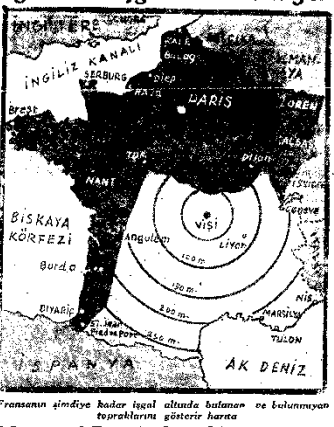
London, 11 (A.A.) — Vichy hükümetinin liderliğini gören, Alman kit'aları, Hitlerin verdiği emre istinaden, bu sabah Okyanus kıyısında deniz ve kara yolu ile işgal altında bulunan ve bulunduran Fransız topraklarının tabii haklarını gerektiren ve milyon askerle tahsil edilmişlerdir.

Alman teklifi
Berlin, 11 (A.A.) — Alman orduları başkomutanlığının teklifi, Comar Fransaya hıçlık - Anter, kan mübavevesi için teklif edilmiş karşılığında Fransız ordusunu İtalyaya için, Alman kit'aları, 11 Souteyra'nın sabahtan itibaren İtalyan Fransız hudud hattını geçmektedir. Alman kit'alarının hareketi, plan mübavece devam etmektedir.

Almanlar Vişige
London, 11 (A.A.) — Alman orduları, Alman kit'alarının Vichy'ye girdiklerini bildirmektedir.

Mareşal Petain ve Weingand
London, 11 (A.A.) — Zürihen bildirilmesine göre, Mareşal Petain ile General Weingand, mütahel bir soanite mübavece için Vichy'den ayrıldılar.

Vichy, 11 (A.A.) — Saat 14.20 Mareşal Petain denize Parketide bulunuyor ve burada iş arkadaşlarıyla mübavece yapıyor. Sabah bir sıra görüşmelerini bitiren sonra bu saatte öğleden sonrada devam [Devamı 3 üncü sayfada]

Fransanın şimdiye kadar işgal altında bulunan ve bulunmayan topraklarını gösteren harita

M. Çorçıl Avam Kamarasında harp vaziyetini izah etti

"Gayretlerimizi gevsetmemek gaytille sevinmek hakkımızdır."

Misir muharebesinde Mitoavin kayıpları 50 bin

London, 11 (Radyo) M. Çorçıl Misir muharebesi ve şimali Afrika hareketleri hakkında Avam Kamarası. [Devamı 3 üncü sayfada]

Mareşal Petain işgal keyfiyetini resmen protesto etti

London, 11 (A.A.) — Alman bir kaç dakika sonra Hitlerin Alanya konferansında bulunmak istemesi, işgal altında bulunan Paris radyosu, saat 7 den [Devamı 3 üncü sayfada]

Şimali Afrikada Fas da dahil olmak üzere muhasemat durdu

Şimali Afrika müttahikler arasında Berarçılı 11 (A.A.) — İtalyan orduları, Fas'ta da dahil olmak üzere şimali Afrikadaki muhasematı durdurdu. [Devamı 3 üncü sayfada]

Sağda MHR Şef Münakalat Vekâleti bir menâcât davası konuşurken, solda: MHR Şef, Meclis Reis, Başvekil, Genel Kurmay Başkanı ve sekizler: meclis katibi oturmuş.

Varlık vergisi kanununun tatbikatı hakkında viâyetlere direktif verildi

Hükümet sabit gelirli her vatandaşa yardım edecek

Yerinde bir tedbir

"Yeni vergi ile hazine kısa bir zamanda 250 milyon lirasını geri çekecektir. Helâl olsun."

Başvekil Meclis kürsüsünde Ankara, 11 (Telefonla) — Başvekil Saracoğlu mecliste yeni varlık vergisi kanununu tasvib ettikten sonra basın toplantısı yaptı. [Devamı 3 üncü sayfada]

Nutkun metni

Başvekilimizin dünkü yerinde bir tedbirle hükümetin varlığını terhis tutmasını meclisimiz aynen tasvib etti.

Ankara 11 (A.A.) — Büyük Millet Meclisinin bu günkü toplantısında Başvekil Şükrü Saracoğlu aşağıdaki nutku söylemiştir:

Aktedâlar, Müessesemizle hemen işe giriyoruz. Sizi Ankaradan ayrılmaları, her tarafta ve her mahalde bir kopuş başlatıldı. Fiat kopuşta.

Bu kopuş, dar bir zaman içinde, yürüyüşe kalkış etti ve bu yürüyüş çok süratle bir konyaya ve bir konyaya ya tahviri etti ve böylece

fiatlar aldı, yürüdü. Oyteneye yürüdü ki, her sabah yatmadan kalkın her vatan, da, çai ile, dostu ile konyaya ve gazetelerinde okuyarak, yeni fiat arttırılarak konyaya halıyor ve fiatı konyaya koyuyor.

Nereye gidiyoruz? Diğer bir kum halk da, hükümetin bir şey yapmadığını ve sezişir kaldığını gözeterek soruyor:

Hükümet nerede? Nihayet baskın da, hükümetin ya veya bu İktidarın mezbahine mal edebilir, hükümetin kendi akiminde izah ediliyor.

Her şeyden evvel, bu son mübaveceyi sevdiğimizi söylemek istiyoruz.

[Devamı 4 üncü sayfada]

Varlık vergisi kanununun esasları

Ankara 11 (Husus) — Meclis bugün öğleden sonra toplanmış ve meclisimizin gelen varlık vergisi kanun layihasını müzakere ve kabul etmiştir. Kanunun mübaveceyi esaslarında, söz alan hatibler hükümetin tedbirlerini tasvib etmişler ve bu kanunun faydalarından bahsetmişlerdir.

Kabul edilen varlık vergisi kanununda zümrelere dahil olan hakikî ve hıkkî mülktaşları da olacaktır.

A — 2395 - 2726 sayılı kanunlarla ek ve tadilîleri mübavece müktefel olanlar yani: ticari mevzularla meşgul olanlar.

B — Büyük çiftçiler, C — Ünlülerinde bulunan mülktaşları, Hisseli meclisdarlarının haklarında diğer bir yıllık gayri safi iradı yetkisi 2500 liranın ve aralarında vergide mülkiyetin kısımlarında 5000 liranın yukarı bulunan ve bu mülktaşları tenzihinden sonra mülktaşları irad ve konyaya bu vergiyi verebileceği komisyonlara beyanlatılmaması olacaktır.

D — 1929 sayılı kanunla mübavece vergisine tabii bir iş ve tesebbüle uğrayış halinde bu kanunun nesi tarihinde hissi terki, devri veya [Devamı 3 üncü sayfada]

Telgrafçılara müjde!

Münakalat Vekâleti, telgrafçıların emek ve fedakârlıkları müteneşir bir refaha ulaştırılmaları için yeni bir lâyiha projesi hazırladı

Kıymetli Münakalat Vekâletinin Amiral Fahri Ergin

Garib bir boşanma davası

Halkın mahkemelerinden biri yurtdışı ve sikkâ verici bir boşanma davasına sahne olmuştur.

Bu davanın tarafları 23 yaşında, fakir bir alimdir, orta tabii il kızıdır, yine aynı yaşta olduğu tahmin edilen bir delikanlıdır.

Delikanlı genç kızın ailesi zengin bir alimin özerine itiraz eden birisiyle aynı zamanda yüksek tabii bir son senesinde iki defa ailemizi bir talihidir.

Başvekil gence, bundan 6 senedir [Devamı 5 üncü sayfada]

Bu sene Ege bölgesi zeytin mahsulü 28,000 ton tahmin ediliyor

A K Ş A M

DÜNYAMIN BİRİNCİ SAATI
VACHERON
CONSTANTIN
AGENTASE: Eminönü Meydanı Arka saat
Mağarası, Akşamlarda son model mücevheratın sergisi yapılmaktadır.

Sene 26 - No. 8844 - Flaki her yerde 8 kuruş

CUMA 13 Teşrinisani 1942

Şahibi: Necmeddin Sadak - Neşriyat müdürlüğü: Hikmet Fethi Paşa - Akşam Matbaası

*FEVKALADE KAZANÇ VERGİSİ KANUNU YAKINDA ÇIKIYOR

Varlık vergisi kanunu dünden itibaren yürürlüğe girdi

Ankara 12 (Telgraf) - Varlık vergisi kanunu Resmî Gazete'de dün yayımlandı. Kanun, Mülkiyet, Vakıflar kanunları ile birleşik olarak yürürlüğe girdi. Kanun, her türlü taşınmaz ve hareketli varlıkların mülkiyetini ve diğer haklarını belirler. Kanun, her türlü taşınmaz ve hareketli varlıkların mülkiyetini ve diğer haklarını belirler. Kanun, her türlü taşınmaz ve hareketli varlıkların mülkiyetini ve diğer haklarını belirler.

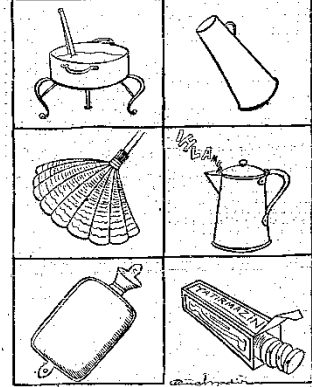
Birinci kânuunda az gelirliilere gıda maddeleri dağıtılacak

Şehrimizde işsiz maddeleri tevziine esas olacak karneler tevzi ediliyor

Ankara 12 (Telgraf) - Az gelirlilerin gıda maddeleri tevziine esas olacak karneler tevzi ediliyor. Şehrimizde işsiz maddeleri tevziine esas olacak karneler tevzi ediliyor. Şehrimizde işsiz maddeleri tevziine esas olacak karneler tevzi ediliyor.

Amerikalıların 15 günlük tahdidatı

Washington 12 (A.A.) - Behrîye nazirliğinin tahdidatı. Behrîye nazirliğinin tahdidatı. Behrîye nazirliğinin tahdidatı.

Fakültesiye optikçilerimiz yeni bir keşifimizden bir kâğıt.

Millî Şef

Yeni Sofya elçimizi kabul etti

Ankara 12 (A.A.) - Polonya elçisi Zdzisław Łopuszański'nin yeni Sofya elçisi Dr. Wiesław Mielczarski'nin kabul edildiği öğrenildi. Polonya elçisi Zdzisław Łopuszański'nin yeni Sofya elçisi Dr. Wiesław Mielczarski'nin kabul edildiği öğrenildi.

Memurlara cübbe ve kumaş tevzii

Ankara 12 (A.A.) - Memurlara cübbe ve kumaş tevzii. Memurlara cübbe ve kumaş tevzii. Memurlara cübbe ve kumaş tevzii.

Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi

Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi. Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi.

Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi

Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi. Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi.

Suikast davası

Keskin ağır ceza mahkemesi reddi hâkim talebini reddetti. Keskin ağır ceza mahkemesi reddi hâkim talebini reddetti.

Cebelitürk'te asker tahdidatı

Berlin 12 (A.A.) - Lâtinler'den Vahşiye çekilen bir topluluğu tahdidatı. Berlin 12 (A.A.) - Lâtinler'den Vahşiye çekilen bir topluluğu tahdidatı.

Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi

Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi. Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi.

Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi

Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi. Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi.

Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi

Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi. Manila 12 (A.A.) - Yeni Gine'de Japon kuvvetleri sarıldı ve ricatleri kesildi.

BU SABAHKI TELGRAFLAR

İngilizler, Libyada iki günde 200 kilometre ilerlemişler

Halfaya geçitleri ve Capuzzo kalesi zaptedildi, Mihverciler Tobruk'taki depoları yakıyorlar

Londra 13 (A.A.) - İngilizler, Libya'da iki günde 200 kilometre ilerlemişlerdir. İngilizler, Libya'da iki günde 200 kilometre ilerlemişlerdir.

Tunus hava meydanı bombardıman edildi

19 Alman tayyaresi tahribedildi, bir o kadar da hasara uğratıldı

Londra 13 (A.A.) - Müttefik uçakları Tunus'ta hava meydanını bombardıman etti. Müttefik uçakları Tunus'ta hava meydanını bombardıman etti.

Müttefikler Tunus'a çabır yitiriyüşleri ilerletiyorlar

Londra 12 (A.A.) - Sınal Afrika'da Müttefik kuvvetleri Tunus'a çabır yitiriyüşleri ilerletiyorlar. Sınal Afrika'da Müttefik kuvvetleri Tunus'a çabır yitiriyüşleri ilerletiyorlar.

Almanlar Stalingrad'da yine taarruza geçtiler

Rus hatlarında 200-300 metre derinliğinde bir gedik açmışlar

Londra 13 (A.A.) - Almanlar Stalingrad'da yine taarruza geçtiler. Almanlar Stalingrad'da yine taarruza geçtiler.

Mareşal Pétain ve Laval Fransadan ayrılmayacaklar ve vazife başında kalacaklar

Vichy 13 (A.A.) - Mareşal Pétain ve Laval Fransadan ayrılmayacaklar ve vazife başında kalacaklar. Mareşal Pétain ve Laval Fransadan ayrılmayacaklar ve vazife başında kalacaklar.